

İZMİR

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İZMİR JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl/Year: 2020 Cilt/Volume:2 No/Issue:2

İJSS

İzmir Journal of Social Sciences

e-ISSN : 2687-4407

İZMİR SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İzmir Journal of Social Sciences

e-ISSN:2687-4407

Cilt/Volume :2

Sayı/Number:2

Yıl/Year:2020

TARANDIĞIMIZ DİZİNLER

Index Copernicus

EuroPub

Academic Resource Index (Researchbib)

Scientific Indexing Services (SIS)

Google Scholar

Academia

Asos Index

Citefactor.org

Advanced Science Index

Base

DİZİNLER / INDEXES

<https://journals.indexcopernicus.com/search/journal/issue?issueId=all&journalId=63718>
2019 yılı Cilt 1 Sayı 1 ve sonrası sayılarımız(Since 2019 Vol:1 No:1)

<https://europub.co.uk/journals/22449>
2019 yılı Cilt 1 Sayı 1 ve sonrası sayılarımız(Since 2019 Vol:1 No:1)

<http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/2687-4407>
2019 yılı Cilt 1 Sayı 1 ve sonrası sayılarımız(Since 2019 Vol:1 No:1)

<http://sindexs.org/JournalList.aspx?ID=6661>
2019 yılı Cilt 1 Sayı 2 ve sonrası sayılarımız(Since 2019 Vol:1 No:2)

<https://scholar.google.com/citations?user=rOqDpooAAAAJ&hl=tr>
(2019 Yılı 1. Cilt 1. Sayı İtibari ile taranmaktadır.)

DİZİNLER / INDEXES

Academia.edu
share research

<https://independent.academia.edu/izmirjss>
(2019 Yılı 1. Cilt 1. Sayı İtibari ile taranmaktadır.)

ASOS
indeks

<https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=413>

CiteFactor
Academic Scientific Journals

<http://www.citefactor.org/journal/index/25433>

ADVANCED SCIENCE INDEX

<http://journal-index.org/index.php/asi/article/view/3501>

BASE

<https://www.base-search.net/Search/Results?lookfor=publ%3AEmel+publ%3AAAYDIN&l=en&oaboost=1&ling=1&newsearch=1&refid=dcadven&name=>

İZMİR SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl: 2020

Derginin Sahibi : Emel AYDIN

Sorumlu Müdür : Dr. Ömer AYDIN

Yönetim Yeri : İzmir

Yayının Türü : Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki sayı olarak elektronik ortamda yayınlanır.

Editör : Dr. Ömer AYDIN

Yayın Kurulu

Dr. Ömer AYDIN	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. BAHRIJA UMIHANIC	UNIVERSITY OF TUZLA, BOSNIA HERZEGOVINA
Prof. Dr. ELSHAN BAGIRZADEH	AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS, AZERBAIJAN
Prof. Dr. GIUSEPPE GALASSI	UNIVERSITY OF PARMA, ITALY
Prof. Dr. HAKAN KAHYAOĞLU	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. SÜLEYMAN YÜKÇÜ	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
Assoc. Prof. Dr. BEATA ŚLUSARCZYK	CZESTOCHOWA UNIVERSITY OF TECHNOLOGY, POLAND
Assoc. Prof. Dr. CHUNG JEEFENN	BERJAYA UNIVERSITY COLLEGE, MALAYSIA
Assoc. Prof. Dr. DINMUKHAMED KELESBAYEV	KHOJA AKHMET YASSAWI INTERNATIONAL KAZAKH-TURKISH UNIVERSITY, KAZAKHISTAN
Assoc. Prof. Dr. NAGY HENRIETTA	SZENT ISTVAN UNIVERSITY, HUNGARY
Assoc. Prof. Dr. SAŠA PETKOVIĆ	UNIVERSITY OF BANJA LUKA, BOSNIA HERZEGOVINA
Assoc. Prof. Dr. SELİM ŞANLISOY	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
Assoc. Prof. Dr. ÜZEYİR AYDIN	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
Dr. LIDIJA DAVIDOVSKA	INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY, NORTH MACEDONIA
Dr. LOUIZA AMZIANE	UNIVERSITY OF TIZI OUZOU, ALGERIA
Dr. MARIYA VELEVA	UNIVERSITY OF ECONOMICS VARNNA, BULGARIA
Dr. NUR FİDANCI	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
Dr. RAMAZAN EKİNCİ	İZMİR BAKIRÇAY UNIVERSITY, TURKEY
Dr. SEID AHMED MOHAMMED	ARBA MINCH UNIVERSITY, ETHIOPIA
EFE SARIBAY (Res. Assist.)	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY
TAHİR ANIL GÜNGÖRDÜ (Res. Assist.)	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY, TURKEY
ENGİN ÖZTORNACI (MSc.)	DOKUZ EYLUL UNIVERSITY, TURKEY

Yazışma Adresi : İzmir Sosyal Bilimler Dergisi

Adres : Yaylacık Mh. 188 sk. No:4 D:3 Buca / İZMİR

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/izsbd>

Email : izmirsd@gmail.com

Email : izmirjss@gmail.com

Facebook : <https://www.facebook.com/izmirjss/>

Twitter : <https://twitter.com/izmirjss>

Uluslararası Danışma ve Bilim Kurulu / International Scientific and Advisory Board

Prof. Dr. ADALET HAZAR	BAŞKENT UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. AHMET ÖZEN	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. BAHRIJA UMIHANIC	UNIVERSITY OF TUZLA, BOSNIA HERZEGOVINA
Prof. Dr. ELSHAN BAGIRZADEH	AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS, AZERBAIJAN
Prof. Dr. FATİH COŞKUN ERTAŞ	ATATÜRK UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. GIUSEPPE GALASSI	UNIVERSITY OF PARMA, ITALY
Prof. Dr. HAKAN KAHYAOĞLU	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. HALİT TARGAN ÜNAL	İSTANBUL OKAN UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. İRFAN KALAYCI	İNÖNÜ UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. İSMAİL KÜÇÜKAKSOY	KÜTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. KÂMİL TÜÇEN	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. OSMAN ÇEVİK	KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. RUZİYE COP	ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. SÜLEYMAN UYAR	ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. SÜLEYMAN YÜKÇÜ	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. ŞERAFETTİN SEVİM	KÜTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. VERDA CANBEY ÖZGÜLER	ANADOLU UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. YUSUF CAHİT ÇUKACI	İNÖNÜ UNIVERSITY, TURKEY
Prof. Dr. ZEKİ BOYRAZ	FIRAT UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. AHMET KAYA	EGE UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. AYŞEGÜL TAŞ	ÇANKAYA UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. BEATA ŚLUSARCZYK	CZESTOCHOWA UNIVERSITY OF TECHNOLOGY, POLAND
Doç. Dr. CEVDET YİĞİT ÖZBEK	ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. CHUNG JEEFENN	BERJAYA UNIVERSITY COLLEGE, MALAYSIA
Doç. Dr. DINMUKHAMED KELESBAYEV	KHOJA AKHMET YASSAWI INTERNATIONAL KAZAKH-TURKISH UNIVERSITY, KAZAKİSTAN
Doç. Dr. DİLEK SÜREKÇİ YAMAÇLI	NUH NACİ YAZGAN UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. EKREM YAŞAR AKÇAY	HAKKARİ UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. EMİR MEHMEDOVIC	UNIVERSITY OF SARAJEVO, BOSNIA HERZEGOVINA
Doç. Dr. GÜL KAYALIDERE	MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. GÜNEŞ YILMAZ	ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. GÜRBÜZ ÖZDEMİR	ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. HAKAN ALTIN	AKSARAY UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. HAKAN MURAT ARSLAN	DÜZCE UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. İLKER KIYMETLİ ŞEN	İSTANBUL TİCARET UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. JELENA POLJASEVIC	UNIVERSITY OF BANJA LUKA, BOSNIA HERZEGOVINA
Doç. Dr. K. BAHAR AYDIN	ANKARA YILDIRIM BEYAZIT UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. NEVZAT TETİK	İNÖNÜ UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. NAGY HENRIETTA	SZENT ISTVAN UNIVERSITY, HUNGARY
Doç. Dr. OYTUN MEÇİK	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. SADIK ÖZLEN BAŞER	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. SAŠA PETKOVIĆ	UNIVERSITY OF BANJA LUKA, BOSNIA HERZEGOVINA
Doç. Dr. SELİM ŞANLISOY	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. SERDAR KURT	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. ŞENOL BABUŞCU	BAŞKENT UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. TAJANA SERDAR RAKOVIĆ	UNIVERSITY OF BANJA LUKA, BOSNIA HERZEGOVINA
Doç. Dr. TEKİN AVANER	JANDARMA VE SAHİL GÜVENLİK AKADEMİSİ, TURKEY

Uluslararası Danışma ve Bilim Kurulu / International Scientific and Advisory Board

Doç. Dr. UMUT ALİ KORAY KAYALIDERE	MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY, TURKEY
Doç. Dr. ÜZEYİR AYDIN	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Dr. AYSUN KAHRAMAN	MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY, TURKEY
Dr. AYŞE ATILGAN YAŞA	MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY, TURKEY
Dr. AYŞEN BAKKALOĞLU	NİŞANTAŞI UNIVERSITY, TURKEY
Dr. AYŞENUR TARAKÇIOĞLU ALTINAY	UŞAK UNIVERSITY, TURKEY
Dr. BANU SARIBAY	TÜRK HAVA KURUMU UNIVERSITY, TURKEY
Dr. BARIŞ KANDEĞER	VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY, TURKEY
Dr. BERNA HEPBİLGİN	ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY, TURKEY
Dr. BİRSEL SABUNCU	PAMUKKALE UNIVERSITY, TURKEY
Dr. BURCU ORALHAN	NUH NACİ YAZGAN UNIVERSITY, TURKEY
Dr. CANER EKİZCELEROĞLU	TRAKYA UNIVERSITY, TURKEY
Dr. ERCAN BAHTİYAR	UŞAK UNIVERSITY, TURKEY
Dr. ESRA GÖKÇEN KAYGISIZ	GİRESUN UNIVERSITY, TURKEY
Dr. FATİH CEYLAN	UŞAK UNIVERSITY, TURKEY
Dr. FATMA SELEN MADENOĞLU	ABDULLAH GÜL UNIVERSITY, TURKEY
Dr. GAYE TOPA ÇİFTÇİ	ALANYA HAMDULLAH EMİN PAŞA UNIVERSITY, TURKEY
Dr. GÖZDE KOCA	BİLECİK ŞEYH EDEBALI UNIVERSITY, TURKEY
Dr. GÜLSEREN MUTLU	PAMUKKALE UNIVERSITY, TURKEY
Dr. HABİP DEMİRHAN	HAKKARİ UNIVERSITY, TURKEY
Dr. HAKAN PABUÇCU	BAYBURT UNIVERSITY, TURKEY
Dr. HATİCE KÜBRA KANDEMİR	İZMİR KATİP ÇELEBİ UNIVERSITY, TURKEY
Dr. HATİME KAMİLÇELEBİ	KIRKLARELİ UNIVERSITY, TURKEY
Dr. HAYRİYE HİLAL BAĞLITAŞ	ERCİYES UNIVERSITY, TURKEY
Dr. HİLMİYE TÜRESİN TETİK	MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY, TURKEY
Dr. IŞIL EREM CEYLAN	UŞAK UNIVERSITY, TURKEY
Dr. İSMAİL DURAK	DÜZCE UNIVERSITY, TURKEY
Dr. KADİR TUTKAVUL	DUMLUPINAR UNIVERSITY, TURKEY
Dr. KISMET DELİVELİ	MUĞLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY, TURKEY
Dr. KÜBRA MERT	RECEP TAYYİP ERDOĞAN UNIVERSITY, TURKEY
Dr. LEYLA İÇERLİ	AKSARAY UNIVERSITY, TURKEY
Dr. LIDIJA DAVIDOVSKA	INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY, NORTH MACEDONIA
Dr. LOUIZA AMZIANE	UNIVERSITY OF TIZI OUZOU, ALGERIA
Dr. MARIYA VELEVA	UNIVERSITY OF ECONOMICS VARNA, BULGARIA
Dr. MEHMET SADIK AYDIN	MARDİN ARTUKLU UNIVERSITY, TURKEY
Dr. MURAT GENÇ	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT UNIVERSITY, TURKEY
Dr. NUR FİDANCI	DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
Dr. NUR KUBAN TORUN	BİLECİK ŞEYH EDEBALI UNIVERSITY, TURKEY
Dr. NURCAN SÜKLÜM	HİTİT UNIVERSITY, TURKEY
Dr. OKAN GÜRAY BÜLBÜL	ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY, TURKEY
Dr. OSMAN PALA	KARAMANOĞLU MEHMETBEY UNIVERSITY, TURKEY
Dr. ÖZGE KORKMAZ	BAYBURT UNIVERSITY, TURKEY
Dr. ÖZLEM SÖKMEN GÜRÇAM	IĞDIR UNIVERSITY, TURKEY
Dr. RAMAZAN EKİNCİ	İZMİR BAKIRÇAY UNIVERSITY, TURKEY
Dr. REMZİ BULUT	BURDUR MEHMET AKİF ERSOY UNIVERSITY
Dr. SAHRA SAYĞAN TUNÇAY	KASTAMONU UNIVERSITY, TURKEY

Uluslararası Danışma ve Bilim Kurulu / International Scientific and Advisory Board

Dr. SEID AHMED MOHAMMED
Dr. SERDAR YAY
Dr. SEVTAP UĞUR
Dr. SÜLEYMAN EMRE ÖZCAN
Dr. ŞAKİR İŞLEYEN
Dr. TOLGA DAĞLAROĞLU Dr.
URAL GÖKAY ÇİÇEKLİ
Dr. VAHDET ÖZKOÇAK
Dr. YAŞAR AKÇA
Dr. ZAHİDE ACAR
Dr. ÖMER AYDIN
MSc. ETHEM YENİĞÜN

ARBA MINCH UNIVERSITY, ETHIOPIA
SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY, TURKEY
UŞAK UNIVERSITY, TURKEY
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY, TURKEY
VANYÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY, TURKEY
ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY, TURKEY
EGE UNIVERSITY, TURKEY
HİTİT UNIVERSITY, TURKEY
BARTIN UNIVERSITY, TURKEY
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY, TURKEY
DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY, TURKEY
TÜRKİYE İÇ DENETİM ENSTİTÜSÜ, TURKEY

İzmir Sosyal Bilimler Dergisi bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayınlamaktadır. Haziran ve Aralık olmak üzere elektronik olarak yılda iki kez yayınlanır. Kapsamına giren **Türkçe, İngilizce ve Fransızca** dillerinde yazılmış makaleler yayınlayan ve 11 farklı ülkeden bilim insanlarını kurullarında barındıran **uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir**.

Hakemlik süreçlerinde çift taraflı kör hakemlik sistemini kullanır. Açık erişim ilkesini benimsemiştir. Açık erişim, işlem ücreti, yayın ücreti veya başka bir ad altında yazarlardan ücret talep edilmemektedir.

Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İzmir Journal of Social Sciences publishes scientific/original research articles. It is published electronically twice a year, in June and December. It is an **international scientific refereed journal** that publishes articles written in **Turkish, English and French**, and includes academicians from 11 different countries in its boards. Uses "Double-Blind Peer Review" in reviewing processes. It has adopted the open access principle. No fee is requested from the authors for open access, processing, publication fee or otherwise. It is totally **FREE**.

The responsibility of the articles published in this journal in terms of science and language belongs to the authors. The articles published in the journal cannot be used without reference.

İZMİR SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ETİK POLİTİKALARI

1-) YAYIN ETİĞİ

İzmir Sosyal Bilimler Dergisi'ne çalışmalarını gönderen yazarlar etik kurallara uyma yükümlüdür ve etik ihlal yapmadıklarını beyan etmiş sayılırlar. Etik ihlal içeren çalışmalar değerlendirme sürecine alınmadan reddedilecek ve yazarlarının diğer başvuruları da değerlendirilmeyecektir. Etik ihlal tespit edilmesi halinde konuya ilişkin rapor yazara ve gerekli görülmesi halinde ilgili kurumlara gönderilir.

İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, çalışmaların yayın sürecinde, yazarların, hakemlerin ve editörlerin aşağıda yer alan "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı genel eylemler"de bulunmamasını bekler.

1. Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı genel eylemler (Yükseköğretim Kurulu Üniversiteler Arası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nden alınmıştır)

a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini, bilimsel etik kurallarına uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

d) Mükerrer yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

e) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayım yaparak belirli sınav değerlendirmelerinde ve akademik teşvik ve terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

f) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri makale yazarlarına eklemek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

g) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8)

İzmir Sosyal Bilimler Dergisi ilgili tarafların "bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı genel eylemler" dışında aşağıda yer alan sorumluluklara da uymasını bekler.

2. Yazarların Sorumlulukları

Yazar(lar):

- a) Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu;
- b) Tüm yazarların bu çalışmaya bireysel olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını;
- c) Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını;
- d) Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını;
- e) Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini taahhüt ederler.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

Hakemler:

- a) Nesnel ve tarafsız bir değerlendirme yapmalıdır.
- b) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa fon sağlayıcılarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde hakemlikten çekilmelidirler.
- c) Gönderilen makaleyi değerlendirmeye yetkin olmadığı kanaatine sahip olduğunda ya da makul süre içinde değerlendirmeyi tamamlayamayacağını öngördüğünde hakemlikten çekilmelidirler.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, ilgili yazar(lar), editör ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle makaleyi paylaşmamalıdır.
- e) Değerlendirmesini tamamladığı ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.

4. Editörlerin Sorumlulukları

Editörler:

- a) Bir makaleyi kabul etmek, reddetmek ya da düzeltilmesi için tekrar göndermek konusunda sorumludurlar.
- b) Dergide yayımlanan makalelerin, özgün nitelikte bilimsel ve teknik araştırmalar, derlemeler, teknik notlar ve sanayi Ar-Ge projelerinin sonuçları olmasını takip ederler.
- c) Yazarlarla, çalışmayla, kurumlarla veya varsa fon sağlayıcılarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Olduğunu fark ettiğinde editörlükten çekilmelidirler.
- d) Gizliliği ihlal etmemeli, ilgili yazar(lar), diğer editör(ler) ya da hakemler dışında üçüncü kişilerle makaleyi paylaşmamalıdır.
- e) Yayına kabul ettiği ancak henüz yayımlanmayan bir makaleye ait herhangi bir veriyi kullanmamalıdır.
- f) Hakemlerin isimlerini yazarlardan saklamalıdır.

2) ARAŞTIRMA ETİĞİ

Aşağıdaki araştırma etiği hakkındaki mesleki ahlak kuralları, araştırmanın amaçlarına katkıda bulunur, iş birliği için gerekli değerleri destekler, araştırmacıların kamuya olan sorumluluğunu garantiye alır, kamu desteği ile güvenilirlik sağlar ve çeşitli ahlaki ve sosyal değerleri güçlendirir:

1. İlk kural açıklıktır. Diğer bir deyimle araştırmacı kullandığı verileri, malzemeleri, teçhizatları, kaynakları ve bulguları toplumla paylaşmak zorundadır. Eleştirilere ve yeni fikirlere açık olmalıdır.

2. Dürüstlük ve gerçeklik: Araştırmacı bulgularını uydurmamalı, başka bir yerden çalmamalı ya da yanlış yorumlamamalıdır. Sonuçları, metodları, prosedürleri doğru raporlamalı ve meslektaşlarını, sponsorları ve kamuyu yanıltmamalıdır. Araştırmayı kötüye kullanıyorsa, bu da bilim etiğine aykırı bir davranıştır

3. Araştırmacının ilgilendiği objeye veya konuya bir zarar vermemesi gerekir. Buna bağlı olarak araştırmacı insanların mahremiyetine ve sırlarına saygılı olmalı ve araştırmasında izin verilmediği sürece şahıs isimlerini kullanmamalıdır. Ayrıca araştırmacı kendi kimliğini de saklamamalıdır.

4. Fikri mülkiyet: Patent, telif hakkı ve diğer fikri mülkiyetlere saygılı olunması gerekir. İzinsiz veri, yöntem ve sonuçlar kullanılmamalı ve katkıda bulunanlar mutlaka referans gösterilmelidir.

5. Gizlilik: Gizli iletişimler, personel kayıtları, ticari ve askeri sırlar, hasta kayıtları korunmalıdır.

6. Objektif olmak: Tarafli deney tasarımı, veri analizi ve yorumdan kaçınılmalıdır.

7. Bütünlük ve tutarlılık sağlanmalıdır.

8. Dikkatsizlik yüzünden yapılan hata ve atlamalar, çalışmanın baştan sona ciddi olarak incelenmesiyle engellenmelidir.

9. Sosyal sorumluluk: Sosyal hasarlara yol açabilecek araştırmalardan kaçınılmalıdır.

10. Ayrımcılık: Bilimsel yetki ve bütünlük ile ilişkisi olmayan cinsiyet, ırk, köken ve diğer faktörleri kullanarak ayrımcılık yapılmaması gerekir.

11. İlgili kanunların bilinip, bunlara uyulması lazımdır.

12. Hayvanlara özen gösterme: Araştırma sırasında kullanılan hayvanlara gereken ilgi ve saygı gösterilmeli. İyi tasarlanmamış ve gereksiz hayvan deneyleri yapılmamalıdır.

13. İnsanları koruma: İnsani konularda yürütülen araştırmalarda risk ve zarar minimize edilmeli, insan onuru, mahremiyeti ve otonomisi korunmalı. Çocuk, gelişimle veya kavramayla ilgili engelli, huzur evinde yaşayan, evsiz veya kanuni bir statüsü olmayan savunmasız kişileri içeren araştırmalarda özel önlemler alınmalıdır. Araştırmanın yükü de faydaları da adil bir şekilde dağıtılmalıdır.

Ulusal ve uluslararası düzenlemeler, yönetmeliklerle çerçevesi çizilmiş olan insan ve hayvanlarda yapılacak araştırmaların planlanması ve uygulanması, araştırma etiğinin en önemli başlıklarıdır. Araştırma etiği daha çok tıbbi araştırmalar için kullanılmakta olan bir kavramdır ancak kuşkusuz, sosyal bilimlerde yürütülen araştırmalar da daha farklı bir boyutta araştırma etiğinin ilgi alanına girmektedir.

3) Yasal/Özel Etik Kurul İzin Belgesi Alınması

TR Dizin Etik Kurallarla ilgili AÇIKLAMA ve BİLGİLENDİRME Kriterlerde geçmiş yıllarda yer alan Etik Kurallarla ilgili maddeler 2020 yılında açıklamalarla detaylandırılmış, araştırma alanında etik kurul izni gerektiren çalışmalar için izinlerin alındığı varsayılarak “izinle ilgili bilgilere makalede yer verilmesi” hususu kriterlere eklenmişti.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- 1) Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- 2) İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- 3) İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- 4) Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- 5) Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar,

Ayrıca;

Ø Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,

Ø Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,

Ø Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış makaleler için geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir.

Üniversite mensubu olmayan araştırmacılar da bölgelerinde bulunan Etik Kurul'lara başvurabilmektedir.

Ayrıca:

Dergilerde yayımlanacak makalelerde etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasının gerekip gerekmediği makalede belirtilmiş olmalıdır. Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, izinin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığı açıkça sunulmalıdır.

Çalışma insan ve hayvan deneklerinin kullanımını gerektiriyor ise çalışmanın uluslararası deklarasyon, kılavuz vb. uygun gerçekleştirildiği beyan edilmelidir.

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler alanında özgün çalışmaların yayımlandığı bir dergi olan *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 2. cilt 2. sayısı ile karşınızdayız. Bu sayımızda birbirinden değerli 10 adet makale yer almaktadır. Bu makalelerin 3 adet İngilizce, 7 adeti Türkçe olarak yayımlanmıştır. Ayrıca makalelerin 7 adeti araştırma makalesi, 3 adet derlemedir. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından olan bu makalelerin literatüre katkı sunacağına inancım tamdır.

Dergimiz, ULAKBİM TR-DİZİN tarafından taranmak üzere başvuru yapmış olup 2020 sayılarının çıkarılmasını takiben değerlendirme sürecinin tamamlanması beklenmektedir. Uluslararası dizinlerde (Proquest, Scopus vb.) de taranmak üzere başvuru yapılmış ve sürecin tamamlanması beklenmektedir. Dergimizde yayınlanan makalelerin daha fazla atıf alması için akademik paylaşım ve sosyal medya platformları gibi alanlarda da makaleler paylaşılmaktadır. Aynı zamanda düzenli olarak elektronik posta gönderimi ile yazar ve hakem havuzumuz genişletilmektedir. Tüm bu çalışmaların en kısa sürede sonuçlarını göreceğimize inancımız tamdır. Bu dileklerle dergimizin yeni sayılarında görüşmek üzere sağlıklı günler dileriz.

Dr. Ömer AYDIN
Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENT

<u>Makaleler/Articles</u>	<u>Tip/Type</u>	<u>Sayfa/ Page</u>
Economic and Social Benefits of Digital Economy and Digital Transformation in The Republic of North Macedonia <i>Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Dijital Ekonomi ve Dijital Dönüşümün Ekonomik ve Sosyal Faydaları</i> Elizabeta TOSHEVA	Özgün Araştırma/Original Research	42
Serbest Meslek Kazançlarında Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi Açısından Vergiyi Doğuran Olayın Önemi <i>The Importance of the Event That Increases Tax in Terms of Income Tax and Value Added Tax in Self-Employed Earnings</i> Alp Osman ÜLGEN	Derleme Makalesi/Review Article	52
Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış <i>General Overview of New Energy Geopolitics</i> Cenk SEVİM	Özgün Araştırma/Original Research	57
Organisational Climate and Teacher Commitment <i>Örgütsel İklim ve Öğretmen Bağlılığı</i> Jee Fenn CHUNG	Özgün Araştırma/Original Research	64
Bir Mesafe Meselesi: Arkadaşlık Ağlarının Devinimi Üzerine Bir Çalışma <i>A Matter of Proximity: A Case Study on Friendship Network Evolution</i> Hülya AĞCASULU	Özgün Araştırma/Original Research	71
Sustainable development, social protection and responsibility <i>Sürdürülebilir kalkınma, sosyal koruma ve sorumluluk</i> Gordana DJUKIC, Biljana S. ILIC	Özgün Araştırma/Original Research	83
Gelişmeleri Takip Edememe Kaygısı (Fear of Missing out) ve Piyasa Örneklemeleri <i>Fear of Missing Out and Market Samples</i> Ahmet ÖZEN, Sevgi ORTAÇ	Derleme Makalesi/Review Article	92
Stoacı Felsefe ve Modernite Arasında Düşünsel Bağlar <i>The Intellectual Ties Between Stoist Philosophy and Modernity</i> Funda ÇOBAN	Özgün Araştırma/Original Research	98
Demokrasi ve Medya İlişkisinin Bir Eleştirisi "Dijital Çağda Özgürlük Yanılgısı" <i>A Criticism of Democracy and Media Relationship "The Illusion of Freedom in The Digital Age"</i> Ezgi Gül CEYHAN	Derleme Makalesi/Review Article	110
URAP Dünya Sıralamasında Yer Alan Türkiye Üniversitelerinin Kurumsal Web Sitelerinin Erişilebilirlik Açısından İncelenmesi <i>The Examining of Official Websites' Accessibility of Turkish Universities in the URAP World Ranking</i> Sezgin ATAÇ, Gürkan BEYAZGÜL, Çağdaş CENGİZ	Özgün Araştırma/Original Research	121

Economic and Social Benefits of Digital Economy and Digital Transformation in The Republic of North Macedonia*

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Dijital Ekonomi ve Dijital Dönüşümün Ekonomik ve Sosyal Faydaları
Elizabeta TOSHEVA¹

Abstract

Digital technologies provide opportunities for inclusive and sustainable economic growth in all sectors of the economy and society. The EU countries regarded digitalization as the main driver of competitiveness, economic development and employment growth. The main goal of the development of digital infrastructures is to ensure that all citizens (including socially disadvantaged population groups) regardless of their location or place of living can use digital opportunities without any technical, organizational and financial restrictions or difficulties. Digitalization should be carried out through the economic growth by increasing the efficiency, productivity and competitiveness of the use of digital technologies, which implies the digital transformation of economic sectors, areas of activity, as well as the acquisition of new competitive qualities and properties. In our research, we used a deduction method to determine global trends in the digitalization, an institutional analysis to identify the objects of regulation of public life digitalization through the concrete examples and evidence in relevant institutions, information synthesis methods to indicate the penetration of digitalization in the institutions, as well as analysis of the economic and social benefits of the users in terms of business efficiency, relying on the results obtained from the research carried out in the selected companies and institutions in the Republic of North Macedonia.

Keywords: Digital economy, institutions, digital technologies, North Macedonia.

Öz

Dijital teknolojiler, ekonominin ve toplumun tüm sektörlerinde kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için fırsatlar sunmaktadır. AB ülkeleri dijitalleşmeyi rekabet edebilirliğin, ekonomik kalkınmanın ve istihdam artışının ana itici gücü olarak gördü. Dijital altyapıların geliştirilmesinin temel amacı, tüm vatandaşların (sosyal olarak dezavantajlı nüfus grupları dahil), buldukları veya yaşadıkları yere bakılmaksızın, dijital fırsatları herhangi bir teknik, örgütsel ve finansal kısıtlama veya zorluk olmadan kullanabilmelerini sağlamaktır. Dijitalleşme, ekonomik sektörlerin, faaliyet alanlarının dijital dönüşümünün yanı sıra yeni rekabet nitelikleri ve özelliklerinin kazanılması anlamına gelen dijital teknolojilerin kullanımının verimliliğini, üretkenliğini ve rekabet gücünü artırarak ekonomik büyüme yoluyla gerçekleştirilmelidir. Araştırmamızda dijitalleşmedeki küresel eğilimleri belirlemek için bir kesinti yöntemi, ilgili kurumlardaki somut örnekler ve kanıtlar aracılığıyla kamusal yaşam dijitalleşmesinin düzenlenme nesnelere belirlemek için bir kurumsal analiz, dijitalleşmenin nüfuzunu gösteren bilgi sentez yöntemleri kullanılmıştır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki seçilmiş şirket ve kurumlarda yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara dayanarak, kurumların iş verimi açısından ekonomik ve sosyal faydalarının analizi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dijital ekonomi, kurumlar, dijital teknolojiler, Kuzey Makedonya.

1. INTRODUCTION

The concepts of “digital technologies” and “digital economy” were introduced into the scientific dictionary due to the technological changes of the 21st century

regarding the “merging” of telecommunication, information and communication technologies and innovations. The concept of digital economy is evolving all the time because of its multifaceted and dynamic nature and due to the transformational power of digital technologies. Currently,

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This article is an expanded version of the paper titled "Electronic Communication as A Precondition for Efficiency of the Institutions and Companies in The Republic of North Macedonia" presented at the "Digital Transformation of the Economy and Society: Shaping the Future" conference.

¹ Elizabeta TOSHEVA

ORCID ID: 0000-0003-2984-8542

Associate Professor Dr., St. Kliment Ohridski University - Bitola, Faculty of Law, Bitola, North Macedonia, elizabeta.tosheva@uklo.edu.mk

Doç. Dr., St. Kliment Ohridski Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Manastır, Kuzey Makedonya, elizabeta.tosheva@uklo.edu.mk

Geliş Tarihi/Received : 09.03.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 04.05.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 04.05.2020

Makale Atıf Önerisi /Citation (APA):

Tosheva, E. (2020). Economic and Social Benefits of Digital Economy and Digital Transformation in The Republic of North Macedonia.

İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (2), 42-51.

digital technologies are transforming the relations between economic actors in energy, construction, banking, transportation, retail trade, education, healthcare, the media and security.

Information and communication technologies today play a key role in modern society's development. Today, people around the world rely on mobile communication, internet access and social media for interactions with each other, sharing information and obtaining new knowledge and services, while governments and businesses increasingly prefer the internet for disseminating information, delivering services, communications, marketing and doing business in general. They have become an essential tool in the daily lives of citizens, increasing the importance of these technologies in a rapid trend over time (*Ministry of Information Society and Administration, 2011*). Every company or institution communicates with its environment which consists of users and customers, prospective buyers, suppliers, state, competition and more. For the survival of the organization, the most important thing is the communication that makes it with users or customers. The competitiveness and efficiency of companies and institutions increasingly depend on the capabilities of electronic programs and electronic communications. Information Technology (IT) has been considered as one of the most important components in the current business environment, offering opportunities for companies that successfully take advantage of its benefits (*Albertin, & De Moura, 2004*).

Effective communication is one of the key elements of any business's success. In the area of data exchange broadband technology has led to a significant improvement. The term broadband itself is used to describe high-speed Internet connections, that is, those that allow sites to open without much waiting, and emails to be sent and received quickly, with the possibility of large amounts of data being sent in addition to email. Private and public sector employees can communicate via email which directly reduces the cost of telephone and postal services.

The functioning of each element inside and outside the organization is conditioned by the nature and the system of communication. Communications are an essential tool for directing and controlling the work as well as the actions of people, individuals, and groups in the organization.

In this way, companies realize significant savings in operating costs, perform their tasks more efficiently, and become more competitive in the market. Participants in the business operation are governed by the general rules, but the business technology changes. Computers are used

for easy and smooth realization of growing number of business transactions; they replaced paper, pens, and stamp. The one who wants to be successful at the local level must also meet the criteria of global competitiveness because the new knowledge-based economy does not know the geographical barriers or the boundary (*European Commission, 2003*).

Electronic communication involves doing business processes with the usage of electronic technology. On-line communication means usage of various communication technologies to pass and receive information online (*Bodo, 2003*). Digital technology facilitates the combined use of information and communication technologies allowing the sending of large amounts of information over long distances in a short period of time. The development of the Information Society should be based on partnerships between government, civil society, the private sector, operators, local governments and the other stakeholders. Sustainable economic development is a benefit of the development of the Information and Technology Society, but at the same time, it is the driver of that process (*Ministry of Transport and Communications, 2005*). It is also an important factor in the early stages when creating a critical mass of stakeholders dedicated to the development of the Information Society.

Due to limited natural resources and poor export competitiveness produced mainly in the labor-intensive branches of the economy, Republic of North Macedonia as one of its strategic commitments for its own rapid economic development, it has been clearly identified the power of human potential and the capital of knowledge to direct and use as one of its strongest support in fulfilling its purpose. This corresponds to the priority to accelerate economic growth while providing equity (in satisfying the needs and solutions to the challenges that people face, both in urban and rural areas, different ethnic communities and equality in the right of access information) and ultimately poverty reduction (*Ministry of Finance, 2019*).

Full access to electronic communications infrastructures and information technologies ensures balanced economic development throughout the country, i.e. polycentric development that contributes to good decentralization of local self-government units, building transparent and accountable local administrations, culminating in a gradual decline of the digital divide within the state. At the same time, this leads to the relativization of borders and increased cooperation and dialogue within the Euro-region (*Ministry of local self-government, 2015*).

The purpose of this paper is to show the economic and social benefits of the users of products and services in terms

of business efficiency through the concrete examples and evidence, as well as from the results obtained from the research conducted in the selected companies and institutions in the Republic of North Macedonia.

2. THE DIGITAL TECHNOLOGIES FOR BUSINESS EFFICIENCY AND EFFECTIVENESS

Information and communication technology (ICT) enables globalization, as the opportunity to promote local products globally, i.e. equal participation in the global networked economy. Those who have been isolated, or have been "invisible," so far have been given a voice, by giving them the opportunity to freely express themselves regardless of their economic status, gender or location of residence (*Ministry of Transport and Communications, 2005*).

Electronic business methods enable companies to link their internal and external data processing systems more efficiently and flexibly, to work more closely with suppliers and partners, and to better satisfy the needs and expectations of their customers. E-business allows for conversations to happen quickly, faster decision-making saves time, and time is money in business (VIT, 2010.)

Innovations in electronic communications technology spurred the Information Age, a time period featuring fluid,

almost instantaneous information transmission. The digital world offers interfaces such as email, instant messaging and chat rooms that help with the simultaneous transference of information to a large number of people. For many organizations, electronic communication has become a necessity for participation in modern commerce. Electronic commerce has opened up many opportunities because it allows large-scale global collaboration (Blalock, 2005).

Digitalization as an object of focus for achieving integrated public administration. The main objectives of the state towards digitalization are to correct the shortcomings of market mechanisms, overcome institutional and legislative barriers, attract relevant investments, stimulate the development of digital infrastructures, create needs for the use of digital technologies by the population and develop the corresponding digital competencies necessary for digital entrepreneurship.

Albertin and Moura, (2004) state that the benefits of IT can therefore be defined as cost savings, productivity, flexibility, quality and innovation; these benefits can be understood as "a present" that this technology gives to the organizations. However, just as important as the present is how it is taken advantage of it in relation to business performance. *Figure 1* shows these benefits and gives examples of how they are measured.

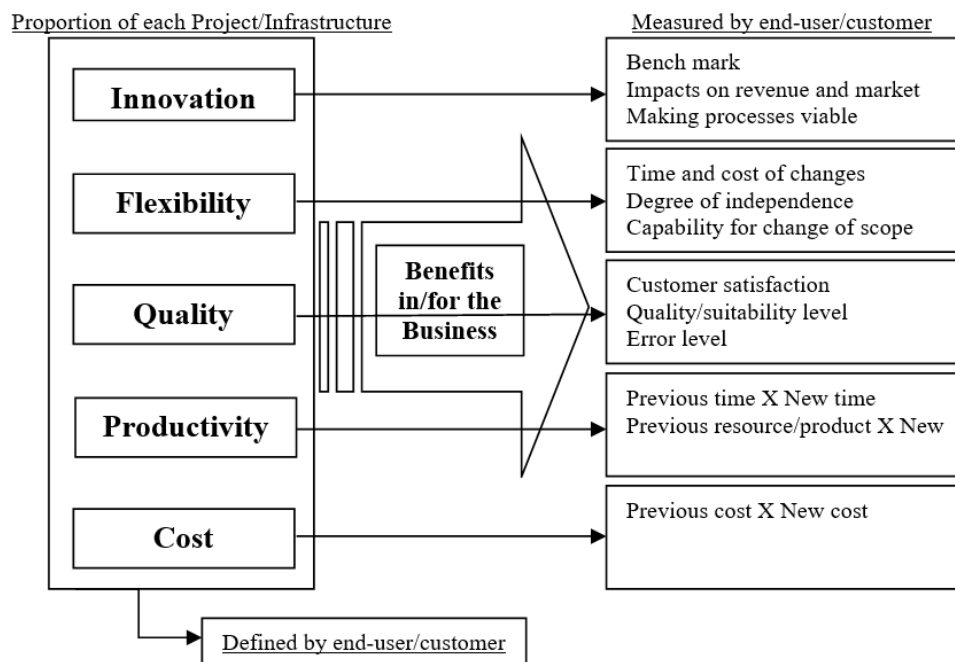

Figure 1 Benefits offered by the use of Information Technology, *Source: Albertin and Moura, 2004.*

Having regard to the foregoing, strategic use of the ICT in business could bring benefits in several areas:

- **Support Innovation.** Organizations that want to improve their innovation capabilities and develop new

products or services for the market can use cloud computing to speed up the process. This provides an important strategic advantage by enabling the organization to get new products to market quickly, ahead of the competition.

- **Improve Responsiveness.** Cloud computing enables organizations to scale up their IT resources quickly in response to changing market conditions. Organizations that offer products and services online may find it difficult to handle a surge in traffic, which could result in lost business. Adding resources from the cloud provides a strategic advantage by enabling them to respond to changes in demand, increase revenue and maintain customer satisfaction.
- **Increase Collaboration.** IT solutions that improve collaboration in an organization can provide an important competitive advantage. Issuing field service teams with smartphones, for example, enables service engineers to provide a faster, more efficient service to customers. Engineers working on a customer site can set up voice or video conference calls with product or technical experts at headquarters to discuss and resolve a complex issue, rather than delaying a repair. Offering customer superior service provides a strategic advantage by differentiating an organization from competitors.
- **Enhance Customer.** Insight collecting and analyzing data to gain greater insight into customers' needs and preferences provides a strategic advantage. By using powerful analytics software, organizations can develop customized offers and personalized communications that help to increase customer satisfaction and foster loyalty.
- **Introduce New Business Models.** Organizations can use IT to make strategic changes to their business models. A company that traditionally sold products through retail outlets might use IT to develop an e-commerce model that enables it to reach a wider market, reduce its distribution costs and offer a more convenient service to customers (Linton, 2019).

It is important for countries to undertake structured efforts to create and harness the benefits of digital economy in order to realize greater job creation, increase country competitiveness, allow for greater diversification and catalyze innovations in service delivery to improve the lives of their citizens.

3. INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

3.1 The strategic approach of the Republic of North Macedonia to the legislation and electronic communications regulation

According to the data of the State Statistical Office, in the first quarter of 2018, 79.3% of the households in North Macedonia had access to the Internet at home. The

participation of households with fixed broadband connection in the total number of households is 70.4% in 2018. In the first quarter of 2018, 79.2% of the total population aged 15-74 used the Internet, and 68.7% used the Internet every day or almost every day. Mobile phone or a smart phone was the most used device for access to the Internet, by 81% of Internet users in this period, and mostly among persons aged 15-24 (91.8%). 74.9% of the people used computers, laptops, smartphones, tablets or other portable devices at work. 31.6% of the people who used the Internet ordered/purchased goods or services over the internet in the last 12 months, and the majority of them (54.9%) bought clothes or sports equipment.

According to the data of the State Statistical Office of the Republic of North Macedonia (SSO, 2018a) in 2018, 94.4% of the enterprises used computer in their work. 81.5% of the enterprises with 10 or more employees had the fixed broadband connection to the Internet. From the total number of the enterprises 53.9% had website/homepage. From them, 89.6% provided on their website descriptions of goods or services, price lists, 51.7% had links or references to their social media profiles, and 21% provided online ordering, reservation or booking. Regarding e-commerce, 5.7% of the enterprises received e-sales orders via computer network, and 4.4% of the enterprises received orders for products or services via Web- sales.

The Republic of North Macedonia has committed itself to approximation to the EU regulatory framework in the field of electronic communications. As a result of that commitment, the Law on Electronic Communications was adopted in 2005, which is fully harmonized with the EU regulatory package for electronic communications since 2002, and is legal framework for the full liberalization of the electronic communications market. Existing Law on Electronic Communications ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 13/2005; 14/2007; 55/2007; 98/2008; 83/2010; 13/2012; 59/2012; 123/2012; and 23/2013, 39/2014) is fully aligned with the 2002 EU Electronic Communications Directives package. With a view to further development, the new legal framework should encourage and promote effective competition, investment and innovation, in particular with introducing next-generation broadband networks. The Law on Electronic Communications provides interconnection and access conditions by applying the principle of transparency and non - discrimination, the determination of operators with significant market power on a relevant market, universal provider selection service, introducing a procedure for notifying legal entities and individuals before start building public electronic communications networks and providing communication services, providing access to the services of

another operator and more (*Law on Electronic Communications, 2005*).

The Agency for Electronic Communications was established by the Law on Electronic Communications ("*Official Gazette of the Republic of Macedonia*" No. 13/2005, 14/2007 and 55/2007 and 98/8/2008 and 83/2010) in 2005, as an independent regulatory body in the electronic communications markets. The Agency as a regulatory body is focused on the market, ensuring openness of public communication networks, the development and promotion of electronic communications networks and services, market analysis and the identification of operators with significant market power, tariff control, service price control, and more (*Law on Electronic Communications, 2005*). In order to regulate the electronic communications market in a systematic way, the Agency has well-defined goals to be achieved. The Agency has guidelines to achieve the goals of a competitive marketplace that will create the conditions for end-users to use the best quality and affordable electronic communication services.

On September 21, 2005, the National Assembly of the Republic of Macedonia adopted a National Strategy for Development of Electronic Communications with Information Technologies (Strategic Guidelines) prepared by the Ministry of Transport and Communications (*Ministry of Transport and Communications, 2005*). The need for adoption of this national strategy stems from the Law on Electronic Communications (*Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 13/2005*), as well as from the basic generally accepted premises concerning the future development of the Republic of North Macedonia. This strategy represents the Republic of North Macedonia a top priority document with full implementation of projects, measures and the activities envisaged therein have a real opportunity to bridge the state the digital divide and in a short time make a significant jump in economic development, reducing unemployment and poverty, developing the digital economy, research and partnerships with industry (*Ministry of Transport and Communications, 2005*).

The National Strategy has a mission to include the economy of the Republic of North Macedonia in the world map of networked economies, creating the conditions for the leap in developing the economy (leap-frogging) through an aggressive introduction and massively efficient use of electronic communications and information technologies, which will enable the following 5 years to bring Macedonia closer to the average of the new EU member states, as measured all the more important indicators, both in terms of ICT and purely economic

indicators.

Considering that the introduction of the information society in North Macedonia directly depends on the degree of supply-side development (development of communication infrastructures and technologies) and the degree of development of the demand-side (use of services and content), both strategies (National Strategy for the Development of Electronic Communications with Information Technologies and the National Strategy for Information Society Development), are a strong driver of a balanced economic process that will lead to the establishment of Information Society in the Republic of North Macedonia, as by demand as well as supply (mainly broadband understood as technological service, i.e. the basis for the realization of all advanced services). The degree of development on the supply side, i.e. the development of communication infrastructures directly depends on the process of liberalization and development of competition in the market electronic communications.

In terms of service utilization, the development of broadband networks plays a crucial role through policies that will stimulate demand for different types of services. These policies can provide financial incentives, improving government services through E-government, E-health, E-education, education of citizens, developing innovative public services, providing protection systems and trust, connecting public administration, schools, hospitals, small and medium enterprises, etc.

Commitment to create a proactive environment and environment to support the development of information society is also defined in the 2010 initiative of the European Union. The National Strategy for the Development of Electronic Communications with Information Technologies is based on the 2010 initiative of the European Union: creating a single information space with an open and competitive market offering access to electronic communications services and digital content, promoting the development of information and communication technologies as a driving force for the development of digital society, and the creation of an inclusive information society by bridging the digital divide (*Ministry of Information Society and Administration, 2010*).

3.2 Insights and experience on the prevalence of ICT technologies in institutions and companies in North Macedonia

The efficient, effective and professional functioning of the public administration in each country is one of the key factors for its democratic, political and economic development. The way the public sector performs its functions directly affects the quality of life of the different

categories in society. The introduction of information and communication technologies is one of the key approaches in reforming public administration by using ICT tools to improve many different segments of its functioning (*Ministry of Information Society and Administration, 2010*).

While it is quite clear that ICT cannot solve all the problems in the functioning of public administration, it is a surprisingly long list in the areas in which their proper implementation can positively affect. The use of ICT in the public administration has enabled the improvement of the internal organization and efficiency of institutions, as well as the conditions for the secure storage and internal exchange of relevant data, the emergence of the Internet laid the foundations for the establishment of broad communication and direct access to each interested user to public institutions. In other words, the Internet opened the possibility to increase the availability of data through the websites of public institutions, as well as to open electronic communication channels through which users can access the data and services of public institutions at any time and from any place (*European Commission, 2014*).

Electronic communication in North Macedonia has been largely implemented and is still in the process of modernization in the institutions and companies that exist to meet the needs of the citizens (consumers), like the Health Insurance Fund (HIF), Public Revenue Office (PRO), Central Register, banks and so on.

With the Health Insurance Fund web portal software solution project, HIFM is among the first institutions to start implementing e-services for its insureds. The digitalization of medicine is a vital for the development of the sector and the effective provision of medical services. Digital medicine ensures the interaction between patients, medical workers and institutions using information and communication and digital technologies. The following services are available:

- For insurers - access to personal insurance and insurance data of its members, data on selected general practitioners, dentistry and gynecology for themselves and their members younger than 14 years.
- For companies - an opportunity for electronic application for health insurance for persons for whom M1 application has been received from the Employment Agency of Macedonia, electronic application for their members and registration of members. The authorized person must have an electronic health card in order to use this service.
- For health care providers - opportunity to check insurance coverage for insured persons using health services.
- For selected GPs, gynecology and dentistry - the possibility of electronic change of a chosen doctor, follow up of records of insured persons with active reports, records of logs, etc. In this way, there is no need for companies and family doctors to come to the regional offices of the Health Insurance Fund.

In banking, the speed of digitalization is unprecedented. This implies revolutionary changes in information processing systems of banks, qualification requirements and financial services. There is a change in the banking system model, which makes it possible to reduce costs and increase the productivity of financial services. At the same time, digitalization in banking involves the accumulation of intangible capital, which is not always properly evaluated in the capital markets, thereby creating "bubbles", as well as significant problems related to confidentiality, regulation, control, supervision and the inability to ensure equal conditions for all participants of the banking market. With the development of information technology and its application in North Macedonia new trends in banking are introduced, new and improved services are offered and clients can freely choose the way they interact with the banks. Although North Macedonia cannot be compared to Western European countries in terms of the use of electronic financial services, in recent years there has been a great improvement in this regard, ie electronic banking is in continuous process of development.

The development of digital technologies in the Public Revenue Office (PRO) of the Republic of North Macedonia from 2011 onwards is perceived as reducing the flow of paper documents and in increased electronic business, enriching the database and increasing the level of transparency and accountability of each individual. An electronic archive means electronic recording, storage, and deployment of all incoming and outgoing documents and registration of their internal movement. Completion of the initial design of the electronic archive (document management), the design of the deployment and monitoring of the movement of documents in the PRO (document flow management), the introduction of an electronic signature for each employee and the creation of an electronic file for each subject and an electronic file for each taxpayer.

The system of electronic registration in the Central Registry offers a fast, simple and a reliable way of realizing all kinds of registrations in the Trade Registry of legal entities. In addition, when registering a legal entity, there is a

possibility to register a legal representative in the obligatory social insurance fund (pension, disability, and health insurance).

Distance learning systems, e-learning, lifelong learning and other flexible forms of learning, as well as opportunities for developing and presenting multimedia and multilingual content, are just some examples of the place of information and communication technologies in the new e-education.

Considering E-democracy, digital technologies provide new opportunities to attract citizens to participate in social and political processes. Traditional democratic processes (offline) can be transferred into digital. The forms of the e-democracy development are e-parliament, e-voting, e-justice, e-mediation (pretrial settlement of disputes), e-referendum, e-consultations, e-petitions, electronic political campaigns and polls. But the most important area is electronic voting. This is the simplest form of e-democracy, but its implementation brings a number of political and organizational challenges. In addition, it is this form that is gradually being introduced in various countries, thereby forming international practice. Providing voters with electronic means of voting is a matter of optimizing electoral technologies. Voting via the Internet facilitates access to the procedure for a significantly large number of citizens, increases the overall efficiency of obtaining voting results and makes it possible to vote remotely (New Digital Economy, 2011). The creation of an electronic voting program will attract a larger number of citizens, especially young people,

improve the representation and quality of elections, as well as reduce possible falsification of results.

4. RESULTS FROM THE RESEARCH

To gain a better picture of the usage of ICT in North Macedonia, as well as users satisfaction and perception of the degree of improvement of the effectiveness and efficiency of the companies and public institutions, "face-to-face", semi-structured, interviews were conducted with the citizens, the managers of the private sector companies using the electronic services, the employees, the heads of state institutions in the Republic of North Macedonia, such as the Public Revenue Office (PRO), Health Insurance Fund of North Macedonia, Central Registry, Banks, and others. We developed 3 types of Questionnaires: for the managers, for the employees and for the customers or users of services.

Forty respondents (managers in companies and institutions) using electronic communication tools participated in this study and were asked to evaluate the effectiveness of their company or institution with the use of electronic communications tools. They were asked to compare the level of satisfaction they have for three years (from 2016 to 2018). Their answers are systematized in Table 1.

From Table 1, we can conclude that from 2016 until 2018 the level of satisfaction is continuously increasing while the level of dissatisfaction is continuously decreasing, indicating that with the introduction of electronic communication in the companies and institutions efficiency is increased from an average rating 3,58 to 4,21.

Table 1. Level of satisfaction of the managers using electronic communications tools

Are you satisfied with improving the efficiency of your company's operations by using electronic communications tools?						
Year of Survey	Unsatisfied	Partly Satisfied	Satisfied	No Answer	Total	Average Rating
	%	%	%	%	%	
2016	21,4	21,2	51,3	6,1	100	3,58
2017	8	32	56	4	100	3,58
2018	7,38	33,76	57,2	1,66	100	4,21

Table 2 shows the answers to questions that were an integral part of Questionnaire No. 2 that was conducted in 2019 from May to August. Questionnaire No. 2 was composed of 11 questions that were strictly related to the research topic. The respondents voluntarily filled in the questionnaire but due to the protection of personal data, their identity remained anonymous. The survey was conducted also by 40 respondents employed in institutions using electronic communication facilities.

Questionnaire No. 3 shows the level of satisfaction of the customers or users of the products and services of the

companies and institutions (Table 3). The respondents (20) were citizens who were accidentally found in the institutions and participated in the survey voluntarily.

The results obtained from the research indicate that the usage of electronic communication facilities in the institutions and companies in the Republic of North Macedonia efficiency, as well as the effectiveness, has been increased. Besides, the survey questionnaires provided results that showed increased satisfaction of the employees and citizens in the institutions with the use of electronic communication means.

Table 2. Level of satisfaction of the employees using electronic communication in the companies

Number	Question	n	Yes	No
			%	%
1.	Do you have experience using electronic communication in your institution?	40	65	35
2.	Has your company increased its efficiency by introducing and regularly using electronic communication in your company operations?	40	91	9
3.	Does your company regularly use electronic communication tools?	40	60	40
4.	Do you regularly communicate through electronic means of communication?		85	15
5.	Are you satisfied with the level of electronic communication in your company?	40	90	10
6.	Are you efficient in doing business using electronic communication devices?	40	82	12
7.	Do you find that your colleagues are effective in accomplishing their tasks using electronic communication?	40	78	22
8.	Do you think that working conditions improved at your company using electronic communication tools?	40	92	8
9.	Do you believe that better organization through electronic communication improves work efficiency?	40	94	6
10.	Do you feel a positive work atmosphere in your day-to-day work using electronic communication to perform your business activities?	40	95	5
11.	Do you think that increasing the efficiency of using electronic communication will increase customer satisfaction?	40	72	28

Table 3. Level of the satisfaction of the customers

Questionnaire 3 - Survey conducted with citizens		
	YES	NO
Are you satisfied with the work of institutions that use electronic communications and electronic services ?	88%	12%
Do you think that institutions are more efficient than before with the use of electronic communication?	92%	8%

5. CONCLUSIONS

Digital economy goes beyond e-commerce and e-business and includes doing business, conducting communications and providing services across all sectors including transport, financial services, manufacturing, education,

healthcare, agriculture, retail, media, entertainment and business using digital technologies. Digital economy plays a significant role in accelerating global economic development, enhancing productivity of existing industries, cultivating new markets and industries, and achieving inclusive, sustainable growth. At the same time, the digital economy is becoming a powerful catalyst and a driver of inclusiveness, by linking communities to each other in a sort of "global village", sharing information, ideas and products, and allowing countries to rise up the value chain.

The use of the digital technologies in the past period in the Republic of North Macedonia has experienced a special expansion in retail, financial services, education, health and so on. Generally speaking, the advantage of electronic over traditional communication is related to increased quality, agility in offering and providing additional services on the one hand and reducing costs and time in conducting transactions on the other.

The advantages of using digital technologies are: better

delivery of government services through fully coordinated and integrated public administration activities, improved interaction with the business sector and industry, quality and rapid response to civil needs and demands, citizen participation in building an information society, efficient government management, increased number of ICT experts and increased level of ICT literacy in public administration, open, participatory and democratic government, reduced corruption, increased transparency, increased revenues and reduced costs, new forms of evaluation and improvement of the public administration and the creation of value for society in general.

Citizens of the Republic of North Macedonia have open access to government information and services and will have the opportunity to participate in building a democratic society in North Macedonia through the use of the Internet, telephony and other technologies, face reduced corruption, greater transparency and increased information security in practicing their rights and obligations. Web processes should make life easier and more comfortable for citizens: they do not have to be physically present to use the services, they do not have to wait in line, there is no working time, no waste of time walking from one institution to another, there are only simple processes and forms that are logically designed.

The business sector in the Republic of North Macedonia has broader and more open access to information, a better business climate, economic vitality, and will face greater transparency, reduced corruption, greater accountability and trust to the state administration in exercising its rights and obligations. In the same way cooperation between institutions that use digital technologies has been improved. It can be concluded that the development and application of e-technologies is one of the strategic priorities of the state and that their implementation is a structured and planned process that improves the functioning of the public and business sector.

REFERENCES

- Albertin, A. & De Moura, R. (2004). "The Benefits of Information Technology in Business Performance" AMCIS 2004 Proceedings. Paper 121. Accessed 18.09.2019 from <http://aisel.aisnet.org/amcis2004/121>
- Blalock, M. (2005). "Why Good Communication is Good Business: Wisconsin Business Alumni; December. Accessed 08.10.2019 from <https://pubs.wsb.wisc.edu/alumni-and-friends/update-magazine/>
- Bodo, S. (2003). "Communications in Cyberspace:" NESIS, Regional Centre. UNESCO Harare. Accessed 08.10.2009 from <http://www.adeanet.org/adea/publications/nesis/cyberspace.pdf>
- European Commission, (2003). "A Study on the Factors of Regional Competitiveness." University of Cambridge. Accessed 16.09.2019 from https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf
- European Commission. DG Communications Networks, Content & Technology, (2014). "Study on eGovernment and the Reduction of Administrative Burden". Accessed 06.10.2019 from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UszGGc2Xio8J:ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/dae/document.cfm%3Fdoc_id%3D5155+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=mk
- Law on Electronic Communication, (2005). Accessed 18.09.2019 from http://mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/legislation/zakon_za_elektronski_komunikacij_konsolidiran_032018.pdf
- Linton, I. (2019). "Strategic Uses of IT in Business." Small Business Chron.com, <http://smallbusiness.chron.com/strategic-uses-business-77784.html> Accessed 18 October 2019.
- Ministry of Finance of Republic of Macedonia. (2019). ECONOMIC REFORM PROGRAMME 2019-2021. Draft Chapter 4. STRUCTURAL REFORMS. Accessed 06.10.2019 from <https://www.finance.gov.mk/files/Economic%20Reform%20Program%202019%20EN%20Nov%202018.pdf>
- Ministry of Information Society and Administration (MISA), (2010). "National Strategy - Strategy for E-Government 2010-2012", Skopje, January. Accessed 16.10.2019 from http://www.mioa.gov.mk/files/pdf/dokumenti/Strategija_za_e-Vlada05.03.2010.pdf
- Ministry of Information Society and Administration, (2011). "National Strategy for E-Inclusion 2011 - 2014", 101. Accessed 16.10.2019 from http://www.mioa.gov.mk/files/pdf/dokumenti/Strategija_za_e-vklucvanje.pdf
- Ministry of local self-government, (2015). "Programme for Sustainable Local Development and Decentralization in the Republic of Macedonia, 2015-2020". Accessed 18.09.2019 from

http://mls.gov.mk/images/documents/lokalnasamouprava/EN_WEB/PROGRAMA_EN_WEB.pdf

- Ministry of Transport and Communications. (2005). "National Strategy for the Development of Electronic Communications with Information Technologies", Strategic Guidelines. Accessed 18.09.2019 from http://www.mioa.gov.mk/files/pdf/dokumenti/Nacionalna_strategija_za_razvoj_na_elektronski_komunikacii_so_informaticki_tehnologii.pdf
- New Digital Economy (2011). Accessed 02.05.2020 from http://www.citibank.com/transactionservices/home/docs/the_new_digital_economy.pdf
- State Statistical office (SSO), (2018). Usage of information and communication technologies in households and by individuals. Accessed 18.09.2019 from <http://www.stat.gov.mk/pdf/2018/8.1.18.29.pdf>
- State Statistical office (SSO). (2018a). Usage of information and communication technologies in enterprises, Accessed 16.09.2019 from <http://www.stat.gov.mk/pdf/2018/8.1.18.31.pdf>
- Vidyalankar Institute of Technology (VIT), (2010). "E-Commerce Notes".102. Accessed 18.09.2019 from <https://pdfs.semanticscholar.org/9cc0/657cafb5c68cc72413f3f61c2a1b9581a6ec.pdf>

Serbest Meslek Kazançlarında Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi Açısından Vergiyi Doğuran Olayın Önemi*

The Importance of the Event That Increases Tax in Terms of Income Tax and Value Added Tax in Self-Employed Earnings

Alp Osman ÜLGEN¹

Öz

Serbest meslek faaliyetlerinde Gelir Vergisi Kanunu açısından “tahsil esası” kabul edilmiştir. Bu faaliyetlerden doğan kazancın vergilendirilmesi için bedelin tahsil edilmiş olması gereklidir. Fakat Katma Değer Vergisi yönünden vergiyi doğuran olay, hizmetin ifasına yani “tahakkuk esasına” bağlanmıştır. Bedelin tahsil edilmesinin önemi söz konusu değildir. Bu doğrultuda Gelir Vergisi Kanunu açısından tahsilat ne zaman gerçekleşmişse gelir o yılın hasılatı sayılmakta, hizmetin ifasının yapıldığı anın önemi kalmamaktadır.

Yukarıdaki iki kanun çerçevesinde serbest meslek faaliyetinde vergiyi doğuran olay açısından farklı esasların benimsenmiş olması, bu gelir unsurunun vergilendirilmesinde olumsuzluklara neden olmaktadır. Yargı kararlarının ve gelir idaresinin görüşleri de burada önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada serbest meslek faaliyetlerinde vergiyi doğuran olay Gelir Vergisi ile Katma Değer Vergisi açısından değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili yargı organlarının ve gelir idaresinin görüşlerine yer verilmiştir. İki kanun neticesindeki farklılıklar ve uygulamada yol açtığı olumsuzluklar değerlendirilerek birlikte çözüm önerisi getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Serbest Meslek Kazancı, Vergiyi Doğuran Olay, Tahsilat Esası

Abstract

In the self-employment activities, the "collection principle" has been accepted in terms of Income Tax Law. For the taxation of the income arising from these activities, the price must be collected. However, the incident that generates tax in terms of Value Added Tax is tied to the performance of the service, that is, to the "accrual basis". The importance of collecting the price is out of the question. Accordingly, whenever the collection is realized in terms of Income Tax Law, the revenue of that year is counted and the moment when the service is performed is not important.

The fact that different principles have been adopted in terms of the tax-generating event in self-employment activities within the framework of the above two laws causes problems in the taxation of this income element. Opinions of judicial decisions and revenue administration also play an important role here.

In this study, the event that caused tax in self-employment activities was evaluated in terms of both Income Tax and Value Added Tax. Opinions of the judicial bodies and the revenue administration are included. Although the differences as a result of the two laws and the negativities caused by the application were evaluated, a solution proposal was tried to be brought.

Keywords: Self-Employment Earning, Tax-Generating Event, Collection Basis

1. GİRİŞ

Vergi Usul Kanunu'nun 19. maddesinde vergiyi doğuran olay açıklanmıştır. Bu maddeye göre; “*Vergi alacağı, vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumun tekemmülü ile doğar. Vergi alacağı mükellef bakımından vergi borcunu teşkil eder.*” Aynı kanunun 3.

maddesinde ise vergilendirme sürecinde vergiyi doğuran olayın ve bu olaya dair işlemlerin gerçek mahiyetinin temel alındığı belirtilmiştir. Vergiyi doğuran olayın Türk Vergi Sistemi’imiz içindeki payı büyüktür. Çünkü verginin doğduğu anda devlet açısından vergi alacağı da doğmuş olmaktadır. Aynı zamanda vergilendirme döneminin tespiti ve zamanaşımının doğuracağı hukuki sonuçlar çerçevesinde

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Alp Osman ÜLGEN

ORCID ID: 0000-0002-0418-3348

Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mali Hukuk, İzmir, Türkiye, alposmanulgen@gmail.com

Msc. Student, Dokuz Eylül University, Graduate School of Social Sciences, Department of Public Finance Law, İzmir, Turkey, alposmanulgen@gmail.com

Geliş Tarihi/Received : 19.04.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 07.05.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 07.05.2020

Makale Atıf Önerisi /Citation (APA):

ÜLGEN, A.O. (2020). Serbest Meslek Kazançlarında Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi Açısından Vergiyi Doğuran Olayın Önemi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 52-56.

önem arz etmektedir.

Yeminli Mali Müşavirler ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin yaptıkları faaliyetler sonucu elde etmiş oldukları kazançlar Gelir Vergisi Kanunu içinde yer alan gelir unsurlarından serbest meslek kazancı neticesinde değerlendirilmektedir. Gelir Vergisi Kanunu 67. maddesine göre serbest meslek kazançlarında vergiyi doğuran olay tahsilat esasına bağlanmıştır. Katma Değer Vergisi Kanunu 10/a bendine göre ise tahakkuk esasına bağlanmıştır. Bu iki kanunda vergiyi doğuran olay açısından farklı esaslara yer verilmesi, bu gelir unsurunun vergilendirilmesinde sorunlara neden olmaktadır.

Hizmetin ifa edildiği yıl ücret alınmadığı durumlarda bir gelir de söz konusu olmamaktadır. Ancak Katma Değer Vergisi Kanunu'na göre hizmetin ifası yapıldığı takdirde beyanı yapılmalıdır. Gelir Vergisi Kanunu'nda tahsilat esasının benimsenmesinin bu konuya dair herhangi bir hükmü bulunmamaktadır.

Bazı durumlarda hizmetin ifası sonucu serbest meslek erbaplarına ödenmesi gereken bedelin ilgili takvim yılı içinde ödenmesi mümkün olmamaktadır. Bu duruma karşın Katma Değer Vergisi Kanunu açısından hizmet ifası yapıldığı için VDO gerçekleşmektedir. Yani meslek mensuplarından mali güçleri bulunmamasına rağmen verginin beyan edilmesi ve ödenmesinin istenmesi söz konusu olmamalıdır.

2. SERBEST MESLEK KAZANCI

Gelir Vergisi Kanunu'nun (GVK) ikinci maddesinde sıralanan dördüncü gelir unsuru serbest meslek kazançlarıdır (SMK). Serbest meslek kazançlarının tanımı ise aynı kanunun 65. maddesinin birinci fıkrasında yapılmıştır. Her türlü serbest meslek faaliyetinin ifa edilmesinden doğan kazanç SMK olarak ifade edilmektedir.

Ancak bu tanımda belirtilen faaliyetin türü serbest çalışanların faaliyetlerini kastetmemektedir. Örnek olarak kasap, terzi ve benzeri kişiler birer serbest çalışandır fakat yaptıkları faaliyetler serbest meslek kazançlarının kapsamına dahil olmamaktadır (Akdoğan, 2011: 258).

Serbest meslek faaliyeti ise aynı kanunun ikinci fıkrasında tanımlanmıştır. Bu tanıma göre *"Serbest meslek faaliyeti; sermayeden ziyade şahsi mesaiye ilmi veya mesleki bilgiye veya ihtisasa dayanan ve ticari mahiyette olmıyan işlerin iş verene tabi olmaksızın şahsi sorumluluk altında kendi nam ve hesabına yapılmasıdır."*

² Serbest meslek erbabı açısından belirtilen durumlardan herhangi biri "işe başlama" yı gösterir: 1. Muayenehane, atölye ve benzeri özel iş yerleri açmak; 2. Çalışılan yere tabela, levha ve benzeri mesleki faaliyet yapıldığını gösteren şeyler

Bu doğrultuda serbest meslek kazançları, sermayenin yanı sıra kişisel çalışmanın daha ön planda olduğu, mesleki bilgiye ya da uzmanlığa dayanan aynı zamanda ticari vasıfta olmayan işlerin, işverene bağlı olmadan kendi nam ve hesabına sürekli olarak kişisel sorumluluk altında yapılmasından doğan kazançlardır (Öncel, Kumrulu , & Çağan, 1999: 300).

Serbest meslek erbapları, GVK' nin 66. maddesinde serbest meslek faaliyetini mutat meslek halinde ifa edenler olarak ifade edilmiştir. Bu maddenin uygulanmasında ise;

"1. Gümrük Komisyoncuları, bilümm borsa ajan ve acentaları, noterler, noterlik görevini ifa ile mükellef olanlar;

2. Bizzat serbest meslek erbabı tarifine girmemekle beraber serbest meslek erbabını bir araya getirerek teşkilat kurmak veya bunlara sermaye temin etmek suretiyle veya sair suretlerle serbest meslek kazancından hisse alanlar.

3. Serbest meslek faaliyetinde bulunan kollektif ve adi şirketlerde ortaklar, adi komandit şirketlerde komanditeler;

4. Dava vekilleri, müşavirler, kurumlar ve tüccarlarla serbest meslek erbabının ticarî ve meslekî işlerini takip edenler ve konser veren müzik sanatçıları;

5. Vergi Usul Kanununun 155 inci maddesinde belirtilen şartlardan en az ikisini taşıyan ebe, sünnetçi, sağlık memuru, arzuhalci, rehber gibi mesleki faaliyette bulunanlar (Şartlardan en az ikisini taşımayanlar ile köylerde veya son nüfus sayımına göre belediye içi nüfusu 5.000'i aşmayan yerlerde faaliyette bulunanların bu faaliyetlerine ilişkin kazançları gelir vergisinden muaftır); Bu işleri dolayısıyla serbest meslek erbabı sayılırlar."

Bu hükümlere göre serbest meslek erbabı olunabilmesi için serbest meslek faaliyetinde bulunulmalı aynı zamanda bu faaliyet sürekli olmalıdır. Ayrıca Vergi Usul Kanunu'nun (VUK)'un 155. maddesi², süreklilik şartının belirlenmesinde dikkate alınması gereken bir hükümdür (Tosuner & Arıkan, 2019: 140).

3. MATRAHIN SAPTANMASI

Bir takvim yılı içinde serbest meslek faaliyetinin yapılması karşılığında tahsil edilen para ve ayınların yanı sıra başka biçimlerde para ile temsil olunan menfaatler kazanç kapsamına alınmıştır (GVK m.67/1). Ancak vergi, resim, harç ve bilirkişilik gibi durumlar için müşteri ya da mükelleften alınmakla birlikte tamamen bu durumlar için harcanan para ve ayınların kazanç sayılmadığı belirtilmiştir (GVK m.67/4).

GVK' nin 67. maddesi serbest meslek erbabı için *"İttıla hasıl*

asmak; 3. Her ne durumda olursa olsun sürekli olarak mesleki faaliyette bulunulduğunu belirten ilanlar yapmak; 4. Mesleki faaliyeti serbest yapmak üzere mesleki kuruluşlara kaydolunmak.

etmeleri kaydiyle, namlarına, kamu müessesesine, icra dairesine, bankaya, notere veya postaya para yatırılması; Serbest meslek kazancı olarak doğan alacağın başka bir şahsa temlikli (Temlikin ivazlı olup olmadığına bakılmaz. İvazlı temliklerde ivazın tahsil şartı aranmaz.) veya müşterisine olan borcu ile takası; tahsil hükmündedir.” şeklinde açıklanmıştır.

Belirtilen maddeleri gerek lafzı gerekse maksadı açısından incelediğimizde SMK'nin elde edilmesinin tahsilat esasına bağlandığını görmekteyiz. Aynı zamanda bu maddeden tahsil olarak sayılabilecek hükümlerin içeriği de açıkça anlaşılmaktadır (Elbaşı, 2004: 276).

Tahsilat esasının geçerli olması, SMK'nin gerek geçmiş gerekse gelecek yıllara ait olduğunda bu kazancın tahsil edildiği yılın hasılatı sayılması anlamına gelmektedir. Alacak haline düşen kazançlar ise tahsil edildiği zaman hasılat olarak kayıt edilecektir (Tosuner & Arıkan, 2019: 144).

Serbest meslek erbapları defter tutmakla mükelleftirler (VUK m.172). Serbest meslek faaliyetleri doğrultusunda tahsil ettikleri kazançlarını VUK'a göre tuttukları serbest meslek kazanç defterine kaydederler (GVK m.67/5, VUK m.210). Noterler ile noterlik görevini ifa edenler ve borsa acentalarının resmi defterleri de kazanç defteri hükmündedir (VUK m.212).

Serbest meslek erbabı VUK'un “makbuz mecburiyeti” başlıklı 236. maddesine göre; mesleki faaliyetleri ile ilgili tahsilatlar gerçekleştiğinde birini müşteriye vermek üzere iki nüsha serbest meslek makbuzu düzenlemelidir. Aynı zamanda müşterinin de bu makbuzu talep etme yani alma zorunluluğu vardır.

509 Sıra Numaralı VUK Genel Tebliği ile vergiden muaf olmayan serbest meslek erbaplarının e-Serbest Meslek Makbuzuna (e-SMM) geçmesi zorunlu kılınmıştır. Tebliğ kapsamında 01/02/2020 tarihi itibarı ile faaliyetine devam edenler 01/06/2020 tarihine kadar; bu tarih itibarı ile faaliyete başlayacak olanlar ise işe başlamalarını takip eden üçüncü ayın sonuna kadar e-SMM'ye geçmeleri zorunludur.³

Kollektif, adi komandit ve adi şirketlerin serbest meslek faaliyeti yaptıkları hallerde mesleki kazançlarını belirleme noktasında meslek erbabının tuttuğu defterleri tutmakla yükümlüdürler. Bu şirketlerin bilanço esasına göre tutmuş oldukları defterler ise serbest meslek kazanç defteri yerine geçmektedir (GVK m.67/6).

Ayrıca defter tutmak zorunluluğunda olan serbest meslek erbapları, vergiden muaf esnafa yaptırmış oldukları işler

karşılığında gider pusulası düzenlemeli ve imzalatırmalıdır (Tosuner & Arıkan, VUK, 2019: 218).

Bununla birlikte; VUK Genel Tebliği⁴ ile serbest meslek faaliyeti ifa eden hekimlerin (veteriner hekimler ve dış hekimleri dahil) iş yerlerinde belirtilen nitelikleri taşıyan kredi kartı okuyucularını (Point of Sale-POS) bulundurmaları gerekmektedir. Bu cihazları kredi kartı ile yapılan bir ödeme olduğu takdirde kullanma şartı getirilmiştir. Cihazlarda düzenlenecek fişlerin, tebliğde anılan mükelleflerce yerine getirilen serbest meslek faaliyetlerinde VUK gereğince düzenlenmiş serbest meslek makbuzu olarak kabul edilmektedir.

Bu bilgiler doğrultusunda, serbest meslek makbuzunun sadece bedeli tahsil edildiğinde düzenlenmesi gerektiği açıkça hüküm altına alınmıştır. Böylece hizmet bedeli tahsil edilmediği müddetçe bu makbuzu düzenleme zorunluluğu da doğmamaktadır.

4. GELİR VERGİSİ AÇISINDAN VERGİLENDİRME

Gelir Vergisi kapsamına giren gelir unsurlarının yıllık beyanname ile bildirilmesi gerekmektedir. SMK de bu kapsamda olduğu için yıllık beyanname ile bildirilmelidir. Bu hususların yanında beyan edilmesi gereken gelirlerin yıllık beyannameye toplanarak gösterilmesi de mecburidir (GVK m.85/1). Tacirlerin, çiftçilerin ve serbest meslek erbaplarının ticari, zirai ve mesleki faaliyetlerinden bir kazanç elde etmeseler de yıllık beyanname vermeleri gerektiği hükmolunmuştur (GVK m.85/2).

GVK 94. maddesinde stopajla ilgili hükümlere yer verilmektedir. Bu maddedeki stopaj yapmaya yükümlü olanlar, serbest meslek faaliyeti icra edenlere yapılan ödemelerden -noterlere yapılan ödemeler hariç- %20 stopaj yapmak zorundadır. Yapılan bu kesinti muhtasar beyanname ile beyan edilmekte ve mükelleflerce ödenmektedir. Serbest meslek erbabı mükelleflerce ödenen bu tutarı yıllık gelir vergisi beyannamesinde mahsup edebilecektir. Telif kazancı elde edenler için ise stopaj oranı %17'dir (GVK m.94).

5. SERBEST MESLEK KAZANCINDA KATMA DEĞER VERGİSİ

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun (KDVK) 1/1. maddesine göre serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan hizmetler bu verginin konusuna girmektedir. Mal teslimi ve hizmetin yapıldığı hallerde vergiyi doğuran olay ortaya çıkmaktadır (KDVK 10/a). Buradan anlaşıldığı üzere KDVK Kanunu açısından mal teslimi ya da hizmetin yapılması durumları vergiyi doğuran olay açısından yeterlidir. Yani kanunda belirtilen durumların gerçekleşmesi durumunda

³ 19.10.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmi Gazete 'de Yayınlanan 509 Sıra Numaralı VUK Genel Tebliği

⁴ 05.01.2008 Tarih ve 26747 Sayılı Resmi Gazete 'de Yayınlanan 379 Sıra Numaralı VUK Genel Tebliği

bedellerinin ödenip ödenmemesinin bir önemi kalmamaktadır.

Fatura ve benzeri belge türlerinin mal teslimi ya da hizmet ifası öncesi ibraz edilmesi durumunda, bu belge türlerinde gösterilen tutarlarla sınırlı olmak kaydıyla VDO meydana gelmektedir (Öncel, Kumrulu , & Çağan, 1999: 407).

Aynı kanunun 10/c maddesinde kısım kısım mal teslimi ya da hizmet yapılması alışlagelmiş olan veya bu konularda mutabık kalınabilen durumlarda vergiyi doğuran olay, her bir kısmın teslimi ya da bir kısım hizmetin ifası ile ortaya çıkmaktadır. Özellikle mali müşavirler tarafından verilen hizmetler bu bendde yer alan kısım kısım hizmet yapılmasına uyum sağlamaktadır.

KDVK 27 nci maddesinin 1 inci fıkrasında “Bedeli bulunmayan veya bilinmeyen işlemler ile bedelin mal, menfaat, hizmet gibi paradan başka değerler olması halinde matrah işlemin mahiyetine göre emsal bedeli veya emsal ücretidir.” 5 inci fıkrasında ise serbest meslek faaliyetleri için meslek kuruluşlarınca tespit edilen bir tarifenin varlığı halinde, hizmet bedelinin, bu tarifede gösterilen tutardan düşük olamayacağı hüküm altına alınmıştır.

Diğer taraftan 3568 sayılı Kanunun 46 ncı maddesinin 2 nci bendinde meslek mensuplarının aşgari ücret tarifesi altında iş kabul etmelerinin yasak olduğu aksi durumda ise disiplin cezası gerektiği de belirtilmiştir.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Genel Kurulu Tarafından verilen bir kararda, mali müşavirlik hizmeti yapılmasında KDV açısından vergiyi doğuran olayın hizmetin yapıldığı anda gerçekleştiğini ve KDV’ye tabi olduğunu, serbest meslek kazancının tespitinde Gelir Vergisi Kanunu’na göre tahsilat esasının benimsenmiş olmasının da belirtilen hukuki durumu değiştirmeyeceği belirtilmiştir.⁵ Danıştay 3. Dairesi de Gelir Vergisi açısından tahsilat esasının benimsenmesinin, KDV açısından belirtilen hukuki durumu değiştirmeyeceği konusunda benzer bir karar vermiştir.⁶

6. KONUYA İLİŞKİN GELİR İDARESİNİN GÖRÜŞLERİ

Bedelini tahsil edemediği serbest meslek faaliyetleri için serbest meslek makbuzu düzenlenmesi konusundaki bir özalgede Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından yapılan açıklamada;⁷

GVK 65. ve 67. maddelerden bahsedilip VUK 236. madde ile devam edilmiş devamında da KDVK 1. ve 10. maddelere değinilmiştir. Bu hükümler doğrultusunda; “Katma değer vergisi bakımından vergiyi doğuran olay malın teslimi veya

hizmetin ifasına bağlı olduğundan, serbest meslek faaliyetine ilişkin kazancın tahsil edilmediği durumlarda düzenlenecek serbest meslek makbuzunda, sadece KDV tutarına yer verilerekTL mal teslimine / hizmet yapılmasına ilişkin olup bedeli tahsil edilmemiştir. şeklinde notun yazılması”

“Serbest meslek kazancında tahsil esaslı geçerli olduğundan kazancın kısım kısım tahsil edildiği durumlar dahil serbest meslek makbuzunun tahsil edilen tutar kadar düzenlenmesi ve makbuz üzerinde KDV için ... gün ve ... sayılı serbest meslek makbuzu düzenlenmiştir. şeklinde notun yazılması gerekmektedir. Diğer taraftan, işlemlere taraf olanların düzenlenen serbest meslek makbuzuna dayanarak KDV’yi indirim konusu yapması mümkündür.” şeklinde ifade edilmiştir.

GİB’in yukarıda yer verilen görüşüne göre bedeli tahsil edilmeyen hizmetlerde sadece tahakkuk eden KDV’nin makbuzda yer alması ifade edilmiştir. Ancak bu uygulama VUK 237. maddeye göre uyuşmamaktadır. Çünkü serbest meslek makbuzunun düzenlenmesinin şekil şartlarında tahsil edilen para miktarı, tahsil edildiği tarih ve müşterinin adı soyadı gibi birtakım hususlar belirtilmiştir (VUK 237). Tahsil edilemeyen bir bedele ait KDV’nin makbuzda gösterilmesi de uygun değildir. Aynı zamanda belgeler kanunda belirtilen zorunlu bilgileri taşıması durumunda, yasal olarak hiç düzenlenmemiş sayılmaktadır (Akdoğan, 2011: 113). Düşülecek şerh hukuki yönden herhangi bir şekilde geçerli olmayacağı için meslek mensubu da tahsil edemediği bedelin belgesini düzenleyerek alacağını riske atmış olacaktır (Elbaşı, 2004: 278).

GİB’in yakınlarına bedelsiz olarak mükellefiyet tesis ettirmeden müşavirlik hizmeti veren Serbest Muhasebeci Mali Müşavir’in durumu hakkındaki bir özalgesinde ise;

Bedel alınıp alınmadığına bakılmaksızın SMK tespitine ilişkin hususları sağlamasından dolayı ilk önce mükellefiyet tesis ettirmesi gerektiği, elde edilen tahsilatlara dair serbest meslek makbuzu düzenlemesi ve SMK defteri tutması gerektiği, hizmet karşılığı tahsil edilen tutar olması dahilinde dönemin kazancı olarak beyan edilmesi gerektiğini ayrıca hizmetini bedelsiz olarak yerine getirmesi durumunda emsal bedeli üzerinden KDV beyan etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸

Tahsilatın yapılmadığı durumlarda hizmet bedellerinin KDV’sinin beyanı ve dolayısıyla ödenmesinin istenmesi meslek mensuplarını Gelir İdaresine karşı borçlu duruma düşürmektedir.

Anayasanın Vergi Ödevi başlıklı 73/1 maddesinde, herkesin

⁵ Danıştay VDDK 14.04.2006 Tarih ve E: 2006/19 K: 2006/92 Sayılı Karar, www.kazanci.com

⁶ Danıştay 3.Daire 23.6.2015 Tarih ve E: 2013/4591 K: 2015/4983 Sayılı Karar, www.kazanci.com

⁷ Denizli Vergi Dairesi Sayı: B.07.1.GİB.4.20.15.01-30-MUK-2010-54-203 - 20/07/2011

⁸ İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı Sayı: B.07.1.GİB.4.34.19.02-019.01-1793, www.kazanci.com

mali gücüne göre vergi ödemekle sorumlu olduğu hükme bağlanmıştır. Mali gücü belirleyen en önemli faktör ise gelirdir. Bu sebep ile elde edilmeyen gelirden vergi istenmesi vergilendirmede mali güç ilkesi ile uyuşmamaktadır (Kıldış, 2006).

7. SONUÇ

Vergilendirme belirli aşamalardan oluşan bir süreçtir. Vergiyi doğuran olay ise bu sürecin temelini oluşturmaktadır. Aynı zamanda kamu alacağının doğmuş olmasına ve zamanaşımının belirlenmesine etkilerinden dolayı da önemi büyüktür. Bu noktadaki herhangi bir aksaklık da vergilerin tahsilinin gecikmesine neden olmaktadır.

İki kanunun hükümleri doğrultusunda serbest meslek kazancının elde edilmesi GVK açısından tahsil esasına bağlanmış iken, KDV Kanunu açısından tahakkuk esasına bağlanmıştır. Gelir, tahsil esasından fiilen elde edilmiş olmayı ifade ederken, tahakkuk esasından ise kesinleşmiş olmayı ifade etmektedir. Bu kanunlar tarafından vergiyi doğuran olayın aynı hizmet ifaları için farklı esaslara bağlanması sonucu ihtilaflar oluşmaktadır. Örneğin; Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler, yıllık sözleşme ile sorumlu oldukları işleri aylık bedeller karşılığında üstlenmektedirler. Hizmetin ifa edildiği ancak tahsilatın yapılamadığı aylarda KDV Kanunu açısından vergiyi doğuran olay tahakkuk ile meydana geldiği için meslek mensuplarından KDV ödemesi istenmektedir. Ancak tahsilatı yapılamayan bedellerin KDV'sinin beyanı ve dolayısıyla ödenmesinin istenmesi meslek mensuplarını borçlu ve Gelir İdaresine karşı zor duruma düşürmektedir.

Anayasa 73/1. maddesindeki ödeme gücü ilkesiyle de bağdaşmayan bu uygulama meslek mensupları açısından yıllardır sıkıntılı biçimde ilerlemektedir. Serbest meslek kazancı, serbest meslek erbabı ve serbest meslek hizmeti tanımları Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılmıştır. Buradan hareketle değişikliğin KDV Kanunu yerine Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılmasını savunan görüşler de mevcuttur. Ancak uyuşmazlığın temel noktasını KDV Kanunu'ndaki elde etme hükmü oluşturmaktadır. Bu sebeple de ihtilaflı durumun KDV Kanunu 10. maddesinde yapılacak bir düzenleme ile düzeltilmesinin yeterli olacağı düşünülmektedir. İlgili maddeye "serbest meslek faaliyetlerinde tahsilatın gerçekleşmesi" ibaresi ile çözüm mümkün olacaktır. Bu sayede yargı organları, gelir idaresi ve meslek mensupları açısından bu konu açıklığa kavuşacaktır.

KAYNAKLAR

Öncel, M., Kumrulu, A., & Çağan, N. (1999). Vergi Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Akdoğan, A. (2011). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Elbaşı, A. (2004). Serbest Meslek Kazançlarında Elde Etme ve KDV. Türkiye Barolar Birliği Dergisi (52), 275-278.
- Kıldış, Y. (2006). Türk Vergi Hukukunda Vergiyi Doğuran Olay. e-Yaklaşım (33).
- Tosuner, M., & Arıkan, Z. (2019). Türk Vergi Sistemi. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Tosuner, M., & Arıkan, Z. (2019). Vergi Usul Hukuku. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- 19.10.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmi Gazete 'de Yayınlanan 509 Sıra Numaralı VUK Genel Tebliği
- 05.01.2008 Tarih ve 26747 Sayılı Resmi Gazete 'de Yayınlanan 379 Sıra Numaralı VUK Genel Tebliği
- Danıştay VDDK 14.04.2006 Tarih ve E: 2006/19 K: 2006/92 Sayılı Karar, www.kazanci.com
- Danıştay 3. Daire 23.6.2015 Tarih ve E: 2013/4591 K: 2015/4983 Sayılı Karar, www.kazanci.com
- Denizli Vergi Dairesi Sayı: B.07.1. GiB.4.20.15.01-30-MUK-2010-54-203 - 20/07/2011
- İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı Sayı: B.07.1. GiB.4.34.19.02-019.01-1793, www.kazanci.com

Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış*

General Overview of New Energy Geopolitics

Cenk SEVİM¹

Öz

Dünyamızda sanayi devriminden günümüze kadar enerji kaynağı olarak kömür ve petrol başta olmak üzere fosil enerji kaynakları tercih edilmiştir. Bu sebeple enerji jeopolitiği alanındaki kurgu da fosil enerji kaynakları üzerine kurgulanmıştır. Özellikle petrol rezervlerinin ve tüketim noktalarının dünya haritası üzerindeki asimetrik dağılımı ve bunun sonuçları enerji jeopolitiğinin temel çalışma alanını oluşturmuştur. Günümüzde rüzgar ve güneş enerjileri başta olmak üzere yenilenebilir enerji teknolojilerinden üretilen enerji maliyetlerindeki önemli düşüşler yaşanmaktadır. Bu durum yenilenebilir enerji teknolojilerini fosil enerji kaynaklarının kullanıldığı konvansiyonel enerji teknolojilerine göre ekonomik olarak daha tercih edilebilir bir duruma getirmiştir. 2040 yılına kadar yeni yapılacak enerji yatırımlarında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde öne çıkan teknoloji türü, yenilenebilir enerji teknolojileri olacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimle birlikte geleneksel enerji jeopolitiği konseptlerinde de önemli değişikliklerin olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmanın amacı, değişen enerji jeopolitiği ve yenilenebilir enerji teknolojileri arasındaki ilişkiyi açıklamaktır.

Anahtar Sözcükler: Jeopolitik, Enerji Jeopolitiği, Yenilenebilir Enerji, Marjinal Enerji Maliyetleri

Abstract

Since the industrial revolution in our world, fossil energy sources, especially coal and oil, have been preferred as energy sources. For this reason, the fiction in the field of energy geopolitics is based on fossil energy resources. In particular, the asymmetric distribution of oil reserves and consumption points on the world map and its results have been the main field of study of energy geopolitics. Nowadays, there is a decrease in the rocket speed in energy costs generated from renewable energy technologies, especially wind and solar energy. This has made renewable energy technologies more economically preferable than conventional energy technologies using fossil energy resources. Renewable energy technologies are the most prominent technology type in both developed and developing countries in the energy investments to be made until 2040. It is foreseen that there will be significant changes in the traditional energy geopolitical concepts as well as the orientation towards renewable energy sources. The aim of this study is to explain the relationship between changing energy geopolitics and renewable energy technologies.

Keywords: Geopolitics, Energy Geopolitics, Renewable Energy, Marginal Energy Costs

1. GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca dünyamızda enerji üretimi alanında kömür'den petrol'e geçiş döneminin sancıları yaşanmıştır. Söz konusu döneme, petrol rezervlerini ele geçirme ve kontrol etme çabası damgasını vurmuştur. Dünyadaki siyasal ve ekonomik güç petrol hammaddesi etrafında ve temelde önceleri İngiltere ve daha sonra Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) oluşturduğu politikalar çerçevesinde şekillenmiştir.

20. yüzyıl tamamen enerji üretimi alanında petrol teknolojilerinin hâkim olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Ancak günümüzde yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen enerjinin maliyetlerindeki roket hızında düşüş ve yenilenebilir enerji teknolojilerinde ki gelişmelerle birlikte 2040'lara kadar küresel enerji paradigmasında önemli dönüşümlerin yaşanması olasılık dahilinde yer almaktadır. Küresel enerji paradigmasında fosil enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru dönüşüm yaşanması halinde son yüz yıldır dünyayı etkileyen enerji jeopolitiğinde de dönüşüm yaşanacaktır.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Cenk SEVİM

ORCID ID: 0000-0002-9512-9485

Doç. Dr., AERO Rüzgar Endüstrisi A.Ş., Zafer Sb. Yalçın Yolu Cad. No:13 Ege Serbest Bölgesi, 35410, Gaziemir, İzmir, Türkiye.

E-posta: cenksevim79@yahoo.com, Tel: +90 232 251 93 71, Faks: +90 232 251 93 72

Assoc. Prof. Dr., AERO Rüzgar Endüstrisi A.Ş., Zafer Sb. Yalçın Yolu Cad. No:13 Aegean Free Zone, 35410, Gaziemir, İzmir, Turkey.

E-mail: cenksevim79@yahoo.com, Phone: +90 232 251 93 71, Fax: +90 232 251 93 72

Geliş Tarihi/Received : 07.04.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 15.06.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 15.06.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

SEVİM, C. (2020). Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 57-63.

2. FOSİL ENERJİ KAYNAKLARI PERSPEKTİFİNDEN ENERJİ JEOPOLİTİĞİ KAVRAMI

Jeopolitik kavramı ilk kez askeri kavramlar içinde kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında uluslararası ilişkiler alanında kullanılmaya ve uluslararası ilişkiler kapsamında jeopolitik analizler yapılmaya başlanmıştır. Jeopolitik, coğrafi alandaki etkileşimleri ve bunlardan kaynaklanan güç mücadelesini incelemektedir.

Küresel enerji paradigmasının simetrik dağılıma sahip bir enerji kaynağı olan kömürden, asimetrik dağılıma sahip bir enerji kaynağı olan petrole doğru değişim göstermesiyle ülkeler için enerji arzı ve enerji kaynaklarına erişim ulusal güvenlik konusu haline gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, asimetrik bir dağılıma sahip olan petrol ve doğal kaynaklarının küresel enerji paradigması içinde önemli bir yere gelmesiyle jeopolitik kavramı enerji politikalarının oluşturulmasında ve analizinde yararlanılmaya başlanmıştır. Enerji jeopolitiği, sadece enerji kaynaklarının bulunduğu alanları değil, enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları kapsamaktadır.

Enerji jeopolitiğinin birincil basmağı kaynak coğrafyasıdır. Kaynaklar, küresel ölçekte farklı bölgelerde bulunmaktadır. Ancak enerji jeopolitiği açısından önem arz eden kaynak coğrafyası, küresel düzeydeki talebi karşılama kapasitesine sahip rezerv büyüklüklerinden oluşmaktadır. Yeni rezervler devreye girdikçe söz konusu rezervlerin devreye girdikleri bölgelere göre enerji jeopolitiği de güncellenmektedir. Bu sebeple enerji jeopolitiği ağırlıklı olarak petrol, kömür doğal gaz rezerv bölgeleri, söz konusu kaynakların taşınmasında kullanılan transport coğrafyası ve ilgili enerji kaynaklarının talep coğrafyasına odaklanmaktadır. Enerji jeopolitiğinde temel olarak kaynak coğrafyasındaki ülkeler talebi, talep coğrafyasındaki ülkelerde kaynağı çeşitlendirmeyi hedeflemektedirler. Enerji jeopolitiğindeki en temel sorulardan bir tanesi de “küresel veya bölgesel hâkimiyet için enerji kaynaklarına sahip olmak mı yoksa transport coğrafyasını kontrol etmek mi gerekmektedir?” sorusudur (Sevim, 2012).

1900'lü yıllardan günümüze kadar enerji politikaları ve jeopolitik arasındaki etkileşim sürekli artış göstermiştir. Jeopolitik yaklaşımların enerji politikaları üzerinde etkin olması küresel enerji paradigmasının simetrik dağılıma sahip olan kömürden asimetrik dağılıma sahip olan petrole doğru olan değişimin sonucu olmuştur. Petrol sembolik olarak bir enerji kaynağı olsa da aslında sanayi çağında ekonomik, askeri ve politik güçlerin kaynağı ve yaşanan uluslararası sorunların bazen “gizli” bazense “alenî” nedenlerinden biridir. Nitekim uluslararası petrol

endüstrisi kendine has dinamiklere sahip, zor bir dengeyi tutturmaya çalışan sosyal bir sistemdir. Bu bağlamda, genelde enerjinin özelde petrolün yerel ve uluslararası boyutları olan ve devletler, örgütler, şirketler, toplumlar ve hatta bireyler arası çapraz ilişkileri barındıran bir olgu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Petrolün günümüze değin yaşanan birçok savaşın ve uygulanan uluslararası politikaların ardındaki önemli unsurlardan biri olduğu kabul edilebilir. Nitekim petrol üzerine yaşanan mücadelede kilit bölge Ortadoğu olmuştur. Takip eden dönemlerde de aynı bölge; Arap-İsrail Savaşı, İran-İrak Savaşı ve Körfez Savaşları gibi pek çok çatışmaya sahne olmuştur. Ortadoğu'yu bu kadar özel kılan tarihsel jeopolitik değerinin yanı sıra modern dünyanın en önemli hammaddelerinden biri olan petrolü topraklarında barındırmasıdır. Daha da daraltılırsa modern endüstriyel dünyanın kalbinin Basra Körfezi'nde atıyor olmasıdır.

Enerji jeopolitiği son yıllarda hızlı bir değişim sürecinden geçmektedir. Bunun en önemli sebebi enerji kaynaklarının rezerv durumuyla ilgili gelişmeler, enerji oyunundaki büyük oyuncuların enerji taleplerindeki hızlı değişimler ve yeni enerji teknolojileridir. Özellikle küresel enerji talep ekseninin gelişmiş batı ülkelerinden Asya-Pasifik ülkelerine doğru kayması, iklim değişikliği problemi ve yenilenebilir enerji teknolojilerindeki hızlı maliyet düşüşü enerji jeopolitiğinin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde fosil enerji kaynakları perspektifinden tanımlanmış olan enerji jeopolitiği kavramı, “klasik enerji jeopolitiği” olarak tanımlanacaktır.

3. YENİLENEBİLİR ENERJİ TEKNOLOJİLERİNİN MARJİNAL MALİYETLERİ

Günümüzde küresel enerji coğrafyasında önemli değişimler yaşanmaktadır. 2040 yılına kadar yapılan enerji projeksiyonlarında gerek birincil enerji talebi ve gerekse elektrik enerji talebi incelendiğinde başta Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde enerji talebinde düşüş öngörülmekteyken, başta Çin ve Hindistan olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde enerji taleplerinde artış öngörülmektedir.

Enerji teknolojileri açısından söz konusu talep artışları incelendiğinde genel olarak fosil enerji kaynaklarına talebin gelişmekte olan ülkelerden geldiği, gelişmiş ülkeler de ise fosil enerji kaynaklarına talebin düşük olduğu görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) 2040 enerji talebi öngörüsüne göre yeni yapılacak enerji yatırımlarında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde öne çıkan teknoloji türü yenilenebilir enerji teknolojileri olmaktadır (IEA, 2018).

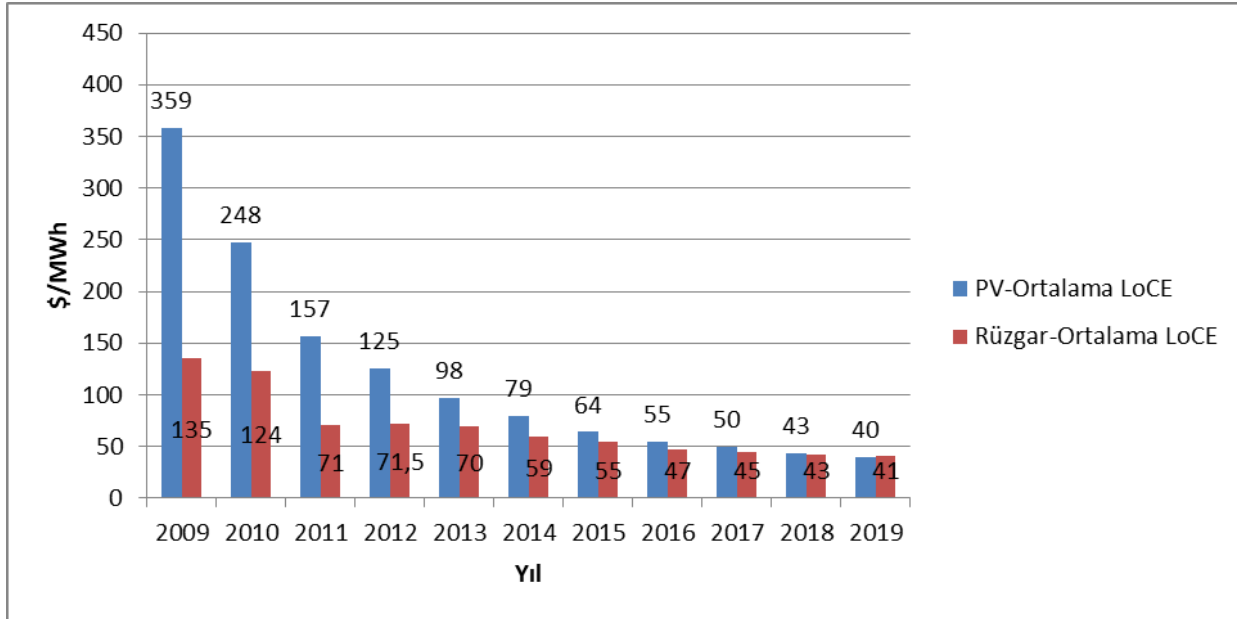
Yenilenebilir enerji teknolojileri içinde de gerek mevcut kurulu güç değerlerine ve gerekse gelecek senaryolarına göre en yüksek talebin rüzgar ve güneş enerjisi sistemlerine olacağı öngörülmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojileri arasında gelişen teknolojiye ve yeni finansal mekanizmalara paralel olarak düşen yatırım maliyetleriyle rüzgar türbinleri ve fotovoltaik (PV) enerji sistemleri kısmen de olsa konvansiyonel enerji teknolojileri ile rekabet edebilir noktaya yaklaşmıştır.

“Kısa dönem marjinal enerji” maliyetleri (LCoE) enerji teknolojilerinin maliyetlerinin karşılaştırılması açısından oldukça sıklıkla tercih edilen bir parametredir. LCoE parametresi temel olarak “bir enerji sisteminin ekonomik hayatı boyunca oluşacak maliyetlerin yine ekonomik hayatı boyunca üretebileceği enerji miktarına oranlanması ile hesaplanmaktadır”. LCoE açısından gerek karasal rüzgar türbinleri ve gerekse PV sistemleri fosil enerji kaynaklarına dayalı fosil enerji üretim sistemleriyle karşılaştırıldığında, rüzgar türbinlerinin ve PV sistemlerinin LCoE değerlerinin konvansiyonel teknolojilerden daha düşük olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Enerji Teknolojilerine Göre LCoE Değerleri (Lazard, 2019)

Enerji Teknolojileri	LCoE (\$/MWh)
PV Enerji Sistemleri (monokristal)	36-44
PV Enerji Sistemleri (ince film)	32-42
Jeotermal Enerji Sistemleri	69-112
Karasal Rüzgar Türbinleri	28-54
Kombine Doğal Gaz Enerji Santralleri	44-68
Nükleer Enerji Santralleri	118-192
Kömür Enerji Santralleri	66-152

IEA'nın gelecek projeksiyonlarına göre karbondioksit (CO₂) salımı azaltma politikalarında doğal gaz ve yenilenebilir enerji teknolojileri kritik öneme sahiptir. Bu teknolojiler düşen LCoE değerleri ile 2040'a kadar küresel enerji talebinin karşılanmasında en büyük artışı gösterecek teknolojiler olarak ifade edilmektedir. 2009 ve 2018 yılları arasındaki rüzgar ve PV sistemlerinin ortalama LCoE değerlerindeki değişim incelendiğinde, PV sistemlerde yaklaşık %88 ve rüzgar ise yaklaşık %69 oranında düşüş olduğu görülmektedir. 2009 yılında PV sistemler için 359 \$/MWh olan LCoE değerinin 2018'de 40 \$/MWh'e ve rüzgar türbinlerinde 135 \$/MWh olan LCoE değerinin 41 \$/MWh'e düşmüş olduğu Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Rüzgar ve PV Sistemlerin Ortalama LCoE Değerleri 2009-2019 (Lazard, 2019).

2018 yılı itibarıyla düşen LCoE değerleriyle birlikte rüzgar enerji ve PV enerji sistemleri fosil enerji teknolojileri ile rekabet edebilir duruma ulaşmış durumdadır. IEA'nın 2040 yılına kadar yapmış olduğu enerji talep projeksiyonlarında da gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde yeni yapılacak enerji santrallerinde rüzgar ve PV enerji sistemlerinin ön planda olacağı görülmektedir. 2018 yılında küresel ölçekte elektrik üretimi alanında gerçekleştirilmiş olan 447 milyar dolar tutarındaki

yatırımın yaklaşık 300 milyar dolarını yenilenebilir enerji santralleri oluşturmuştur ki bu durumda yeni yapılacak enerji santrallerinde yenilenebilir enerji sistemlerinin ön planda olacağı senaryosunu doğrulamaktadır (Sevim, 2019).

Rüzgar ve güneş enerjisinin LCoE değerlerindeki düşüşün kök nedenleri araştırıldığında karşımıza iki temel başlık çıkmaktadır. Bunlardan ilki teknolojiye paralel olarak maliyetlerin düşmesidir. Diğer başlık ise rüzgar ve güneş enerjisi yatırımlarında kullanılan finansal

modellerdeki değişimdir. 2000'li yılların başında yani yenilenebilir enerji yatırımlarının yeni ivme kazanmaya başladığı yıllarda devletlerin sağladığı satın alma garantisi ve teşviklere dayalı “feed-in-tariff” finansal modeli kullanılmaktaydı. Bu model yeni ivme kazanmaya başlayan yenilenebilir enerji yatırımlarını desteklemesine karşın enerji fiyatlarını artırıcı yönde etki yapmaktaydı. Daha sonra yenilenebilir enerji sektörünün gelişmesi, gelişmiş batı ülkelerindeki enerji yoğunluğunun düşmesiyle birlikte “feed-in-tariff” modelinden “tender” finansal modeline geçilmiştir. “Tender” modeli ihale sistematığına dayanmaktaydı yani devletlerin tahsis ettiği bir yenilenebilir enerji kaynak bölgesinde enerji üretme hakkını elde etmek için yatırımcıların yarıştığı bir modeldi. “Tender” modelindeki temel mantık yapılan ihale sonucunda kamuya en ucuz fiyata enerjiyi satacak yatırımcının belirlenmesiydi. Son birkaç yıl içinde de “Tender” modelinin yanı sıra “PPA” finansal modeli de uygulanmaya başladı. “PPA” modelinin temeli ikili enerji anlaşmalarına dayanıyordu. “PPA” modelinde enerji yatırımcısı ve enerji tüketicisi arasında belirli bir süre için (genellikle 5 yıl) enerji alım anlaşması yapılmaktadır. “PPA” modelinde bürokrasi azalmakta, yatırım hızı artmakta ve rekabetçi ortamdan dolayı enerji tedarik fiyatları düşmektedir. Yukarıda ifade edilen finansal modellerdeki değişim yani “feed-in-tariff” modelinden “Tender” ve “PPA” modeline doğru değişimin olması da yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerjinin maliyetlerini düşüren önemli bir etken olmuştur.

4. KLASİK ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDEN YENİ ENERJİ JEOPOLİTİĞİNE

Klasik enerji jeopolitiğinin temel kavramlarının oluşmasında, sanayi devrimi ve kömürün temel enerji kaynağı olarak kullanılması önemli rol oynamıştır. 1900'lerin başından itibaren içten yanmalı motorlar ile birlikte petrol de enerji denklemine katılmıştır. Böylece klasik enerji jeopolitiği son 200 yıldır kömür ve petrol üzerinde şekillenmiştir diyebiliriz. Günümüzde ise yeni yapılan enerji yatırımlarında yenilenebilir enerji yatırımlarının öne çıkması enerji jeopolitiği içine bazı yeni kavramların eklenmesi ve bazı mevcut kavramların güncellenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Son on yılda başta rüzgar ve güneş enerjisi olmak üzere düşmekte olan enerji üretim maliyetleri sebebiyle yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı yatırımlarda önemli oranda artış yaşanmıştır. 2040'lara kadar yenilenebilir enerji yatırımlarındaki artışın devam edeceği öngörülmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimde ana taşıyıcı maliyetlerdeki düşüş olmakla birlikte iklim değişikliği problemi konusundaki duyarlılığın artmasının önemli katkısı olmuştur. Yenilenebilir enerji

yatırımlarında yaşanan artışın enerji jeopolitiği açısından yorumu “sadece enerji teknolojileri arasında bir geçiş” şeklinde basit bir açıklamayla geçiştirilmesi oldukça zordur. Fosil enerji teknolojilerinden yenilenebilir enerji teknolojilerine geçiş sebebiyle ortaya çıkan paradigma değişimini klasik enerji politığı sınırları içinde açıklamak biraz zordur. Yenilenebilir enerji kaynaklarının jeopolitik dinamiği fosil enerji kaynaklarından oldukça farklıdır.

Başta rüzgar ve güneş enerjisi potansiyeli olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları, fosil enerji kaynaklarının tersine dünya üzerinde pek çok bölgeye dağılmış durumdadır. Yani yenilenebilir enerji kaynaklarına erişim fosil enerji kaynaklarına erişimde olduğu gibi belirli bölgeler ile sınırlı değildir yada farklı bir ifade ile yenilenebilir enerji kaynaklarına erişim fosil enerji kaynaklarında olduğu gibi belirli ülke veya ülkelerin tekelinde değildir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına erişim coğrafi sınırlardan kısmen bağımsızdır ve temel olarak yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik enerjisinin çoğunlukla üretim bölgesinde tüketilmektedir. Bu durum klasik enerji jeopolitiğinde büyük öneme sahip fosil enerji kaynakları ile tüketim bölgeleri arasındaki stratejik öneme sahip güzergahları ifade eden “kritik boğazlar” ve “kritik geçiş ülkeleri” gibi kavramların tekrar tanımlanmasını gerektirmektedir.

Fosil enerji kaynakları için genel olarak merkezi enerji paradigması geçerli iken yenilenebilir enerji kaynakları için daha çok dağıtık enerji paradigması kavramından söz edilmektedir. Merkezi enerji paradigmasının mantığı, büyük bir kurulu güç değerine sahip enerji santrallerinde enerji üretilerek uzak noktalardaki tüketim merkezlerine iletim ve dağıtım hatları ile enerjinin aktarılması prensibine dayanmaktadır. Dağıtık enerji sistemlerindeki temel mantık, üretim ve tüketim merkezlerinin birbirlerine yaklaştırılması ve enerji üretiminin büyük kurulu güce sahip enerji santralleri yerine rüzgar ve güneş enerjisi gibi daha küçük kurulu güç değerine sahip yenilenebilir enerji sistemleri ile tüketim noktasına en yakın noktada üretim yapılmasıdır. Klasik enerji jeopolitiğinde yapılan analizlerde merkezi enerji paradigması temel alınmaktadır. Gelecekte yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım payı arttıkça enerji jeopolitiğinde analizlerde kullanılan parametreler için dağıtık enerji paradigması temelli değişkenlerin de eklenmesi gerekmektedir.

5. YENİ ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDE RİSK KAYNAKLARI

Yeni enerji jeopolitiğinde dönüşümün temelini oluşturan yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil enerji kaynaklarından farklı olarak dünya üzerinde daha eşit dağılması ile klasik enerji jeopolitiğine konu olan kaynak bölge riski daha düşüktür. Ayrıca kurulu güç içerisinde yenilenebilir enerji

kaynaklarının payının artmasıyla merkezi enerji paradigmasından, dağıtık enerji paradigmasına bir dönüşüm yaşanması öngörülmektedir. Dağıtık enerji paradigmasında elektrik üretim ve dağıtım ağı daha az merkezidir ve bu nedenle tek bir merkeze yapılacak fiziksel saldırılar sonucu büyük miktarda enerji üretim kapasitesini kaybetme riski de doğal olarak daha düşüktür.

Yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaşması ile klasik enerji jeopolitiğine temel oluşturan yukarıda ifade edilen bazı riskler düşecek olsa yeni sistem yapısı gereği bazı yeni risk parametreleri doğurmaktadır. Söz konusu risk parametrelerinin başında siber güvenlik ve yenilenebilir enerji teknolojilerinde kullanılan mineral tedariği konuları karşımıza çıkmaktadır.

5.1 Siber Güvenlik

Enerji santralleri ve enerji alt yapıları için önemli risk kaynaklarından bir tanesi de ilgili tesise veya altyapının olası bir fiziksel saldırı sonucu devre dışı kalmasıdır. Günümüzde gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı olarak fiziksel saldırıların yanında siber saldırılarında etkisi ve önemi giderek artmaktadır (Yergin, 2014). Yeni enerji jeopolitiğinde de fiziksel saldırıların yanı sıra siber saldırılar da değerlendirilmesi gereken risk kaynakları arasında yer almaktadır (Overland, 2019).

Yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaşması beraberinde elektrifikasyon oranının artmasını ve oluşturulan yeni elektrik şebekesi dinamiklerinin dağıtık enerji paradigması temelinde akıllı şebeke sistemlerine bağlı olacağı gerçeğini ortaya koymaktadır. Dağıtık enerji paradigmasında önemli bir yer tutan akıllı elektrik şebekelerinin merkezinde yoğun dijitalleşme yer almaktadır.

Bununla birlikte, enerji sektöründeki dijitalleşmenin büyümesi, uluslararası kurallara dayalı bir çerçevenin yokluğunda güvenlik ve gizlilik risklerini artırabilir. Suç grupları, teröristler ya da düşman ülkelerin güvenlik unsurları, dolandırıcılık ve hırsızlık gibi amaçlar için ya da askeri veya endüstriyel casusluk yapmak amacıyla kamu hizmetlerini kontrol eden dijitalleştirilmiş sistemlere sızabilirler. En uç durumda, siber saldırganlar, enerji santralleri de dahil olmak üzere endüstriyel altyapıyı kesmeye, sabote etmeye ya da yok etmeye çalışabilirler.

Aralık 2015’de Batı Ukrayna’nın enerji alt yapısına yapılmış olan siber saldırı yeni enerji politikasında önemli bir parametre olan siber güvenlik riskinin gerçekleşmesi halinde sonuçlarını canlı bir şekilde göstermiştir. Yapılan siber saldırı sırasında bilgisayarlara kötü amaçlı yazılım yüklenmesi ile güç dağıtım merkezlerine erişim sağlanmış ve yaklaşık 30 trafo merkezi devre dışı bırakılmıştır. Bunun

sonucu olarak da 230.000’den fazla kişiyi altı saat süreyle elektriksiz kalmıştır. Batı Ukrayna’da gerçekleştirilmiş olan siber saldırının endüstriyel tesisleri de kapsayan daha geniş bir elektrik şebekesi üzerinde olması halinde sonuçları daha yıkıcı olabilirdi. Batı Ukrayna’da gerçekleştirilmiş olan söz konusu siber saldırı siber güvenlik kavramının yeni enerji jeopolitiğinde değerlendirilmesi gereken önemi risk kaynağını olduğunu bizlere göstermiştir.

5.2 Yenilenebilir Enerji Teknolojilerinde Kullanılan Mineraller

Başta rüzgar enerjisi, PV güneş enerjisi ve enerji depolama teknolojileri olmak üzere yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaşması ile ilgili mineral ve metallerle olan talep artacaktır. Yenilenebilir enerji teknolojilerinde kullanılan temel mineral ve metaller Tablo 2’de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Yenilenebilir Enerji Teknolojilerinde Kullanılan Mineraller (IRENA, 2019)

Mineraller ve Metaller	PV Güneş Enerjisi Teknolojisi	Rüzgar Enerjisi Teknolojisi	Elektrikli Araç ve Enerji Depolama Teknolojisi
Boksit ve alüminyum	X	X	X
Kadmiyum	X		
Krom		X	
Kobalt		X	X
Bakır	X	X	X
Galyum	X		
Germanyum	X		
Grafit			X
İndiyum	X		
Demir	X	X	X
Kurşun	X	X	X
Lityum			X
Manganez		X	X
Molibden		X	
Nikel	X		
Nadir topraklar		X	X
Selenyum	X		
Silikon	X		X
Gümüş	X		
Tellurium	X		
Kalay	X		
Titanyum			X
Çinko	X	X	

Söz konusu mineral ve metal rezervler ağırlıklı olarak Latin

Amerika, Afrika ve Asya-Pasifik bölgelerinde yer almaktadır. İlgili rezervler ve bu rezervlerin bulunduğu bölgelerin bir bölümü aşağıda ifade edilmiştir.

- Latin Amerika, önemli miktarlarda bakır, demir cevheri, gümüş, lityum, alüminyum, nikel, mangan ve çinko rezervlerine sahiptir.
- Afrika, platin, mangan, boksit ve krom rezervleri bakımından zengindir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti global kobalt tedarikinin %60'sını sağlamaktadır.
- Asya-Pasifik bölgesinde, Çin metal rezervleri, Hindistan demir cevheri, çelik, titanyum, Endonezya, Malezya ve Filipinlerde boksit ve nikel rezervleri açısından zengindir. Ayrıca Yeni Kaledonya'da da çok büyük nikel rezervleri bulunmaktadır.

Yenilenebilir enerji teknolojilerinde kullanılmakta olan mineral ve metallerin çok büyük bölümü siyasi ve ekonomik olarak istikrarsız olan bölgelerde yer almaktadır. Ayrıca söz konusu istikrarsız bölgelerde yeterli regülasyonlar da bulunmadığı için olası büyük ölçekli bir çatışma sarmalının oluşması halinde yukarıda ifade edilen mineral ve metallerin tedarikinde önemli dar boğaz hatta kesinti ortaya çıkabilir. Bu durum yeni enerji politikasında risk parametresi olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur.

6. YENİ ENERJİ JEOPOLİTİĞİNİN PETROL İHRACATÇISI ÜLKELERE ETKİLERİ

Günümüzde gelişmiş ülkelerde uygulanan yakıt standartlarından dolayı küresel petrol talep tarafı çok güçlü değildir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde elektrikli araçların yaygınlaşması ve söz konusu elektrikli araçların şarj edilmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının daha çok kullanılması ile küresel petrol talebinde düşüş olabileceği öngörülmektedir (O'Sullivan et al., 2017). Bu gelişmelerin ülke gelirlerinin önemli bir bölümü petrol ihracatına dayanan ülkeleri etkilemesi olasılık dahilindedir. Yenilenebilir enerji teknolojilerinde önümüzdeki 20 yıl içinde yaşanacak gelişmeler petrol ihracat eden ülkelerin ekonomilerinde önemli kırılmalıklar yaratma potansiyeline sahiptir (Paltsev, 2016). Söz konusu kırılmalıklardan etkilenme durumuna göre petrol ihraç eden ülkeleri dört kategoride incelemek mümkündür.

a) Yüksek seviye ekonomik kırılmanın yaşanması olası, düşük esneklik düzeyine sahip ülkeler; Bu grupta yer alan ülkelerin ekonomileri çok yüksek oranda petrol gelirine bağımlıdır ve ülke gayri safi milli hasılasının %20'den fazlasını petrol gelirinden üretmektedir. Ayrıca kişi başına gelirin düşük olduğu ve petrol geliri dışında alternatif finansal kaynak yaratamayan ülkelerdir. Bu gruptaki ülkeler arasında Libya, Angola, Kongo

Cumhuriyeti, Doğu Timor ve Güney Sudan bulunmaktadır.

b) Yüksek seviye ekonomik kırılmanın yaşanması olası, yüksek esneklik düzeyine sahip ülkeler; bu grupta yer alan ülkelerin ekonomileri de çok yüksek oranda petrol gelirine bağımlıdır ancak petrol geliri dışında alternatif finansal kaynak yaratma potansiyeline sahiptirler. Bu gruptaki ülkeler arasında Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Brunei Sultanlığı yer almaktadır.

c) Orta seviye ekonomik kırılmanın yaşanması olası, orta esneklik düzeyine sahip ülkeler; bu grupta yer alan ülkelerin ekonomileri içinde petrol geliri önemli bir anlam ifade etmektedir ancak söz konusu ülkelerin petrol gelirine alternatif gelir yaratma imkanları vardır. Bu gruptaki ülkeler arasında Rusya, Cezayir, Azerbaycan bulunmaktadır.

d) Görece olarak düşük seviye ekonomik kırılmanın yaşanması olası ülkeler; bu grupta yer alan ülkeler gayri safi milli hasıllarının %10'dan daha azını petrol gelirinden üretmektedirler ve bu sebeple diğer petrol ihracatçısı ülkelere göre daha az kırılmalıdır. Bu gruptaki ülkeler arasında Malezya, Bahreyn, Kolombiya ve Norveç yer almaktadır (IRENA, 2019).

Petrol ihraç eden pek çok ülkenin yönetimleri ile bu ülkelerin vatandaşları arasında yazılı olmayan sosyal bir sözleşme vardır. Ülke yönetimleri petrolden elde ettikleri gelirler ile vatandaşlarına pek çok sosyal hizmeti sübvans ederek sunmaktadır ve böylece vatandaşları arasında sosyo-ekonomik anlamda huzuru sağlamaktadır. Söz konusu ülkelerde petrol gelirlerinde önemli düşüşlerin yaşanması halinde toplum içinde sosyal patlamaya varan iç karışıklık çıkma olasılığı bulunmaktadır. Bu sebeple yeni enerji jeopolitiğinde petrol ihracatçısı olan ülkelerin yukarıda ifade edilen risk gruplarına göre değerlendirmeler yaparak yeni yol haritaları oluşturmaları gerekmektedir. Oluşturulacak yeni yol haritalarının temelinde de ekonomik gelirlerinin petrol dışı kaynaklar kullanılarak çeşitlendirilmesi ve petrol gelirlerinde oluşabilecek olası kesinti karşısında yaşanabilecek sosyal patlamaların önüne geçebilmek için toplumsal olarak sosyal eşitliği sağlamaya yönelik programlar olmalıdır.

7. SONUÇ

1900'lerin başından günümüze kadar enerji jeopolitiğinin kapsamı başta petrol olmak üzere fosil enerji kaynakları olmuştur. Bu durumun oluşmasındaki temel sebep gerek ulaşım sisteminin gerekse elektrik üretim sistematığının fosil enerji paradigması üzerinde yapılandırılmış olmasıdır. Fosil enerji paradigmasına dayalı klasik enerji jeopolitiğinde petrol ve gaz, dış politika enstrümanı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Klasik enerji jeopolitiğinde, fosil enerji kaynaklarının üretildiği ülkeler, fosil enerji kaynaklarının

taşınmasında kullanılan gerek boru hatlarının geçtiği güzergahlar ve gerekse deniz taşımacılığında kullanılan boğazlar enerji güvenliği stratejilerinin temel argümanları olmuştur.

Günümüzde karşı karşıya olduğumuz iklim değişikliği krizi ve düşen enerji maliyetleriyle birlikte 2040 yılına kadar yeni yapılacak olan enerji yatırımlarında yenilenebilir enerji teknolojilerinin büyük bir pay alacak olması öngörülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi halinde enerji jeopolitiği alanında yapılan değerlendirmelere yenilenebilir enerji endüstrisi ile ilgili farklı parametrelerin eklenmesi gerekmektedir.

Yenilenebilir enerji teknolojilerine yönelimle birlikte yüksek oranda akıllı elektrik şebekelerine dayalı elektrifikasyonun ve elektrik depolama tesislerinin artacak olması öngörülmektedir. Bu durumda klasik enerji jeopolitiğinin ana parametrelerinden olan doğal gaz ve petrol iletim altyapısı ile ilgili risklere elektrik şebekelerine dayalı risklerinde eklenmesi gerekmektedir. Çünkü dünya üzerinde elektrifikasyonun artması sonucu artık elektrik kesintilerinin de stratejik bir silah olarak kullanılması olasılık dahilinde bir durumdur. Elektrik kesintileri fiziksel bir saldırıdan kaynaklanabileceği gibi akıllı şebekelerinde yaygınlaşması ile siber saldırılar sonucunda olabilmektedir ki bu duruma örnek olarak 2015’de Batı Ukrayna’da yaşanan bölgesel elektrik kesintisi örnek verilebilir.

Elektrifikasyonun artması ile enerji ticaretinde kullanılan temel kavramların da değişim geçirmesi olasıdır. Günümüzde enerji ticareti alanında, elektrik ticaretini içeren piyasalar olsa da finansal olarak baskın olan piyasalar petrol ve doğal gaz satışının yapıldığı piyasalardır. 2040 yılına kadar elektrik satışının yapıldığı piyasalarında finansal anlamda petrol ve doğal gaz satışının yapıldığı piyasaların ölçeğine gelmesi beklenmektedir. Hatta yenilenebilir enerji teknolojilerinin temel konsepti olan dağıtık enerji paradigmasıyla kurumsal elektrik ticareti yanında bireysel elektrik ticaretinin de artması ve buna bağlı olarak “blok zinciri” uygulamalarında enerji ticaretinde yer alacak olması yeni enerji jeopolitiğinde değerlendirilen konulardan bir tanesidir.

Güneş enerjisi, rüzgar enerji ve depolama sistemlerinin üretiminde yirmiden fazla mineral ve metal kullanılmaktadır. Söz konusu mineral ve metal rezervlerinin bulunduğu kaynak ülkelerde yeni enerji jeopolitiğinde dikkate alınması gereken önemli parametrelerdir ki söz konusu çoğu kaynak ülkenin gerek ekonomik ve gerekse siyasi olarak istikrarsız oldukları dikkate alındığında bu konu önemli bir risk parametresi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının ve elektrikli

kara araçlarının yaygınlaşması ile petrol satışına dayalı ekonomilere sahip olan ülkelerin de kendi pozisyonlarını yeni enerji jeopolitiği kapsamında mutlaka yeniden değerlendirmeleri gerekmektedir. Özellikle ülke gayrisafi milli hasılasının %20’den fazlasının petrole dayalı gelirlerden elde edildiği ve petrol dışı gelirler konusunda gerekli esnekliğe sahip olmayan ülkeler önemli risk altındadır.

KAYNAKLAR

- International Energy Agency (IEA). (2018). World Energy Outlook Presentation.
- International Renewable Energy Agency (IRENA). (2019). A new world The Geopolitics of the Energy Transformation Report, pp. 33-60.
- Lazard. (2019). Levelized Cost of Energy Analysis Version 13.0 Report. November 2019, pp. 2.
- O’Sullivan, M., Overland, I., Sandalow, D. (2017), The Geopolitics of Renewable Energy, Working Paper, pp. 25-27.
- Overland, I. (2019). The geopolitics of renewable energy: Debunking four emerging myths, Energy Research & Social Science, issue 49, 36-40.
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği, Journal of Yasar University, 26(7), 4378-4391.
- Sevim, C. (2019). An Overview of the Levelized Cost of Energy by Energy Technology, Diplomatic Observer, issue 140, 20-21.
- Overland, I. (2019). The geopolitics of renewable energy: Debunking four emerging myths, Energy Research & Social Science, issue 49, 36-40.
- Paltsev, S. (2016). The complicated geopolitics of renewable energy. Bulletin of the Atomic Scientists, 72(6), 390–395.
- Yergin, D. (2014). Enerjinin Geleceği 2. Cilt. İstanbul. Optimist Yayınları. s.11.

Organisational Climate and Teacher Commitment*

Örgütsel İklim ve Öğretmen Bağlılığı

Jee Fenn CHUNG¹

Abstract

Organisational climate and teacher commitment are a few critical factors that explained the effectiveness of a school. However, there is lack of study concerning the relationship between school's organisational climate and teacher commitment. Therefore, there is a need to carry out study that can contribute to an expansion of theory that explains the relationship between organisational climate and commitment. Hence, this study focuses on the relationship between school's organisational climate and teacher commitment. This study utilising cross sectional descriptive study design, with purposive sampling that involved 375 teachers from 167 secondary schools in Sarawak, Malaysia. Two survey instruments were used in this study, namely, the Organizational Climate Index (OCI) and the Organizational Commitment Questionnaire (OCQ). The four dimensions in the school's organisational climate (i.e. collegial leadership, teacher professionalism, academic press and institutional vulnerability) were the independent variables. While the teacher commitment served as the dependent variable. The results of this study indicated that school's organisational climate is significantly related to teacher commitment. Dimensions such as collegial leadership, teacher professionalism and academic press have positive significant relationship with teacher commitment. On the contrary, institutional vulnerability was found to have no relationship with teacher commitment. In addition, this study also showed that the most dominant predictor of teacher commitment is the teacher professionalism. In conclusion, the results of this study revealed that there is a strong academic expectancy variable in teacher commitment. The results contributed in giving a rise to some practical implications for principals, teachers, parents and academics.

Keywords: Teacher commitment, organisational climate, secondary school, Sarawak

Öz

Örgütsel iklim ve öğretmen bağlılığı, bir okulun etkinliğini ortaya koyan kritik faktörlerden birkaçıdır. Ancak, okulun örgütsel iklimi ile öğretmen bağlılığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda yeterli değildir. Örgüt iklimi ve bağlılık arasındaki ilişkiyi açıklayan teorinin genişlemesine katkıda bulunabilecek bir çalışma yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada okulun örgütsel iklimi ile öğretmen bağlılığı arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Bu çalışma, Sarawak, Malezya'daki 167 ortaokuldan 375 öğretmeni kapsayan amaçlı örnekleme ile kesitsel tanımlayıcı çalışma tasarımı kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada Örgütsel İklim Endeksi (OCI) ve Örgütsel Bağlılık Anketi (OCQ) olmak üzere iki anket aracı kullanılmıştır. Okulun örgütsel iklimindeki dört boyut (yani meslektaş liderliği, öğretmen profesyonelliği, akademik baskı ve kurumsal kırılganlık) bağımsız değişkenlerdir. Öğretmen bağlılığı bağımlı değişkendir. Bu çalışmanın sonuçları okulun örgütsel ikliminin öğretmen bağlılığı ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermiştir. Meslektaş liderliği, öğretmen profesyonelliği ve akademik baskı gibi boyutların öğretmen bağlılığı ile pozitif anlamlı bir ilişkisi vardır. Aksine, kurumsal kırılganlığın öğretmen bağlılığı ile hiçbir ilişkisi olmadığı bulunmuştur. Ayrıca, bu çalışma öğretmen bağlılığının en baskın göstergesinin öğretmen profesyonelliği olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmanın sonuçları öğretmen bağlılığında güçlü bir akademik beklenti değişkeni olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar, müdürler, öğretmenler, ebeveynler ve akademisyenler için bazı pratik çıkarımlar yapılmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Sözcükler: Öğretmen bağlılığı, örgüt iklimi, ortaokul, Sarawak

1. INTRODUCTION

Organisational climate is considered the measurement of an individual's relationship with superiors and other employees in the work environment. It is the internal characteristics of a school that distinguishes one school

from another (Hoy, Smith, & Sweetland, 2002). Scholars believe that organisational climate influences the behaviour of its members. According to Halpin and Croft (1963), a school's organisational climate varies from open to closed. High morale can be classified as open. Teachers work well together without bickering and griping. They are not

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Jee Fenn CHUNG

ORCID ID: 0000-0002-5568-1072

Assoc. Prof. Dr., Centre for Institutional Research & Research Management Committee, Kuala Lumpur, Malaysia. E-mail: chung.jeefenn@berjaya.edu.my

Doç. Dr., Kurumsal Araştırma ve Araştırma Yönetim Komitesi Merkezi, BERJAYA Üniversitesi, Kuala Lumpur, Malezya. E-posta: chung.jeefenn@berjaya.edu.my

Geliş Tarihi/Received : 25.04.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 23.06.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 23.06.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Chung, J.F. (2020). Organisational Climate and Teacher Commitment. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 64-70.

burdened down by clerical work or routine reports. Teachers obtain a considerable amount of job satisfaction, and they have the incentive to keep the organisation moving. Teachers are proud to be associated with the school. On the contrary, a closed climate is an unhealthy or sick climate. Halpin and Croft (1963) explained that closed climate is undesirable, crippling to both the faculty and the students. Teachers are disengaged and do not work well together.

Halpin and Croft (1963) developed the Organizational Climate Descriptive Questionnaire (OCDQ) that measures the climate of elementary schools. Later, Hoy and Sabo (1998) combined OCDQ and Organizational Health Inventory (OHI) to form the Organizational Climate Index (OCI).

In the past decades, school climate has been studied with several variables such as school spirit, teacher morale, effectiveness, principal behaviour, teachers' personal efficacy, and resource support (Othman & Kasuma, 2016; Smith, 2009; Hoy & Sabo, 1998).

Along with climate, organisational commitment is another important part of organisational research, with its emphasis on attachment to the organisation, organisational commitment includes the organisation's goals and values. Commitment goes beyond loyalty to an organisation. It involves giving of one's self to the organisation with teacher commitment influencing student achievement (Reihl & Sipple, 1996).

The characteristics of a school influence teacher commitment. Teachers receiving administrative support are more likely to be committed to the school's goals and values. Teachers associated with an orderly school have a higher level of professional commitment. Classroom autonomy for teachers is another characteristic associated with commitment. Peer support is also a key element in teacher commitment (Raman, Chang & Khalid, 2015; Chung, 2014; Smith, 2009).

Clearly, organisational climate is associated with commitment. Therefore, this study can contribute to explain the relationship between these two variables.

2. LITERATURE AND HYPOTHESIS

2.1 Collegial Leadership and Commitment

Any principal that treats faculty members as colleagues, is open to their input, establishes high and attainable standards of performance, and is friendly and courteous should expect some level of teacher's commitment (Douglas, 2010). Previous research, (Lucero & Etom, 2017; Raman, Chang, & Khalid, 2015; Savas & Toprak, 2014) using the OCDQ and OHI supported a relationship between

supportive principal behaviour and principal influence on teacher commitment. Since the OCI combines elements of the OCDQ and the OHI, therefore, a positive relationship between these two variables is expected.

H₁: Collegial leadership is positively correlated with teacher commitment

2.2 Teacher Professionalism and Commitment

A school climate demonstrates that the teachers' support and respect for each other, committed to students' achievement and beliefs in each other's abilities should outline some level of teacher's commitment. Previous studies by Lucero and Etom (2017), Hosseini and Talebian (2015), Ebrahimi and Mohamadkhani (2014) and Smith (2009) supported a positive relationship between teacher professionalism and their commitment.

H₂: Teacher professionalism is positively correlated with commitment

2.3 Academic Press and Commitment

A school climate where high but achievable academic standards are set, all stakeholders press for high achievement and students work hard to achieve and gain teachers respect might expect some level of teacher's organisational commitment. Prior studies, (Akoto & Allida, 2017; Othman & Kasuma, 2016; Raman, Chang & Khalid, 2015) supported a positive relationship between academic press and student achievement with adequate effect on teacher commitment.

H₃: Academic press is positively correlated with teacher commitment

2.4 Institutional Vulnerability and Commitment

A school climate that is susceptible to outside forces and their input might expect a low level of teacher's organisational commitment. A highly vulnerable school will leave the teachers and principal unprotected from influential parents and citizen groups (Akoto & Allida, 2017; Hosseini & Talebian Nia, 2015; Reza, Jafar, Mohammad, Hasan & Shahrookh, 2013; Smith, 2009). Therefore, a negative relationship between institutional vulnerability and teacher commitment is expected.

H₄: Institutional vulnerability is negatively correlated with teacher commitment

3. METHODOLOGY

3.1 Research Design

In order to achieve the purpose of this study, a quantitative approach that focus on descriptive and inferential research designs were used. Documentary analysis was executed to

understand the theories and conceptual links concerning organisational climate and teacher commitment. Questionnaire that included the Organisational Climate Index (OCI) and Organisational Commitment Questionnaire (OCQ) was used as the main source of data collections and analyses.

3.2 Participants

The participants of this study consisted of teachers from 167 secondary schools in Sarawak, Malaysia. Following the purposive sampling method and referring to Krejcie and Morgan's (1970) Table of Minimising Sample Size, 375 teachers were selected as the participants for this study.

The distribution of the participants was made in accordance with six factors, i.e. gender, age, marital status, education level, experience and location. The findings as shown in Table 1: Demographic Profile of Participants.

Table 1: Demographic Profile of Participants

Factor	Demographic variables	f	%
Gender	Male	180	48.0%
	Female	195	52.0%
Age	21-30 years	74	19.5%
	31-40 years	153	40.8%
	41-50 years	83	22.4%
	51-60 years	65	17.3%
Marital status	Married	318	84.8%
	Single	57	15.2%
Education level	Diploma	81	21.6%
	Bachelor	256	68.3%
	Master	38	10.1%
Experience	1-10 years	71	18.9%
	11-20 years	169	45.1%
	21-30 years	96	25.6%
	> 30 years	39	10.4%
Location	Urban	182	48.5%
	Rural	193	51.5%

Table 1 provides details of the demographics of participants. The results show that 180 or 48% and 195 or 52% are male and female participants respectively. For the factor of age, the results show that 74 or 19.5%, 153 or 40.8%, 83 or 22.4%, and 65 or 17.3% of the participants are aged within 21-30 years old, 31-40 years old, 41-50 years old and 51-60 years old respectively. Most of the participants (318 or 84.8%) had married. While, only 57 or 15.2% of them indicated they are single. From the factor of education, 81 participants (21.6%) with diploma qualification, 256 participants (68.3%) with bachelor degree qualification and only 38 (10.1%) participants with master degree qualification. From the perspective of participants' experiences, 71 (18.9%) participants have 1-10 years of experience, 169 (45.1%) respondents have 11-20 years of experience, 96 (25.6%) participants have 21-30

years of experience and 39 (10.4%) participants have more than 30 years of experience. Last factor is location. More participants (193 or 51.5%) indicated they are from rural schools in comparison with those (182 or 48.5%) from urban schools.

3.3 Data Collections

This study made use of two types of questionnaires namely, Organisational Climate Index (OCI) and Organisational Commitment Questionnaire (OCQ). A pilot study was carried out in order to examine the reliability and construct validity of the questionnaire. The results revealed that the Cronbach's Alpha coefficients for all four dimensions in OCI were relatively high: Collegial Leadership (0.90), Teacher Professionalism (0.86), Academic Press (0.91), and Institutional Vulnerability (0.88). Meanwhile, the Cronbach's Alpha coefficients for OCQ ranged from 0.64 to 0.90. Six items that scored lesser than 0.70 were deleted to make the overall reading of Cronbach's Alpha coefficients to settle at 0.86 which showed a high degree of reliability. On the other hand, item analysis revealed that all the items from these two sets of questionnaires reached the significant level at 0.05. Furthermore, the results of factor analysis also showed adequate construct validity.

3.4 Statistical Analysis

This study utilised SPSS version 22 to analyse all the collected data. The statistical procedures for this quantitative study include factor analysis, reliability analysis, linearity test, descriptive analysis, correlation analysis and multiple regression analysis.

4. RESULT AND ANALYSIS

Research Question 1: What is the level of organisational climate in secondary schools in Sarawak?

Table 2: Mean and Standard Deviation for Organisational Climate

Organisational Climate Dimension	Mean (\bar{x})	Standard Deviation (SD)
Collegial leadership	3.18	.40
Teacher professionalism	3.47	.46
Academic press	3.22	.50
Institutional vulnerability	2.40	.75
Overall	3.14	.35

Table 2 shows that the mean value for all the dimensions are moderately high; collegial leadership dimension (3.18), teacher professionalism (3.47), academic press (3.22) and institutional vulnerability (2.40). The overall mean value of organisational climate for the 167 schools is 3.14.

Research Question 2: What is the level of teacher commitment in secondary schools in Sarawak?

Table 3: Mean and Standard Deviation for Teacher Commitment

Aspect in commitment	Mean (\bar{x})	SD
Commitment towards exerting extra effort	3.88	.45
Desiring to remain with the organisation	4.20	.48
Sharing the values and goals of the organisation	4.15	.51
Overall	4.09	.40

The findings from Table 3 show that Sarawakian teachers have an overall of high level of teacher commitment (\bar{x} = 4.09). They show the highest level of commitment in the aspect of desiring to remain with the organisation (\bar{x} = 4.20). This is followed by the aspect of sharing the values and goals of the organisation (\bar{x} = 4.15) and commitment towards exerting extra effort (\bar{x} = 3.88).

Hypothesis Testing

To measure the strength of the relationship between organisational climate and teacher commitment, the Table of Correlation Value Interpretation developed by Bartlett, Kontrlik, and Hingins (2001) is referred.

Table 4: Correlation Value Interpretation

Correlation Value (<i>r</i>)	Relationship Strength
± 0.70 – 0.99	Very Strong
± 0.50 – 0.69	Strong
± 0.30 – 0.49	Moderately strong
± 0.10 – 0.29	Weak
± 0.01 – 0.09	Very weak

Table 5: Correlations between Organisational Climate and Teacher Commitment

Variable	Com	CL	TP	AP	IV
Commitment (<i>Com</i>)	-				
Collegial leadership (<i>CL</i>)	.65*	-			
Teacher professionalism (<i>TP</i>)	.78*	.60*	-		
Academic press (<i>AP</i>)	.64*	.40*	.61*	-	
Institutional vulnerability (<i>IV</i>)	-.11	-.03	-.20	-.04	-

*Significant at $p < .01$ (One-tailed)

From Table 5, it is found that there is a significant, positive and strong relationship between collegial leadership and teacher commitment ($r = .65$, $n = 375$, $p < .01$). The positive significant relationship shows that a high collegial leadership dimension can increase the level of teachers' commitment and vice versa. Therefore, H_1 is supported. The results are consistent with the theory that teachers will be committed to an organisation when they are led by a principal who provides structure, resources, consideration, useful influence, and professional support in a nonthreatening, noncontrolling manner (Tarter et al., 1989).

A significant, positive and strong relationship also found between the teacher professionalism and commitment ($r = .78$, $n = 375$, $p < .01$). The positive significant relationship

shows that a higher level of teacher professionalism will resulted in a higher level of teacher's commitment and vice versa. Therefore, H_2 is supported. The results concur with the previous findings (Lucero & Etom, 2017; Hosseini & Talebian, 2015; Raman, Chang, & Khalid, 2015; Ebrahimi & Mohamadkhani, 2014; Smith, 2009).

Similarly, there is a significant, positive and strong relationship between academic press and teacher commitment ($r = .64$, $n = 375$, $p < .01$). The positive significant relationship shows that a high academic press dimension in school climate can increase the level of teacher' commitment and vice versa. Therefore, H_3 is supported. This result supported the findings from previous studies and the conceptual link between these variables (Othman & Kasuma, 2016; Raman, Chang & Khalid, 2015; Savas & Toprak, 2014; Hoy & Miskel, 2008).

It is cleared that there isn't any significant relationship between institutional vulnerability and teacher commitment ($r = .11$, $n = 375$, $p > .05$). Therefore, H_4 is failed to be supported. The results somewhat concur the previous findings (Akoto & Allida, 2017; Hosseini & Talebian Nia, 2015; Raman, Chang & Khalid, 2015; Reza, Jafar, Mohd., Hasan & Shahrookh, 2013), but fails to support the conceptual link between the variables (Hoy, Tarter, & Kottkamp, 1991).

In summary, as predicted collegial leadership, teacher professionalism and academic press show positive relationship with teacher commitment. Surprisingly, institutional vulnerability shows no significant relationship with teacher commitment.

Research Question 4: What is/are the dominant organisational climate dimension/s that influence teacher commitment?

Table 6: Correlation and Multiple Regression Analysis for Teacher Commitment on Predictor Variables (Collegial Leadership, Teacher Professionalism, Academic Press and Institutional Vulnerability)

Independent variable	<i>r</i>	Beta (β)	Sig.
Collegial leadership	.65*	.51*	.000
Teacher professionalism	.78*	.59*	.000
Academic press	.64*	.40*	.000
Institutional vulnerability	-.11	-.12	.458
$R = .85$			
$F = 14.642$			
$\text{Adjusted } R^2 = .68^*$			

*Significant at $p < .01$

- Predictors: (Constant), Collegial leadership, Teacher professionalism, Academic press.
- Dependent Variable: Teacher commitment

Table 6 shows the dimensions of organisational climate statistically significantly predict the teacher commitment [$F(4, 370) = 14.642, p < .01$], except for institutional vulnerability ($p > .05$). The combined influence of the dimensions of organisational climate explained 68% of the variance change in teacher commitment ($R = .85, \text{Adj. } R^2 = .68, p < .01$). Moreover, teacher professionalism is found to be the best predictor of teacher commitment ($\beta = .59, p < .01$). Collegial leadership ($\beta = .51, p < .01$) and achievement press ($\beta = .40, p < .01$) are also good predictors of teacher commitment. The results are an addition to the previous studies that found teacher professionalism was the only predictor for commitment (Bahramia, et. al., 2016; Othman & Kasuma, 2016; Smith, 2009).

5. CONCLUSION AND IMPLICATIONS

The overall objective of this study is to examine the relationship of the four dimensions of organisational climate and teacher commitment within the context of the Sarawak secondary schools. The descriptive statistics of this study show that the level of organisational climate of the teachers in Sarawak is moderately high. It is also note that the level of their commitment is relatively high.

The inferential statistics of this study show that there is a significant and positive relationship between collegial leadership and teacher commitment, teacher professionalism and teacher commitment, and academic press and teacher commitment.

In addition, collegial leadership, teacher professionalism and academic press are predictors of teacher commitment with teacher professionalism being the most dominant predictor of commitment. Collegial leadership and academic press are also good predictors of teacher commitment. However, institutional vulnerability is the only dimension in the organisational climate which has neither relationship nor influence on teacher commitment.

The results of this research have implications not only for the principals of the schools that involved in the study, but also for all teachers, parents and stakeholders in the field that strive for teacher commitment. The findings show that teacher professionalism, collegial leadership and academic press dominate teacher commitment emphasize the need for principals or school administrators to initiate a greater responsibility in promoting teacher professionalism, cooperation and collaboration, besides putting in higher standard in academic achievement. These moves will slowly but steadily cultivate and enhance greater commitment among teachers.

Drawing on the dimension items of the organisational climate gives the following expectation if teacher commitment is to be improved. First and foremost, from the perspective of professionalism, teachers must experience support from their superior – the principal and fellow colleagues as well. Relatively, teachers must act professionally and provide strong social support to their colleagues. Principals could create conditions such as departmental meetings where teachers can exercise collaboration and cooperation. Besides, mentor-mentee and teacher-to-teacher collaboration should be addressed in professional development programme with principals utilising tutorial as a platform to address group effort issues and organisational acceptance. These should be some of the smart moves to promote and enhance sense of professionalism among teachers.

From the perspective of collegial leadership, teachers associated with an orderly school are more likely to be committed to the school's goals and values. Therefore, principals must develop a climate where their teachers feel they are protected and supported by their principal, and that their principal will deliver for their teachers. Principals must also provide opportunity for teachers to develop social rapport. Principals must explore all sides of topics and acknowledge that other opinions exist. They should exercise a more flexible decision-making process, adapting behaviours that demonstrate a more shared method. For example, involvement of teachers in parent involvement activities, setting alternatives in achieving higher target in the courses study, or disciplinary cases concerning students. These moves are vital because teachers' involvement in decision making is linked to commitment (Douglas, 2010; Smith, 2009).

Finally, the findings in this study reveal that academic press is positively related to teacher commitment. When teachers demonstrate enthusiasm and "go the extra mile" with their students' academic achievement, they become more committed to their school. In this context, schools need a collegial leader who sets forth academic goals obtainable for their school and recognize teachers and students when those goals are achieved. Besides, teachers should go alongside with parents to be actively involved in the academic activities organised by the school. They should also press for academic improvement of the school and exert pressure on students to maintain high standards of achievement.

For further research, it is suggested to involve the academic and non-academic staff into the sample of the study. The academic and non-academic staff from other mainstream of schools can be included to ascertain their perceptions regarding the organisational climate and commitment. The

results of the study could profitably be compared with the findings of this study.

A future study might consider adding more independent variables such as the teacher efficacy and its effects on teacher professionalism or commitment. The study might examine the relationship and the influence of teacher efficacy on organisational climate and teacher commitment. Furthermore, the study might also test whether or not collegial leadership influences the level of teacher efficacy.

The study to examine the relationship between organisational climate and teacher commitment is vital for school's success. Therefore, the importance of these two variables and others should be consistently tested and evaluated to enrich good practices in the entire educational field.

REFERENCES

- Akoto, M., & Allida, D. (2017). Relationship of school climate and organizational commitment of secondary school teachers. *Baraton Interdisciplinary Research Journal*, 7(Special Issue), 1-9.
- Bahramia, M.A., Barati, O., Ghoroghchian, M., Al-Faraj, R.M., & Ezzatabadi, M.R. (2016). Role of organizational climate in organizational commitment: The case of teaching hospitals. *Osong Public Health and Research Perspectives*, 7(2), 96-100.
- Bartlett, J.E., Kontrlik, J.W., & Hingpins, C.C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. Retrieved August 12, 2018, from www.ferdinandnabiswa.com/Documents/DEM810samplesize%20determination.pdf.
- Chung, J.F. (2014). Organisational climate and teacher commitment: A Brunei perspective. *Berjaya Journal of Services & Management*, 1, 94-108. DOI: 10.5281/zenodo.3464797
- Department of Education Sarawak. (2018). Stages of schooling in Sarawak. Retrieved in May 2nd, 2018, from <https://www.sarawak.gov.my/web/home/page/337/education>.
- Douglas, S. M. (2010). *Organizational Climate and Teacher Commitment*. Unpublished PhD dissertation. Alabama, USA: The University of Alabama.
- Ebrahimi, M. & Mohamadkhani, K. (2014). The relationship between organizational climate and job involvement among teachers of high schools in Delijan City, Iran. *International Journal of Management and Business Research*, 4(1), 65-72.
- Halpin, A.W. & Croft D.B. (1963). *The organizational climate of school*. Chicago: Midwest Administration Center, University of Chicago.
- Hosseini, M., & Talebian Nia, H. (2015). Correlation between organizational commitment and organizational climate of physical education teachers of schools of Zanjan. *International Journal of Sport Studies*, 5(2), 181-185.
- Hoy, W. K. (2013). The organizational climate description for elementary schools (OCDQ-RE). Retrieved in July 16th, 2018 from <http://www.waynekhoy.com/ocdq-re.html>.
- Hoy, A. W., & Hoy, W. K. (2013). *Instructional leadership: A learning-centered Guide for Principals*, 4th edition. Boston: Allyn and Bacon.
- Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2013). *Educational administration: Theory, research, and practice*, 9th edition. New York: McGraw-Hill.
- Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2008). *Educational Administration: Theory, Research, And Practice*, 8th edition. New York: McGraw-Hill.
- Hoy, W. K. & Sabo, D. (1998). *Quality middle schools: Open and healthy*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Hoy, W. K. Smith, P. A. & Sweetland, S. R. (2002). The development of the organizational climate index for high schools: Its measure and relationship to faculty trust. *The High School Journal*, 86(2), 38-49.
- Hoy, W. K., Tarter, C. J. & Kottkamp, R. B. (1991). *Open schools/healthy schools: Measuring organizational climate*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Kottkamp, R. B., Mulhern, J. & Hoy, W. K. (1987). Secondary school climate: A revision of the OCDQ. *Educational Administration Quarterly*, 23, 31-48.
- Lambert, E.G. (2004). The impact of job characteristics on correctional staff members. *The Prison Journal*, 84(2), 208-227.
- Lucero, L., & Etom, R. (2017, June). *School climate as it relates to organizational commitment of teachers*, presented at The Asian Conference on Cultural Studies, Kobe, Japan.
- MacNeil, A. J., Prater, D. L., & Busch, S. (2009). The effects of school culture and climate on student

- achievement. *International Journal of Leadership in Education*, 12(1), 73-84.
- Mowday, R., Steers, R., & Porter, L. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.
- Othman, T., & Kasuma, J. (2016). Relationship of school climate dimensions and teachers' commitment. *Journal of Contemporary Issues and Thought*, 6, 19-29.
- Raman, A., Chang, C.L., & Khalid, R. (2015). Relationship between school climate and teachers' commitment in an excellent school of Kubang Pasu District, Kedah, Malaysia. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(3), 163-173.
- Reza, S., Jafar, R. S., Mohammad, N., Hasan, A. & Shahrookh, K. (2013). The relation of organizational climate and job motivation with organizational commitment of new employed teachers of physical education of educations and training administration in Kermanshah Province. *Advances in Environmental Biology*, 7(13), 404-408.
- Savas, A.C., & Toprak, M. (2014). Mediation effect of schools' psychological climate on the relationship between principals' leadership style and organizational commitment. *The Anthropologist*, 17(1), 173-182.
- Smith, L. D. (2009). *School Climate and Teacher Commitment*. Manuscript submitted for publication. College of Education, University of Alabama, Tuscaloosa, Alabama.
- Tarter, C. J., Hoy, W. K. & Bliss, J. (1989). Principal leadership and organizational commitment: The principal must deliver. *Planning and Changing*, 20, 139-140.
- Tarter, C. J., Hoy, W. K. & Kottkamp, R. B. (1990). School health and organizational commitment. *Journal of Research and Development in Education*, 23, 236-242.

Bir Mesafe Meselesi: Arkadaşlık Ağlarının Devinimi Üzerine Bir Çalışma*

A Matter of Proximity: A Case Study on Friendship Network Evolution

Hülya AĞCASULU¹

Öz

Bu araştırmanın amacı etkileşimin yüksek olduğu arkadaşlık ağ yapısının devinimini inceleyerek arkadaşlığı etkileyen faktörleri tespit etmektir. Bu amaçla, 2018-2019 eğitim öğretim yılı başında (Kasım 2018) ve sonunda (Haziran 2019), Süleyman Demirel Üniversitesi sosyal hizmet bölümü birinci sınıf öğrencilerinden arkadaşlık verileri toplanmıştır. Elde edilen verilerle araştırmanın ilk aşaması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ikinci aşaması ise bu çalışmadır. Böylece iki farklı zaman diliminde toplanan verilerle ağın değişimi gözlemlenebilmiştir. Ağ yapısını şekillendiren sosyal mekanizmalardan türdeşlik ve fiziksel mesafeyle ilgili belli değişkenler, bağlar üzerinden incelenmiştir. Arkadaşlığı etkileyen çok sayıda değişkenin varlığı kabul edilmekle birlikte, bu çalışmada yapısal faktör olarak barınma, kişisel faktörlerde ise cinsiyet ve hemşehricilik değişkenlerinin arkadaşlığa etkileri analiz edilmiştir. Araştırmanın temel bulguları; a) dönem başında kurulan arkadaşlıkların, belli istisnalar dışında, çoğunluğunun istikrarlı hale gelerek sürdürüldüğü, b) cinsiyet türdeşliğinin ağ yapısını şekillendirdiği, c) hemşehriciliğin arkadaşlıkta anlamlı olmadığı, d) mekânsal yakınlığın arkadaşlıkta anlamlı olduğu, e) arkadaşlıkta hem yapısal faktörler (sınırlar), hem de kişisel özelliklerin etkili olduğudur.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Ağlar, Güçlü Bağlar, Fiziksel Mesafe, Türdeşlik, Yükseköğretim, Örgüt ve Yönetim

Abstract

The aim of the study is to identify the factors affecting friendship by analyzing evolution of the highly interactive friendship network structure. For this purpose, friendship data were collected from the first year students of the social work department of Süleyman Demirel University, at the beginning (November 2018) and at the end (June 2019) of the 2018-2019 academic year. The first stage of the research was carried out right after the first data obtained. This paper is the second stage of the research. So that the change of the network structure could be observed with the data collected in two different time plots. Certain variables related to homophily and spatial proximity, which are among the social mechanisms shaping networks, have been examined. Although the existence of a large number of variables affecting friendship is acknowledged, particularly accommodation as structural factor and gender and fellow countrymen (hemşehri) relations on personal factors were analyzed in this research. The main findings are; a) the friendships established at the beginning of the period has generally been stabilized even though the existence of some actor-based exceptions, b) gender homophily is shaping the network structure, c) the citizenship is not meaningful in friendship, d) spatial proximity is meaningful, e) both structural factors (limits) and the personal characteristics are effective in friendship.

Keywords: Social Networks, Strong Ties, Physical Proximity, Homophily, Higher Education, Organization and Management.

1. GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlık olarak çevresiyle iletişime ihtiyaç duymaktadır. Sosyal etkileşimin kaynağı olan iletişim ile türdeşlik arasında ise pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Türdeşlik en basit ifadeyle karşımızdaki insanın bizim gibi olması halidir. Gerçek hayatta, bireyler kendilerine benzer dünyalara sahip olan kişilerle etkileşimlerinde daha rahat olurlar. İletişimsel açıdan insanların birbirlerine benzer olmaları iletişimin etkisi ve gücünü arttırmaktadır (Rogers &

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. Bu makalenin birinci aşama bulgu ve sonuçları, "Yabancıdan Arkadaşa: Üniversitenin İlk Yılında Arkadaşlık Ağları Üzerine Bir Araştırma" adıyla makale olarak yayınlanmıştır. İlgili makale için bakınız; Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6 (7), 83-96. The first stage findings and results of this article were published as an article titled "Yabancıdan Arkadaşa: Üniversitenin İlk Yılında Arkadaşlık Ağları Üzerine Bir Araştırma". For the related article, see; Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6 (7), 83-96.

¹ Hülya AĞCASULU

ORCID ID: 0000-0003-3939-904X

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Isparta, Türkiye, hulyatek@sdu.edu.tr
Assist. Prof. Dr., Suleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Isparta, Turkey, hulyatek@sdu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received : 10.06.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 06.07.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 10.07.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Ağcasulu, H. (2020). Bir Mesafe Meselesi: Arkadaşlık Ağlarının Devinimi Üzerine Bir Çalışma. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 71-82.

Bhowmik, 1970). Türdeşlik yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken, meslek, vatandaşlık gibi benzer sosyo-demografik özelliklerden kaynaklanabildiği gibi, zevk, tat, duygu ve düşünce ile davranış, tutum gibi soyut da olabilir.

Türdeşliğin bireyleri birbirine çeken, aynı zamanda farklı, birbirine benzemeyenleri ise iten bir sosyal mekanizma olarak düşünmek gerekmektedir. Bireylerin sosyal çevrelerini kısıtladığı ve dış dünyadan izole ederek türdeş bireylerin benzer düşünce, değer, algı, sosyo-demografik, kişisel özellikler bakımından bir sınıflandırma yarattığı ve bu grupların kendi lokal dünyalarını kurdukları da bir gerçektir (Centola vd., 2007).

İnsanların hayatlarında nüfusa oranla daha homojen yapılar ya da çevrede bir arada oldukları bilinmektedir. Yaşadığımız mahalleden, gittiğimiz okula, sosyal zaman aktivitelerini gerçekleştirdiğimiz mekânlardan işyerlerimize kadar birçok yapı veya çevre, çeşitli açılardan ortak yönlerimizin olduğu “bizim gibi” insanlardan oluşmaktadır. Bu ortamlarda sürekli etkileşimde bulunduğumuz kişilerin diğerlerine göre hayatımızdaki yeri ve konumu ayrıcalıklı ve önemlidir. Arkadaş olarak güçlü bağlarla iletişim kurduğumuz bu kişiler, somut ve soyut birçok ihtiyacımızda öncelikli olarak başvurduğumuzlardır. Burada arkadaşı tanımlayabilmedeki iki önemli unsurdan ilki güçlü bağlıdır. Güçlü bağlar çeşitli unsurlardan oluşsa da literatürde en bilinen güçlü bağın unsurları Granovetter tarafından sıralanmıştır. Ona göre (1983) bir bağın güçlü olup olmaması üç değişkene bağlıdır. Bunlar görüşme sıklığı, karşılıklılık ve arkadaşlıktır. Başka bir ifadeyle güçlü bağlar aktörler arasında duyguların da etkili olduğu sık görüşülen karşılıklı bağlardan oluşmaktadır. İkincisi ise soyut ve somut ihtiyaçlarımızın sosyal sermaye olarak görülen arkadaşlardan karşılanmasıdır. Bireyler bilgi, yardım, destek, para gibi birçok ihtiyacını gömülü bir kaynak olarak gördükleri arkadaşlardan elde etmektedirler. Peki, arkadaşlıklar nasıl kurulmaktadır? Bireyler her ne kadar kendi özgür tercihleriyle arkadaş olduklarını iddia etseler de, yapısal sınırlardan yüksek derecede etkilenmektedirler. Sosyal ve yapısal çevremizin hangi yerde yaşayacağımızdan, hangi okula gidip, hangi etkinlikleri yapıp, hangi mesleği seçeceğimize kadar bizi sınırladığı bir gerçektir. Bu sınırlardaki arkadaşların da sınırlı olmasıyla çift yönlü homojenliğe yönelik baskının, ilişkilerde güçlü bir türdeşliğe yol açacağına şüphe yoktur. Yani özünde bir tercih gibi görünen şeyler bile aslında yapısal sınırların şekillendirmesiyle oluşarak özgür tercih yapmanın mümkün olmamasına neden olabilmektedir (Kossinets & Watts, 2009). Dolayısıyla belli durumlarda, ilişkilerimizde yapısal faktörler ve sosyal etkinin, bireysel tercihlerden daha baskın ve belirleyici olduğu iddia edilebilir.

Arkadaşlıkların kurulması, sürdürülmesi ve sonlandırılması aşamalarında arkadaşlık ağının devinimini etkileyen faktörler türdeşlikten kaynaklanan bireysel tercihler ile yapısal sınırlardan kaynaklanan sosyal etkidir. Kısacası birey arkadaş olmadan önce ilk olarak kendisi gibi veya aynı dünyadan olup olmadığını tartmaktadır. Aynı zamanda bir insanın çevreyle etkileşimi sınırlı olduğu için yapısal kısıtlardan da etkilenmektedir. Aynı yerde yaşama, aynı sınıfta, aynı derste ya da aynı işyerinde olma yapısal sınırlara örnek teşkil edebilir. Hatta teorik boyuttaki tartışmalar bireysel tercihin uygulamada var olmadığını, çünkü nihai kerte de tercihlerimizin bile sahip olabildiğimiz ortamla kısıtlı olduğunu iddia etmektedir (Kossinets & Watts, 2009).

Uluslararası literatürde ağlar ve ilişkileri konu alan bütün çalışmaların, ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesini etkileyen faktörler bakımından iki temel konu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar türdeşlik ve fiziksel mesafedir. Çalışmalar ya bireyler arasındaki türdeşlikle ilişkiler arasındaki bağlantıya ya da bireyler arasındaki mesafeyle ilişkiler arasındaki bağlantıya odaklanmıştır. Esasında bu iki önemli faktör de mesafe ile alakalıdır. Her iki faktör de ağ yapısını şekillendirme gücüne sahiptir. İngilizcede proximity kelimesine karşılık gelen mesafe soyut ve somut her şey için kullanılabilir. Dilimize Arapça’dan gelen mesafe kelimesi ise, genelde ‘uzaklık’ anlamıyla kullanılsa da aynı zamanda ‘ara’ ve ‘aralık’ anlamındadır. Bu çalışma mesafeyi aralık olarak kullanmakta ve mesafenin ‘yakın’ veya ‘uzak’ olmayı gösteren algısal bir ölçüm birimi olduğunu kabul etmektedir. Bu yakınlık veya uzaklık durumu, bireyin fiziksel çevresini ya da yukarıda bahsedildiği üzere yapısal sınırlarını nitelemek amacıyla için coğrafya veya mekân için de kullanılabilir gibi, duygu, değer, kişisel özelliklerin benzerliği veya çeşitliliği gibi türdeşliği nitelemek için de kullanılabilir.

Bu araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Çalışmanın birinci amacı belirli bir süre boyunca yapısal faktörlerin etkisiyle bir arada bulunan bireylerin arkadaşlık ağlarının devinimini incelemektir. Bu amaçla analiz kısmının ilk bölümünde iki farklı zamanda toplanan verilerden elde edilen ağ yapılarının yaşadığı değişim yorumlanmaktadır. Çalışmanın ikinci amacı ise üniversitenin ilk yıllarındakine benzer yeni sosyal çevrelerde, arkadaşlık süreçlerini etkileyen faktörlerden bazılarının neler olabileceğini göstermektir. Bu amaçla geliştirilen üç hipoteze yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu minvalde çalışmanın ana savı; “arkadaşlık ile türdeşlik arasında pozitif bir ilişki bulunurken, fiziksel mesafe ile negatif bir ilişki bulunmaktadır” şeklindedir. Dolayısıyla denklemini şu şekilde kurmak mümkündür:

$$\text{Arkadaşlık} = \text{Türdeşlik-Fiziksel Mesafe}$$

Çalışma aynı bölümde olup aynı derslerle etkileşimi artan dolayısıyla sosyal etkinin ve yapısal faktörlerden kaynaklanan sınırların yüksek olduğu bir vaka çalışmasıdır. Araştırmaya konu olan öğrenciler bir taraftan türdeşlikten kaynaklanan bireysel tercihleriyle arkadaşlık ağlarını inşa ederken, diğer taraftan yapısal sınırlar nedeniyle ağdaki kaynaklardan ve ilişkilerden etkilenmektedirler. Kısacası bu çalışma açısından ağ devininin yönü, öğrenciden ağına geneline ve ağına genelinden öğrenciye olmak üzere çift taraflıdır.

Elinizdeki çalışma mesafeyle alakalı türdeşlik ve fiziksel mesafeyi irdeleyerek, sahadan elde ettiği verileri sosyal ağ analizi yöntemiyle incelemektedir. Çalışmanın verileri Süleyman Demirel Üniversitesi sosyal hizmet bölümü 2018 yılı girişli birinci sınıf öğrencilerine Kasım 2018'de -dönem başında- ve Haziran 2019'da -dönem sonunda- olmak üzere uygulanan anketler aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, ilk olarak araştırmada kullanılan cinsiyet ve hemşehrilik türdeşliklerinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin kaldıkları yerler, fiziksel mesafe açısından değerlendirilmekte ve ilgili hipotezler kurulmaktadır. İkinci olarak saha verileri ve genel ağ yapısı hakkında bilgi verilerek iki farklı zaman diliminde toplanan ağ bilgileri karşılaştırılmaktadır. Son kısımda ise vaka özelinde bulguların yorumlanması ve genel tartışmalara yer verilmektedir. Çalışma kapsam bakımından bir yükseköğretim kurumuna ait olan bireylerin informal ilişkilerini incelemektedir. Üniversitelerin de bir kurum ve örgüt olması nedeniyle, araştırmanın dolaylı yoldan örgüt ve yönetime yönelik çıkarımları da bulunmaktadır. Bu çıkarımlara tartışma ve sonuç bölümünde yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Ağ Dilinde Türdeşlik

Literatürde sıkça rastlanılan ve bu çalışmada da bireyler arası bağlarda etkili olan ilk sosyal mekanizma türdeşliktir. Türdeşlik, çeşitli özellikler bakımından benzer bireylerin bağ kurmasıdır. Ağlar, ilişkiler ve örgütlerin en küçük yapıtaşları olan bireyler, kişisel tercihler veya yapısal sınırlar nedeniyle bağ kurarken sosyal bir güç olan türdeşlikten etkilenirler (Ağcasulu, 2019, 26).

Arkadaşlık tercihlerinin nelerden etkilendiğinin de yaşa veya yaşamın dönemine göre değiştiği bilinmektedir. Çocukluk çağındaki arkadaşlıkların, gençlik ve yetişkinlik döneminden farklı olduğu bilinirken, gençlik ile yetişkinlik dönemi arkadaşlıkların daha benzer eğilimlerde olması olasıdır (Duck, 1975; Stehlé, 2013). Bu çalışma üniversite birinci sınıf öğrenciler üzerinde yapıldığı için yaş bakımından akran kişiler arasındaki arkadaşlıkla ilgili bilgi vermektedir.

Benzer çalışmalara alanyazında da rastlanılmaktadır. Amerika'da liseli gençlerde yapılan bir araştırmada 2334 öğrenciye 10 farklı tutum, davranış, sosyal etkinlik, kurallara uyum ve sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili soru sorulmuş ardından yakın arkadaşlarını belirtmeleri istenmiştir. Yakın arkadaş olanlarda aynı cevabı verenlerin oranının %85 olduğu görülmüştür. En yüksek eşleşme ise, etnik köken ve davranışlarda gerçekleşmiştir (Tolson & Urberg, 1993). Yine Amerika'da 1183 lise öğrencisi üzerinde yapılan bir çalışmada, zararlı alışkanlıklar, değerler ve yapılan aktiviteler hakkında, iki farklı zamanda veri toplanarak arkadaşlık seçimi ve sona ermesinde türdeşlik türlerinin etkisi ölçülmüştür. Benzer zararlı alışkanlıkları olan öğrencilerin arkadaş oldukları görülmüştür (Urberg vd., 1998).

Amerika ile Almanya'da yaşayan yetişkinler arasındaki arkadaşlık tercihlerini karşılaştırmalı olarak inceleyen bir çalışmada, sosyal yakınlık ile mekânsal yakınlığın arkadaşlık tercihlerini şekillendirdiği; yaş, cinsiyet ve evli olma başta olmak üzere sosyo-demografik özelliklere dayanan türdeşliğin ilk sırada olduğu gözlemlenmiştir (Verbrugge, 1977). Çalışma iki kutuplu dünya döneminde, farklı sosyo-kültürel toplumların bireylerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek benzer ilişkileri -türdeşlik, mesafe ve arkadaşlık arasındaki bağlantı- ortaya çıkarması bakımından oldukça ilginçtir. Çalışma hem türdeşlik hem de fiziksel mesafeyi incelemesi bakımından da, bu araştırmayla benzer bakış açısını geliştirmiştir.

Yapılan araştırmalarda teori ve pratikte, en fazla çalışılan ve rastlanılan türdeşlik türünün doğuştan bir özellik (edinilmiş türdeşlik) olan cinsiyet olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise yaş yani akranlık yer almaktadır. Tarihsel, toplumsal ve kültürel sebeplerden dolayı, Amerika kökenli araştırmalarda ise etnik köken ve ırk da sıklıkla rastlanılan türdeşlik olarak karşımıza çıkmaktadır (McPherson vd., 2001). Bu çalışma da türdeşlik türlerinden cinsiyet türdeşliğini incelemiştir. Etnik köken ve ırk bizim toplumumuza pek uygun bir özellik değildir. Bu yüzden ülkemize özgü bir kavram olan hemşehrilik öğrenciler arası arkadaşlıklarda etkisi incelenmiştir. Yaş bireylerin akran olmasından dolayı incelenmemiştir.

2.2 Cinsiyet Türdeşliği

İlişkilerde, ağlarda en sık karşılaşılan türdeşlik cinsiyettir. Cinsiyetin ilişkilerdeki belirleyiciliği, evrensel bir kural niteliğindedir. Öyle ki cinsiyet bütün kültür ve toplumlarda aynı zamanda hayatın her aşamasında güçlü bir faktördür. Yaşam döngüsünde cinsiyet türdeşliğinin eğilimi değişmektedir. Çocukluk döneminde cinsiyet türdeşliği artarken, ergenlik ve gençlik ile birlikte karşı cinsle aşk ilişkileri nedeniyle türdeşlik düşmekte, yetişkinlik

döneminde ise dengeli ve stabil hale gelmektedir (Mehta & Strough, 2009). Çok sayıda görgül araştırma arkadaşlıkla ilgili değerler söz konusu olduğunda kadın ve erkeklerin farklılaştığını göstermektedir. Bazı çalışmalar kadınlar ile erkeklerin ilgi alanları ve aktiviteleri farklı olduğu için yaşam boyunca hemcins arkadaşlıkların daha uyumlu olduğunu (Maccoby, 2003), bazılarıysa kadınlar arası arkadaşlıklarda duygunun, erkekler arasında ise geniş sosyal ağların daha öne çıktığını (Berndt, 1982) göstermektedir.

Kandel (1978) çok bilinen araştırmasında 1971'de Amerikalı liselilerden veri toplayarak, gençler arasındaki yakın arkadaşlıklarda en yüksek türdeşliğin sosyo-demografik özelliklerden kaynaklandığını ispatlamıştır. Çalışma türdeşliğe yönelik ilk çalışmalardandır. Sınıf (eğitim), yaş, cinsiyet ve ırk türdeşliği en çok rastlananlar olarak kaydedilmiştir.

Fakat cinsiyet türdeşliğinin örgüt ve ilişkinin doğası bağlamında farklı sonuçlar verdiği de görülmüştür. Bir reklam şirketinde yapılan çalışmada üst düzey erkek çalışanların türdeş bağları kurdukları, kadınların ise ilişkinin türüne göre davrandıkları ve sosyal dayanışma ile arkadaşlık ihtiyaçlarını kadın, araçsal ihtiyaçlarını ise erkek meslektaşlarından karşıladıkları dolayısıyla daha heterojen bağlara sahip oldukları gözlemlenmiştir (Ibarra, 1992).

Çalışma yaş faktörü ile sınıf faktörünü ele almamıştır. Çünkü araştırma kitlesinin yaş ve sınıf bakımından çeşitliliği söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle, 73 öğrenci aynı sınıftaki akranlardan oluşmaktadır. Fakat cinsiyet türdeşliği çalışmanın kitlesi bakımından araştırmaya değer bir unsurdur. Kısa bir süre önce tamamen yabancı olan ve yapısal faktörler sebebiyle, aynı bölümü kazanıp, aynı dersleri alan ve yeni bir sosyal alanda kendi arkadaş çevrelerini oluşturmaya çalışan üniversite birinci sınıf öğrencileri arasında ilk olarak cinsiyet türdeşliği incelenmiştir. Çalışmanın cinsiyet arkadaşlık bağı ilişkisine dair hipotezi şu şekildedir:

H1: Kadınlar ve erkeklerin kendi aralarındaki arkadaşlıkları daha yüksektir.

2.3 Hemşehrilik

Hemşehrilik tanımı gereği ilişkiyel bir kavramdır ve ağları barındırmaktadır. Hemşehriliğin var olması için aynı coğrafyadan gelen en az iki kişinin memleket olarak nitelendirdikleri yerden uzakta olmaları gerekmektedir. Bağların kuruluş sebebi memlekete yani 'oraya' aidiyet hissetmektir (Kurtoğlu, 2005). Bireyler geldikleri yerlere tutunabilmek ve hayatlarını bilmedikleri ya da yeni tanımaya başladıkları bir yere adapte olabilmek için 'kendi gibi olan', kısacası türdeş kişileri arama yoluna gitmektedir.

Başka bir ifadeyle, insanlar türdeş coğrafi referanslarla yeni bir sosyal ortama tutunma çabasına girmektedir (Köse, 2014).

Aynı coğrafyada doğma şartıyla oluşan hemşehrilik ilişkisinin temeli güvene dayalıdır. Fakat bu güven karşılıklılık ilkesiyle ilişkilerde yer almaktadır. Bu ilişkilerde formal kurallardan ziyade karşılıklı güvene dayalı informal kurallar geçerlidir. Informal hemşehri ilişkileri hastanede doktor bulmaktan kariyer yapmaya kadar kamusal alanı ve kamusal ilişkileri ilgilendiren pek çok konuda işlevsel bir araç görevi görmektedir (Kurtoğlu, 2005; Köse, 2014). Haliyle bilinmezliklerle dolu bir yerde bilgi edinme ve sosyal dayanışma kaynağı olarak araçsal bir işlevi bulunmaktadır. Dolayısıyla hemşehrilik içinde etkileşim, göç yoluyla mobilizasyon ve ilişkisellik barındırmaktadır. Yeni bir şehre taşınan veya -en azından- sosyal çevresi değişen öğrencilerin de hemşehrilik bağlarıyla arkadaşlık kurma ihtimalleri bulunmaktadır.

Türkiye coğrafyasında yapılan araştırmalarda, uluslararası literatürde ikinci sırada yer alan ırk ve etnik kökenden kaynaklanan türdeşliğin araştırılmasının -tarihsel, toplumsal ve kültürel sebeplerden dolayı- anlamsız olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple cinsiyetten sonra hemşehrilik kavramının incelenmesi uygun bulunmuştur. Çalışmanın hemşehrilik ve arkadaşlık bağı arasındaki ilişkiye dair hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

H2: Hemşehri olan öğrenciler arasında arkadaşlık yüksektir.

2.4 Fiziksel Mesafe

Mesafenin sosyal ilişkilerdeki kilit rolü uzun yıllardır kabul edilmektedir. Mesafenin, görüşme sıklığını ve etkileşim oranını azalttığı, bu sebeple mesafe ile sosyal bağlar arasında ters yönlü bir ilişki olduğu bilinmektedir. Hatta bir araştırmada, bireylerin sosyalleşmek için proaktif olarak özel bir çaba harcamaları gereken mesafenin 35 km'nin üstü olduğu görülmüştür (Carrasco vd., 2008). Coğrafi olarak uzak olan bireylerin ilişkilerini sürdürebilmeleri için yakın ilişkilerden çok daha fazla zaman ve enerji harcayarak, çaba göstermeleri gerekmektedir. Aynı zamanda bu bağların çok 'güncellenmemesinden' dolayı kopması çok daha olasıdır. Anadilimizde 'gözden ırak olanın gönülden de ırak olması' atasözü de bu teorileri doğrulamaktadır.

Modern dünyanın ulaşım ve iletişimde getirdiği faydaların ise sosyal bağları kolaylaştırmaktan ziyade tanımını değiştirdiği söylenebilir. Öyle ki uzun yıllar boyunca görmediğimiz, iletişimde olmadığımız ve hayatımızın bir döneminde yer alan kişilerle çeşitli sosyal medya araçlarıyla iletişime geçebiliyoruz. Hatta kendilerini arkadaş olarak tanımlamasak dahi, bu kişilerin nerde yaşadıklarından, ne

yiyp ne içtiklerine ve nerelerde sosyalleştiklerine kadar her şeyi biliyoruz. Fakat bu kişilerin genellikle arkadaştan ziyade tanıdık oldukları da bir gerçektir. Dostlukların somut etkileşimlerle ve maliyet bakımından daha ucuz olan yakın mesafede kurulması bakımından mekânsal yakınlık çağımızda da önemlidir (Verbrugge, 1983; Tsai, 2006).

Alanyazında ağların mekânsal boyutlarla ilişkilerini inceleyen çalışmalar dörde ayrılmaktadır. Bunlardan ilki simülasyon ve modellemeler yoluyla coğrafi, sosyal, psikolojik veya kültürel lokal özellikleri ortaya çıkaran çalışmalardır. İkincisi afet yönetimi gibi alanlarda, gerçek coğrafyalardaki örgütler arası ağları konu edinmektedir. Üçüncüsü mikro düzeyde, örgüt içi ağların mekânsal parametrelerle incelenmesidir. Sonuncusu ise fiziksel mesafenin sosyal ilişkilerin nitelik ve niceliğine etkilerine yönelik araştırmalardır (Sailer & McCulloh, 2012). Bu çalışmayı da kapsam bakımından sonuncu kategoride ele almak mümkündür.

Çalışma açısından belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri de mesafenin esasında etkileşimi etkileyerek ilişkilerde belirleyici olduğudur. Bu sebeple çalışmada ankette katılımcıların kaldıkları yer sorulmuştur. Aynı zamanda eğitim yılı başından beri herhangi bir derste ortak grup çalışmalarlarıyla da etkileşimin artabileceği düşünülmüştür. Fakat anket tasarımı grup çalışması yaptıkları arkadaşların isimlerini belirtmeleri istenince, katılımcıların %95'inin bu soruyu boş bıraktıkları görülmüştür. Bu yüzden sahadan sağlıklı bilgi toplanamadığı için fiziksel mesafeyi azaltan ve etkileşimi arttıran grup çalışmasının arkadaşlığa etkileri ölçülemediği.

Coğrafi ve mekânsal yakınlığın sosyal etkileşimi arttırmasından dolayı ilişkileri olumlu yönde etkilediği kabul edilmektedir. Hatta bir çalışmada, genelde yaşlılardan oluşan bir yerleşim yerinde 270 kişiden alınan bilgilerde, yaş ve ırk farklılıkları olsa bile birbirlerine yakın olanların arkadaş oldukları tespit edilmiştir. Bu durum özellikle yaşlıların arkadaşlığında mesafenin, türdeşliği dahi aşan ciddi bir belirleyici faktör olduğunu göstermektedir (Nahemow & Lawton, 1975). İsveç'in bir kasabasındaki gençler üzerinde yapılan bir çalışma, her ne kadar günümüz teknolojileriyle erişebilirlik artsa da mesafenin arkadaşlığı olumsuz etkileyen bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma arkadaşlıkların sürdürülmesinden ziyade kurulma aşamasında mesafenin daha etkili olduğunu göstermektedir (Preciado vd., 2012).

Mesafe ile sosyal bağlar arasındaki bağlantı üniversite öğrencileri üzerinde de araştırılmıştır. Amerika'da, içinde yurtların bulunduğu bir kampüste yapılan çalışmada barınma koşulları bakımından sosyal etkileşim sıklığını üç, aynı sınıfta olup aynı dersi almanın ise altı kat etkilediği

tespit edilmiştir (Marmaros & Sacerdote, 2006). Çalışmalar mesafenin de türdeşlik kadar güçlü bir sosyal yapısal faktör olduğuna işaret etmektedir. Latane vd. (1995) tarafından yapılan Çin ve Amerika'daki öğrencilere uygulanan çalışmada, etkileşim sıklığına bağlı olarak sosyal etkiyle fiziksel mesafe arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Fiziksel mesafe, sosyal etkileşimde moderatör rolündedir. Mesafe arttıkça etkileşim ve sosyal etki azalmaktadır. Ayrıca, Hollanda Deniz Harp Akademisi, birinci sınıf öğrencilerine üzerinde yapılan bir araştırma, ordu gibi katı örgütsel sınırları ve disiplini olan yapılarda sosyal ilişkilerin ardındaki neden aranmıştır. Askeri disiplinin yüksek olduğu bu yapıda arkadaşlık kurmada bireysel tercihin değil sosyal etkinin belirleyici olduğu tespit edilmiştir (De Klepper vd., 2010). Yani örgüt yapısının elastik olmaması, bireylerin türdeşliklerden hareketle kendilerine benzer kişilerle arkadaşlık kurmasını engellemiştir. Bunun yerine yapısal sınırlar nedeniyle sosyal etkinin daha belirleyici olduğu görülmüştür.

Son zamanlarda mesafe ile sosyal bağlar arasındaki ilişki, teknolojiden faydalanarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu teknoloji giyilebilir sensörlerden, facebook gibi sosyal medya araçlarına, akıllı telefonlardan kameralara kadar çeşitlenmektedir. Bu çalışmalardan birinde ilköğrencilerine giyilebilir sensörler verilerek arkadaşlıkta cinsiyet türdeşliği ile mekânsal yakınlık arasındaki ilişki ölçülmüştür. Araştırmada ilköğrencilerdeki erkekler ile üst sınıflarda türdeşliğin arttığı gözlemlenmiştir (Sekara & Lehmann, 2014). Yine bir araştırmada 9 ay boyunca akıllı telefonlarının Bluetooth özelliği aracılığıyla coğrafi konumları tespit edilen deneklere, ayrıca yakın arkadaşları sorulmuştur. Sinyallerin bir arada olmalarından hareketle oluşturulan tahmini arkadaşlık ağının beyan edilen arkadaşlık ağıyla %95 oranında eşleştiği gözlemlenmiştir (Eagle vd., 2009). Bu araştırma da sosyal bağların coğrafi yakınlıkla olumlu bir ilişkisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Bir araştırmada 4 gün süren ve konferans yeri gibi fiziksel yakınlığın yüksek olduğu bir konferansta, arkadaşlıkların kurulmasında sosyal etkinin mi yoksa tercihin mi etkili olduğu ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma veri toplama yöntemi olarak teknolojiyi kullanmış ve akıllı telefon sinyallerinden ikili aktörlerin karşılaşma sürelerini ve sıklıklarını saymıştır. Bu kadar kısa bir sürede arkadaşlık ilişkilerini araştırması bakımından ciddi eleştiri alma potansiyeli olan bu çalışma, yine de önemli bir sonucu ulaştırmıştır. Sosyal etki fiziksel yakınlıktan yüksek oranda etkilenirken, bireysel tercih düşük oranda etkilenmektedir (Wang vd., 2011). Daha yalın ifadeyle az zaman diliminde ve aynı çevrede yeni kurulan arkadaşlıklarda benzerliklerden ziyade sosyal etki ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak, özellikle sık, yoğun, güçlü bağlardan oluşan ve

duyguların yer aldığı arkadaşlık gibi ilişkilerde mesafe de türdeşlik kadar belirleyicidir. Bu çalışmada mesafe ile ilgili öğrencilerin kaldıkları yer sorulmuştur. Eğer yurt ve apartta kalıyorlarsa bu yerlerin isimlerini belirtmeleri, aynı şekilde bir öğrenci evinde sınıftan arkadaşlarla kalıyorlarsa da bu kişilerin isimlerini belirtmeleri istenmiştir. Çalışmanın mesafe ve arkadaşlık arasındaki bağlantı ile ilgili hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir:

H3: Aynı yerde kalanlar arasında arkadaşlık daha yüksektir.

3. ANALİZ ve BULGULAR

3.1 Araştırma Kütlesi ve Veri Toplama

Bu çalışmanın araştırma kütlesi Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi sosyal hizmet bölümü birinci sınıf öğrencileridir. İkinci aşamada veriler anketler aracılığıyla 2018-2019 eğitim ve öğretim yılının sonunda Haziran 2019'da 73 öğrenciden eksiksiz olarak toplanmıştır. Anket kişisel bilgiler ve sosyal ilişkilere dair sorular olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. İlk bölüm olan kişisel bilgilerde öğrencinin adı soyadı, barınma koşulları ve kaldıkları yurt veya apartın isimleri ile grup çalışmasında yer alıp almadıkları sorulmuştur. İlk aşamada cinsiyet ve memleket bilgileri alındığı için ikinci aşamada tekrar bu bilgiler alınmamıştır. İkinci bölüm olan sosyal ilişkilerde isim listeleri kullanılarak kendi sınıflarındaki hangi kişilerle arkadaş oldukları sorulmuştur. Cevap olarak ise tanıma, arkadaş ve yakın arkadaş seçeneklerinden birini işaretlemeleri, tanımama durumunda ise hiç işaretlememeleri istenmiştir. Bu anketin ilk aşama anketinden en büyük farklılığı mekânsal yakınlığın etkilerini ölçmek amacıyla barınma koşullarıyla ilgili daha detaylı bilgi alınmasıdır. Aşağıdaki Tablo 1'de araştırma kütlesinin betimsel özelliklerine yer verilmektedir.

Tablo 1'den de görüldüğü gibi bölümde kadın öğrenciler çoğunluktadır. 59 kadın ile 14 erkek bulunmaktadır. Gülistan Kız Yurdu, Murat Hüdavendigar Erkek Yurdu ve Mihri Hatun Kız Yurdu, kredi yurtlar kurumunun yüksek kapasiteli yurtlarıdır. Isılar Apart ise şehir merkezinde özel bir işletmedir. Barınmada yer alan 'diğer' seçeneğinde aileleriyle evde kalanlar ile sayıları dört ve dörtten az kişiden oluşan, aynı yerde kalanlardır. Sayılarının ve etkileşimin az olması nedeniyle diğere girenlerin yapısal faktörlerden etkilenerek arkadaşlık kurma olasılıkları düşüktür. Hemşehrlik bilgilerinde Isparta ve çevre illerden gelen öğrenci sayılarının yüksek olduğu görülmektedir. Yine diğer iller seçeneğinde, sayıları 4'ten az hemşehriler bulunmaktadır.

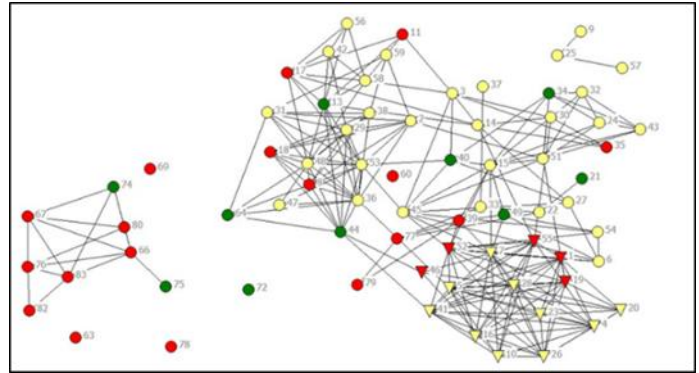
Tablo 1. Araştırma Kütlesinin Betimsel Özellikleri

	Sayı (n)	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet			
Kadın	59	80,82	80,82
Erkek	14	13,37	100
Toplam	73	100	
Barınma			
Gülistan Yurdu	14	19,18	19,18
Hüdavendigar Y	10	13,70	32,88
Mihri Hatun Y	16	21,92	54,80
Isılar Apart	5	6,85	61,65
Diğer	28	38,35	100
Toplam	73	100	
Hemşehrlik			
Isparta	8	10,96	10,96
Antalya	10	13,70	24,66
Denizli	8	10,96	35,62
Burdur	5	6,85	42,47
Diğer iller	42	57,53	100
Toplam	73	100	

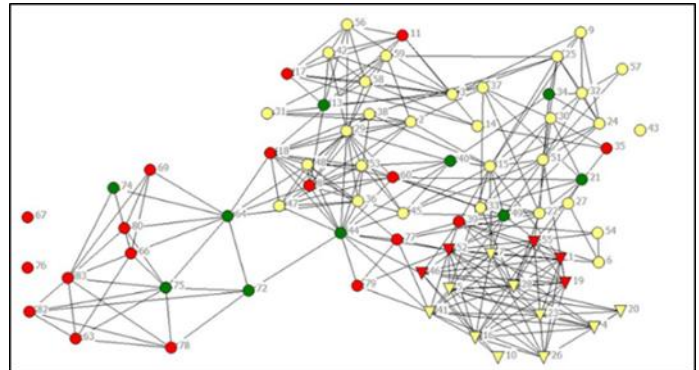
3.2 Arkadaşlık Ağı Devinimi ve Diğer Bulgular

Bu bölümde ağ devinimi gösterebilmek amacıyla dönem başı ve dönem sonu sosyogramları bir arada analiz edilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ağın ve arkadaşlık ilişkilerinin dinamikliği göze çarpmaktadır. Dönem sonunda kaybedilen bağ bulunmasına rağmen kazanılan bağların daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1. Dönem Başı Arkadaşlık Sosyogramı

Şekil 2. Dönem Sonu Arkadaşlık Sosyogramı

Şekil 1 ve 2'de dönem başı ve dönem sonundaki arkadaşlık sosyogramları ile Tablo 2'de ise her iki ağın genel

özelliklerine yer verilmiştir. Ağın yoğunluğu 0.025 oranında, ortalama bağ sayısı (6,411->7,507) artmıştır. İki farklı zamanda alınan verilerde en önemli değişiklik bileşenlerin sayısında görülen düşüştür. Dönem başında oldukça parçalı bir yapı sergileyen arkadaşlık ağı etkileşimin de etkisiyle dönem sonunda daha bileşik hale gelmiş, bileşen sayısı sekizden dörde düşmüştür. Derece merkezileşmesi düşerek (0,137->0,121) yapıdaki bağların dağılımı daha homojen hale gelmiştir. En önemli değişimlerden biri hem ağ bağlantılılığının (0,619->0,919) artması, hem de ağ parçalılığının (0,381->0,081) ciddi derecede azalmasıdır. Esasında bu değerler, birbirlerinin tezatlarıdır. Genel olarak her bir aktörün birbiriyle bağlantılı olup olmadığını, yani bir patika üzerinden herhangi bir aktöre ulaşabilme imkânını göstermektedir.

Sosyogramlar ve genel ağ ölçümlerindeki en ilginç sonuç ise kapalılıkta yaşanmıştır. Ağ kapalılığı dönem başında yüksek iken dönem sonunda düşmüştür. Bu bulguyu iki şekilde yorumlamak mümkündür. İlk safhadaki yüksek değer, alt bileşenlerdeki bağların ağ genelinden yüksek olmasına bağlı olabilir. Diğer bir ifadeyle, arkadaşlığın ilk safhasında az kişiyle sıkı ilişkiler görülmüş, bu durum genel ağ kapalılığının da yüksek çıkmasına neden olmuştur. İkinci safhada düşük değer ise, aktör başına düşen ortalama arkadaş sayısının ve ağ homojenliğinin artmasından kaynaklanabilir. Dönem sonunda öğrencilerin arkadaş sayısı çevresi genişlemiş, böylece ağ kapalılığı da azalmıştır.

Tablo 2. İki Ağın Genel Özellikleri

NETWORK COHESION		NETWORK COHESION	
	Arkadaşlık		Arkadaşlık Yılsonu
1 Avg Degree	6.411	1 Avg Degree	7.507
2 Deg Central	0.137	2 Deg Central	0.121
3 Out-Central	0.135	3 Out-Central	0.120
4 In-Central	0.135	4 In-Central	0.120
5 Density	0.089	5 Density	0.104
6 Components	8	6 Components	4
7 Connectedness	0.619	7 Connectedness	0.919
8 Fragmentation	0.381	8 Fragmentation	0.081
9 Closure	0.580	9 Closure	0.493
10 Avg Distance	2.904	10 Avg Distance	2.906
11 SD Distance	1.367	11 SD Distance	1.160

Ağın genel görünümünden aktör bazında değerlendirmeye geçildiğinde, aktörlerin mevcut barınma koşullarını korudukları gözlemlenmektedir. Sarılar yurt, kırmızılar apart, yeşiller ise aileleriyle evde kalmaktadır. Aynı zamanda yuvarlaklar kadın, ters üçgenler ise erkek öğrencilerdir. Yalıtılmışlar, önceden 60, 63, 69, 72 ve 78 numaralı aktörler iken, bu aktörlerin yılsonunda arkadaş edindikleri görülmektedir. Aktör bazında göze çarpan

önemli bir değişim ise, evde aileleriyle kalan ve hepsi kadın olan öğrencilerin arkadaş çevrelerini ve bağlarını genişletmeleridir. Buradan hareketle, yurt veya apart gibi akranlarıyla kalmayan ve aynı sosyal ortamı sürekli paylaşmayan aktörlerin arkadaşlık kurmaları zaman almaktadır sonucu çıkarılabilir. Yapısal olarak sadece üniversite ve ders ortamında etkileşimde bulunan bu öğrencilerin, arkadaş çevrelerini daha geç kurmaları beklenen bir durumdur. Dönem başında özel bir öğrenci konumundaki Suriyeli 60 numaralı öğrencinin ise çok sayıda arkadaş edindiği görülmektedir. Bu durum da iletişimde önemli bir araç olan dil sorununun aşılması ile sağlanmıştır. Başka bir neden ise Türk öğrencilerin yabancı uyruklu öğrenciye mesafeli davranmaları olabilir. 43, 67 ve 76 numaralı aktörler ise yılsonunda mevcut bağlarını yitirerek yalıtılmış hale gelmiştir. Son olarak, dönem başında ana bileşen ve yalıtılmışların haricinde iki tane daha alt bileşen (sol alt ve sağ üst köşelerde) görülürken, dönem sonunda bu bileşenlerin ana bileşene bağlandığı gözlemlenmektedir. Özetle, arkadaşlık ağ yapısının genel görünümünde yoğunluk, bağ ve bağlantılılığın arttığı bileşen sayısı ve ağ kapalılığının ise azaldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 3, ağda yer alan öğrencilerin her birinin dönem başı ve sonundaki bağlarının karşılaştırmasını içermektedir. Bu analiz aynı aktörlerden iki farklı zaman kesitindeki bağların değişimini ve dolayısıyla ağın devinimini göstermesi bakımından faydalıdır. Tabloda ilk sütun dönem başındaki bağları, ikinci sütun dönem sonundaki bağları, üçüncü sütun dönem sonunda yeni kurulan bağ sayısını, dördüncü sütun dönem sonunda kaybedilen bağ sayısını, beşinci sütun iki zamanda da devam ettirilen bağları, altıncı sütun iki zaman arasında değişen bağ sayısını ve son sütun da bağlardaki istikrarı göstermektedir. Son sütunda genelde aktörlerin 1'e yakın değerler aldıkları, dönem başında kurulan arkadaşlıkların çoğunun devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla arkadaşlık ağlarının ilk dönemlerde büyük oranda stabil hale geldiği görülmektedir. Bu durum esasında yeni sosyal çevreye girmeye elde edilen uzun dönem arkadaşlıkların ilk tanışma dönemlerinde kurulduğuna işaret etmektedir.

Bu tabloda her bir aktörü analiz etmek yerine spesifik aktörler incelenecektir. 60, 63, 67, 69, 72, 76 ve 78 numaralı öğrencilerin arkadaş çevreleri tamamen değişmiştir. Haliyle bu aktörler, ilişkiler konusunda iki farklı zamanda istikrarsızlık göstermişlerdir. 7 arkadaş ile en fazla bağ kaybeden aktörler 10 ve 55 numaralıdır. Fakat 43 numara bütün bağlarını kaybederek arkadaşsız kalmış, dolayısıyla en radikal değişimlerden birini yaşamıştır. Dönem sonunda ağda göreceli olarak popüler hale gelerek en fazla arkadaş kazananlar ise 8 yeni arkadaş ile 25 ve 44 numaralı aktörlerdir.

Tablo 3. Her Bir Aktörün Bağ Devinimi

EGONET CHANGE							
Summary of changes between T1 and T2							
	1	2	3	4	5	6	7
	T1Size	T2Size	NewTies	LostTies	KeptTies	Change	R Stabilit
1	11.000	11.000	5.000	5.000	6.000	0.455	0.545
2	8.000	9.000	3.000	2.000	6.000	0.294	0.750
3	7.000	8.000	6.000	5.000	2.000	0.733	0.286
4	11.000	7.000	0.000	4.000	7.000	0.222	0.636
5	13.000	12.000	3.000	4.000	9.000	0.280	0.692
6	6.000	4.000	1.000	3.000	3.000	0.400	0.500
7	16.000	11.000	1.000	6.000	10.000	0.259	0.625
8	9.000	12.000	4.000	1.000	8.000	0.238	0.889
9	1.000	5.000	4.000	0.000	1.000	0.667	1.000
10	8.000	2.000	1.000	7.000	1.000	0.800	0.125
11	4.000	7.000	3.000	0.000	4.000	0.273	1.000
13	10.000	7.000	2.000	5.000	5.000	0.412	0.500
14	7.000	4.000	2.000	5.000	2.000	0.636	0.286
15	11.000	14.000	6.000	3.000	8.000	0.360	0.727
16	11.000	13.000	2.000	0.000	11.000	0.083	1.000
17	8.000	7.000	1.000	2.000	6.000	0.200	0.750
18	8.000	12.000	4.000	0.000	8.000	0.200	1.000
19	10.000	11.000	3.000	2.000	8.000	0.238	0.800
20	7.000	5.000	0.000	2.000	5.000	0.167	0.714
21	1.000	6.000	5.000	0.000	1.000	0.714	1.000
22	3.000	7.000	4.000	0.000	3.000	0.400	1.000
23	10.000	11.000	2.000	1.000	9.000	0.143	0.900
24	5.000	7.000	3.000	1.000	4.000	0.333	0.800
25	2.000	9.000	8.000	1.000	1.000	0.818	0.500
26	12.000	10.000	1.000	3.000	9.000	0.182	0.750
27	4.000	2.000	1.000	3.000	1.000	0.667	0.250
28	14.000	15.000	3.000	2.000	12.000	0.172	0.857
29	10.000	16.000	7.000	1.000	9.000	0.308	0.900
30	4.000	5.000	3.000	2.000	2.000	0.556	0.500
31	8.000	4.000	1.000	5.000	3.000	0.500	0.375
32	5.000	7.000	3.000	1.000	4.000	0.333	0.800
33	4.000	7.000	5.000	2.000	2.000	0.636	0.500
34	6.000	5.000	1.000	2.000	4.000	0.273	0.667
35	3.000	3.000	1.000	1.000	2.000	0.333	0.667
36	13.000	7.000	0.000	6.000	7.000	0.300	0.538
37	1.000	6.000	5.000	0.000	1.000	0.714	1.000
38	7.000	9.000	3.000	1.000	6.000	0.250	0.857
39	6.000	10.000	5.000	1.000	5.000	0.375	0.833
40	6.000	7.000	3.000	2.000	4.000	0.385	0.667
41	13.000	12.000	2.000	3.000	10.000	0.200	0.769
42	5.000	7.000	2.000	0.000	5.000	0.167	1.000
43	5.000	0.000	0.000	5.000	0.000	1.000	0.000
44	10.000	16.000	8.000	2.000	8.000	0.385	0.800
45	10.000	8.000	4.000	6.000	4.000	0.556	0.400
46	5.000	9.000	5.000	1.000	4.000	0.429	0.800
47	3.000	8.000	5.000	0.000	3.000	0.455	1.000
48	13.000	10.000	1.000	4.000	9.000	0.217	0.692
49	5.000	10.000	7.000	2.000	3.000	0.600	0.600
51	8.000	11.000	5.000	2.000	6.000	0.368	0.750
52	13.000	16.000	6.000	3.000	10.000	0.310	0.769
53	13.000	10.000	1.000	4.000	9.000	0.217	0.692
54	4.000	3.000	1.000	2.000	2.000	0.429	0.500
55	12.000	9.000	4.000	7.000	5.000	0.524	0.417
56	4.000	7.000	3.000	0.000	4.000	0.273	1.000
57	1.000	2.000	2.000	1.000	0.000	1.000	0.000
58	7.000	8.000	2.000	1.000	6.000	0.200	0.857
59	3.000	5.000	3.000	1.000	2.000	0.500	0.667
60	0.000	7.000	7.000	0.000	0.000	1.000	
63	0.000	5.000	5.000	0.000	0.000	1.000	
64	5.000	10.000	7.000	2.000	3.000	0.600	0.600
66	6.000	7.000	3.000	2.000	4.000	0.385	0.667
67	5.000	0.000	0.000	5.000	0.000	1.000	0.000
69	0.000	4.000	4.000	0.000	0.000	1.000	
72	0.000	5.000	5.000	0.000	0.000	1.000	
74	4.000	3.000	1.000	2.000	2.000	0.429	0.500
75	1.000	8.000	7.000	0.000	1.000	0.778	1.000
76	5.000	0.000	0.000	5.000	0.000	1.000	0.000
77	4.000	7.000	4.000	1.000	3.000	0.455	0.750
78	0.000	5.000	5.000	0.000	0.000	1.000	
79	3.000	4.000	3.000	2.000	1.000	0.714	0.333
80	4.000	5.000	4.000	3.000	1.000	0.778	0.250
82	2.000	5.000	4.000	1.000	1.000	0.714	0.500
83	5.000	8.000	5.000	2.000	3.000	0.538	0.600

T1Size = Number of ties at T1
T2Size = Number of ties at T2
NewTies = Number of NEW ties added at T2
LostTies = Number of LOST ties that were present at T1 and not at T2
Change Ratio = (new +lost)/(t1size+t2size)
Stability Ratio = kept/t1size

Tablo 4. Dönem Sonu Derece ve Aradalık Merkeziliği

FREEMAN DEGREE CENTRALITY		FREEMAN BETWEENNESS CENTRALITY	
1	2	1	2
Degree	nDegree	Between.	nBetween.
1	11.000	44	584.782
2	9.000	64	341.362
3	8.000	29	266.335
4	7.000	52	247.550
5	12.000	15	244.267
6	4.000	72	222.997
7	11.000	8	214.584
8	12.000	51	147.474
9	5.000	41	128.199
10	2.000	46	113.399
11	7.000	18	113.040
13	7.000	25	97.264
14	4.000	55	96.082
15	14.000	28	95.361
16	13.000	60	92.839
17	7.000	38	86.223
18	12.000	48	84.919
19	11.000	2	82.184
20	5.000	45	75.255
21	6.000	3	69.486
22	7.000	49	62.608
23	11.000	5	61.834
24	7.000	39	61.783
25	9.000	75	58.056
26	10.000	58	57.169
27	2.000	13	56.176
28	15.000	77	53.036
29	16.000	19	51.716
30	5.000	35	50.860
31	4.000	33	45.891
32	7.000	40	44.597
33	7.000	14	39.559
34	5.000	36	39.058
35	3.000	22	39.018
36	7.000	53	37.261
37	6.000	37	34.151
38	9.000	7	32.246
39	10.000	16	31.135
40	7.000	9	28.321
41	12.000	1	28.061
42	7.000	30	26.110
43	0.000	66	22.974
44	16.000	21	20.916
45	8.000	78	20.699
46	9.000	82	20.699
47	8.000	56	18.973
48	10.000	42	18.973
49	10.000	59	16.847
51	11.000	32	15.586
52	16.000	23	15.333
53	10.000	26	14.039
54	3.000	17	8.652
55	9.000	11	8.652
56	7.000	24	8.340
57	2.000	83	8.250
58	8.000	34	6.946
59	5.000	80	6.624
60	7.000	69	6.374
63	5.000	74	6.374
64	10.000	31	5.246
66	7.000	47	4.477
67	0.000	4	2.926
69	4.000	6	2.670
72	5.000	63	0.667
74	3.000	20	0.518
75	8.000	54	0.000
76	0.000	76	0.000
77	7.000	27	0.000
78	5.000	43	0.000
79	4.000	79	0.000
80	5.000	67	0.000
82	5.000	10	0.000
83	8.000	57	0.000

Arkadaşlık ilişkilerinde en radikal devinim yalıtılmış aktörlerin ana bileşene bağlanmasıyla elde edilmiştir. Arkadaş çevrelerini sıfırdan kuran aktörler 60, 63, 69, 72 ve 78 numaralı öğrencilerdir.

Tablo 4 dönem sonu ağının derece ve aradalık merkezilikleridir. Bu tablolardan hareketle dönem başında ağın merkezinde yer alarak en fazla bağa sahip olan 7 ve 28 numaralı aktörlerin yerine, yeni merkezi aktörlerin geçtiği görülmektedir. Dönem sonunda 16 bağ ile 44 ve 52 numaranın merkezi oldukları, bunları yine dönem başında 15 bağ ile popüler olan 28 numaranın takip ettiği görülmektedir. Aradalık merkeziliğinde ise ciddi bir değişim yaşanmıştır. Dönem başında en yüksek aradalığı olan 39 ve 7 numaralı aktörlerin değerleri düşmüştür. Sosyograma ilk bakışta kopuk halde olan iki bileşeni

birleştiren 64 numaralı aktörün aradalık merkeziliğinin yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca ciddi bir farkla, aradalık ölçümü en yüksek çıkan 44 numaralı aktör önceden izole olarak, ayrı bir bileşen kabul edilen 72 ve 78 numaralı aktörleri ana bileşene bağlaması nedeniyle, bu merkezilikte en önemli aktör haline gelmiştir. 44 ve 64 numaralı aktörlerin aradalık merkeziliklerinin yüksek olması, nicel olarak bağlarının az olmasına rağmen bu bağların ağdaki konumunun önemli olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan bu aktörlerin konumu ağ açısından çok değerlidir.

Analizlerin son aşamasında hipotezler test edilmiştir. Tablo 5'te hipotezlerle uygun olarak hemcins olma, hemşehrlik ve mekân olarak aynı yurt ve apartlarda kalanların türdeşliklerine bakılmıştır.

Tablo 5. Dönem Sonu Türdeşlik ve Fiziksel Mesafe Korrelasyonları

QAP Correlations											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	P-Values
	Arkadaş	Cinsiyet	Burdur	Denizli	Antalya	Isparta	YGulistan	Alsılar	YHudav	YMihri Hat	
1 Arkadaşlık	1.000	0.166	-0.050	0.019	-0.018	0.004	0.062	0.046	0.087	0.060	0.000
2 Cinsiyet	0.166	1.000	-0.006	0.020	0.202	-0.106	-0.111	-0.090	0.704	-0.105	0.000*
3 Burdur	-0.050	-0.006	1.000	-0.078	-0.084	-0.078	0.100	-0.064	-0.084	-0.090	0.039**
4 Denizli	0.019	0.020	-0.078	1.000	-0.100	-0.093	-0.106	-0.078	0.084	0.081	0.249
5 Antalya	-0.018	0.202	-0.084	-0.100	1.000	-0.100	-0.060	-0.084	-0.033	0.042	0.265
6 Isparta	0.004	-0.106	-0.078	-0.093	-0.100	1.000	-0.042	-0.078	-0.100	-0.105	0.459
7 YGulistan	0.062	-0.111	0.100	-0.106	-0.060	-0.042	1.000	-0.090	-0.111	-0.108	0.011**
8 Alsılar	0.046	-0.090	-0.064	-0.078	-0.084	-0.078	-0.090	1.000	-0.084	-0.090	0.052***
9 YHudaven	0.087	0.704	-0.084	0.084	-0.033	-0.100	-0.111	-0.084	1.000	-0.110	0.001*
10 YMihri Hat	0.060	-0.105	-0.090	0.081	0.042	-0.105	-0.108	-0.090	-0.110	1.000	0.009*

Bulgulara göre bu ağda cinsiyetin arkadaşlığa etkisi yüksek derecede anlamlıdır. Arkadaşlık ilişkileri cinsiyet türdeşliğinden olumlu yönde etkilenmektedir. Başka bir ifadeyle, kadınlar kadınlarla, erkekler de erkeklerle arkadaş olma eğilimindedir. Dolayısıyla H1 kabul edilmiştir. Hemşehrlik ise hipotezlerin aksi sonuçlar vermiştir. Bulgulara göre, Denizli, Antalya ve Ispartalı hemşehrilerde arkadaşlık anlamlı değil iken, Burdurlularda hemşehrlik ve arkadaşlık arasındaki ilişki anlamlı, fakat olumsuzdur. Başka bir ifadeyle, Burdurlu öğrenciler kendi aralarında arkadaşlık kurmama eğilimindedirler. Bu durumda H2 reddedilmiştir. Son aşamada mekânsal yakınlık ile arkadaşlık arasındaki ilişkiye bakılmıştır. İlsılar adlı özel apartta kalanlarda mekânsal yakınlık ile sosyal yakınlık arasındaki ilişki yüksek derecede anlamlıdır. Gülistan kız yurdunda kalanların arkadaşlıkları anlamlıdır. Son olarak, Murat Hüdavendigâr erkek ve Mihri Hatun kız yurtlarında kalanların arkadaşlıkları sınırda anlamlıdır. Dolayısıyla H3 kabul edilmiştir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma, arkadaşlık ağları ve ilişkilerinin başlangıcı ile

belli bir süre geçtikten sonraki halini, kısacası ilgili ağın devinimini görgül araştırmayla destekleyerek incelemiştir. Araştırmanın amacı, arkadaşlık ağının yapısını şekillendiren belli bağımsız değişkenlerden oluşan yapısal ve kişisel mekanizmaları tespit edebilmektir. Bu amaçla Süleyman Demirel Üniversitesi sosyal hizmet bölümü birinci sınıf öğrencilerinden dönem başı ve dönem sonunda arkadaşlık bağlarına yönelik anket uygulanmıştır.

Analiz bulgularına göre dönem başında yeni kurulan arkadaşlıkların büyük oranda istikrarlı bir şekilde dönem sonunda da devam ettiği gözlemlenmiştir. Bu durum esasında uzun soluklu dostlukların ilk tanışma döneminde kurularak, stabil hale geldiğine ve sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Ağın yoğunluk, bağ ve bağlantılılığın arttığı bileşen sayısı ve ağ kapalılığının ise azaldığı görülmüştür. Ağdaki en ilginç sonuç ise kapalılıkta yaşanmıştır. Ağ kapalılığı dönem başında yüksek iken dönem sonunda düşmüştür. Bu durum dönem sonunda öğrencilerin arkadaş sayısının artması ve aktörlerin çevrelerinin genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Ağdaki aktörlerden tamamı kadın olan ve aileleriyle yaşayan öğrencilerin arkadaşlıklarını dönem sonunda geliştirdikleri görülmektedir. Yine bu durum

mekânsal yakınlık ile sosyal yakınlık arasındaki doğrusal ilişkiyle açıklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, evde kalan öğrenciler bölüm arkadaşlarıyla aynı barınma mekânını paylaşmadıkları için etkileşimleri sadece derslerle sınırlı kalmıştır. Bu öğrencilerin arkadaş çevrelerini daha geç kurdukları görülmüştür.

Arkadaşlıklarda hem yapısal hem de kişisel faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Türdeşlik türlerinden bireysel özelliklerden cinsiyetin yüksek derecede anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Cinsiyet türdeşliği en çok karşılaşılan türdeşlik örneği olarak edinilmiş türdeşliği veya statü türdeşliği olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada da arkadaşlık ağını şekillendiren sosyal bir mekanizma olarak tespit edilmiştir. Hemşehrilik bağlarının arkadaşlık ağını etkilemediği tespit edilmiştir. Son olarak, fiziksel mesafeyi belirleyen, öğrencilerin kaldıkları yere bağlı olarak mekânsal yakınlıklarına bakılmıştır. Barınma açısından aynı yerlerde kalanlar arasındaki arkadaşlıkların anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışma, bu ağda hem türdeşlikten kaynaklanan kişisel özelliğin hem de barınma koşullarından kaynaklanan yapısal faktörlerin etkisini kanıtlamıştır.

Bu gibi çalışmalarda ağ araştırmalarına özgü belli özelliklerinin göz önünde bulundurulmasında fayda bulunmaktadır. Özellikle informal ilişkilerden oluşan arkadaşlık gibi ağların, sürekli bir değişim içinde olduğu, bağları etkileyebilecek çok sayıda faktör bulunduğu, ağ yapısının dinamik ve elastik olduğu bilinmektedir. Bu minvalde bu çalışma, hem bir vaka analizi olması nedeniyle, hem de ağların dinamikliği ve elastikliğine istinaden genel geçer çıkarımlardan imtina etmektedir. Aynı zamanda arkadaşlığı etkileyen faktörlerin ilişki olmasının yanında sosyo-ekonomik, psikolojik, kültürel birçok değişkeninin bulunduğu kabul edilmektedir. Araştırma kitlesinin arkadaş olarak geçirdikleri belli zaman dilimindeki iki noktada, bu arkadaşlıkların bir fotoğrafı çekilerek bu fotoğraf yorumlanmıştır. Fakat bu iki farklı sosyogram arasındaki bağlantı ve devinimle bu devinimde başat rolleri olan sosyal güçler tespit edilerek incelenmiştir.

Öncelikle arkadaşlık gibi güçlü bağlar kategorisine giren ilişkilerin sosyal destek, dayanışma, yardımlaşma, haber ve bilgi alma, hatta iş bulma veya evlilik gibi birçok olumlu gelişmeye katkısı olduğu kadar, belli bir sosyal izolasyonu da barındırdığı unutulmamalıdır. Bu bakımdan, bu vaka analizinde de kuramsal çerçevede vurgulandığı gibi, güçlü bağlar önemlidir. Fakat tek başlarına yeterli değildir. Sosyal izolasyona yol açmasını engelleyici zayıf bağlarla arkadaşlık ağlarını genişletmenin önemi de göz ardı edilememelidir.

Bu araştırmanın tasarım aşamasında öngörülemeyen bazı

faktörlerin de türdeşlik analizlerine dâhil edilebileceği de sonradan fark edilmiştir. Örneğin, yapısal faktörlere şehir dışından günlük seyahat etme eklenebileceği öngörülememiştir. Ayrıca anketlerde öğrencilerin ortak grup çalışmalarıyla etkileşimleri ve arkadaşlıklarının artma ihtimali düşünülerek, buna yönelik son bir yıl içinde ekip çalışması yaptıkları kişiler sorulmuştur. Öğrencilerin bu kişileri ad soyadı olarak yazmaları istenmesine rağmen, analize imkân veremeyecek derecede (%95) eksik bilgiden dolayı çalışmaya dâhil edilememiştir.

Çalışma sadece eğitim alanında değil örgüt ve yönetim alanında da yorumlanabilir. Yöneticiler ve örgütler açısından, işlerle amaçları yerine getirmede çalışanlar arası etkili iletişim önemlidir. Eğer yapılan işin doğası bakımından cinsiyet türdeşliği veya çeşitliliğinin örgüte faydasının dokunacağı biliniyorsa, buna yönelik bilinçli bir yapılandırmaya gidilebilir. Örgütler açısından özellikle birbirine benzer ya da takip eden işleri yapan departmanların, birimler arası ilişkilerin göz önünde bulundurularak konumlandırılması, örgütte zaman ve çıktılar bakımından verimliliği getirebilir.

Ağ araştırmaları uygulamadan beslenen ve görgül çalışmalarla zenginleşen bir alan olduğu için gelecek çalışmalarda da farklı örgütlerde ve çeşitli sektörlerde, farklı ilişkilerin araştırılabilir. Örneğin çeşitli projelerde kurulan ortaklıklardaki ilişkilerin dinamikleri ve doğası, bir örgütte birimler ve ast-üstler arasında dedikodu, bilgi alma veya haberleşme ilişkilerinin analizi yoluyla iletişimin iyileştirilmesi ve performansın artırılması, politika ağları ile paydaşların analizi bunlara örnek olarak verilebilir. Yazında genelde ağlar ve ilişkilerin, aktörlere faydalarını konu alan teorik ve görgül çalışmalar baskındır. Fakat ağların karanlık yönlerinin, çatışma veya düşmanlık gibi negatif ilişkilerin de olduğu göz önünde bulundurularak, bir ağın yapısal olarak içinde bulunduğu aktörlere olası zararlarına yönelik oldukça özgün bir çalışma yapılabilir. Örneğin liseliler arasında zorbalık davranışları veya zararlı alışkanlıklarda akran etkisi ağlar üzerinden tespit edilip incelenebilir. Hatta sonuçlar değerlendirilerek araştırma yapılan kurumda belli politikaların hayata geçirilmesi ve zorbalığın azaltılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ağcasulu, H. (2019). Sosyal Sermayenin Bireysel Bağlarla Kurulması ve Korunması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 18-31.
- Berndt, T. (1982). The Features and Effects of Friendship in Early Adolescence. *Child Development*, 53, 1447-1460.

- Borgatti, S.P., Everett, M.G. & Freeman, L.C. (2002). *Ucinet 6 for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Borgatti, S.P., Everett, M.G. & Johnson, J.C. (2013). *Analyzing Social Networks*. Sage Publications.
- Carrasco, J.A., Hogan, B., Wellman, B., Miller, E.J. (2008). Agency in Social Activity Interactions: The Role of Social Networks in Time and Space. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 99, 562–583.
- Centola, D., González-Avella, J., Eguíluz, V., & San Miguel, M. (2007). Homophily, Cultural Drift, and the Co-Evolution of Cultural Groups. *The Journal of Conflict Resolution*, 51(6), 905-929.
- De Klepper, M., Sleebos, E., Van de Bunt, G. & Agneessens, F. (2010). Similarity in Friendship Networks: Selection or Influence? The Effect of Constraining Contexts and Non-visible Individual Attributes. *Social Networks*, 32(1), 82-90.
- Duck, S. W. (1975). Personality Similarity and Friendship Choices by Adolescents. *European Journal of Social Psychology*, 5(3), 351-365.
- Eagle, N., Pentland, A. S. & Lazer, D. (2009). Inferring Friendship Network Structure by Using Mobile Phone Data. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(36), 15274-15278.
- Granovetter, M. (1983). The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, 201-233.
- Ibarra, H. (1992). Homophily and Differential Returns: Sex Differences in Network Structure and Access in an Advertising Firm. *Administrative Science Quarterly*, 37(3), 422-447.
- Kandel, D. B. (1978). Similarity in Real-life Adolescent Friendship Pairs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(3), 306.
- Kossinets, G., & Watts, D. (2009). Origins of Homophily in an Evolving Social Network. *American Journal of Sociology*, 115(2), 405-450.
- Köse, A. (2014). Küreselleşme Çağında Bir Aidiyet Zemini ve Örgütlenme Şekli Olarak Hemşehrlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3 (1), 221-232.
- Kurtoğlu, A. (2005). Mekânsal Bir Olgu Olarak Hemşehrlik ve Bir Hemşehrlik Mekanı Olarak Dernekler. *European Journal of Turkish Studies*, DOI: <https://doi.org/10.4000/ejts.375>, 24.03. 2020.
- Latané, B., Liu, J. H., Nowak, A., Bonevento, M. & Zheng, L. (1995). Distance Matters: Physical Space and Social Impact. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(8), 795–805.
- Maccoby E. (1998). *The Two Sexes. Growing Up Apart, Coming Together*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Marmaros, D. & Sacerdote, B. (2006). How Do Friendships Form?. *The Quarterly Journal of Economics*, 121(1), 79-119.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J. M. (2001). Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 415-444.
- Mehta, C. M., & Strough, J. (2009). Sex Segregation in Friendships and Normative Contexts Across the Life Span. *Developmental Review*, 29(3), 201-220.
- Nahemow, L. & Lawton, M. P. (1975). Similarity and Propinquity in Friendship Formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), 205-213.
- Preciado, P., Snijders, T. A., Burk, W. J., Stattin, H. & Kerr, M. (2012). Does Proximity Matter? Distance Dependence of Adolescent Friendships. *Social Networks*, 34(1), 18-31.
- Rogers, E., & Bhowmik, D. (1970). Homophily-Heterophily: Relational Concepts for Communication Research. *The Public Opinion Quarterly*, 34(4), 523-538.
- Sailer, K. & McCulloh, I. (2012). Social Networks and Spatial Configuration—How Office Layouts Drive Social Interaction. *Social Networks*, 34(1), 47-58.
- Sekara, V., & Lehmann, S. (2014). The Strength of Friendship Ties in Proximity Sensor Data. *PloS one*, 9(7).
- Stehlé, J., Charbonnier, F., Picard, T., Cattuto, C., & Barrat, A. (2013). Gender Homophily from Spatial Behavior in a Primary School: A Sociometric Study. *Social Networks*, 35(4), 604-613.
- Tolson, J. M., & Urberg, K. A. (1993). Similarity Between Adolescent Best Friends. *Journal of Adolescent Research*, 8(3), 274-288.
- Tsai, M.C. (2006). Sociable Resources and Close Relationships: Intimate Relatives and Friends in Taiwan. *Journal of Social and Personal Relationships* 23, 151–169.
- Urberg, K. A., Degirmencioglu, S. M., & Tolson, J. M. (1998). Adolescent Friendship Selection and Termination:

The Role of Similarity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(5), 703-710.

Verbrugge, L. M. (1977). The Structure of Adult Friendship Choices. *Social Forces*, 56(2), 576-597.

Verbrugge, L.M. (1983). A Research Note on Adult Friendship Contact: A Dyadic Perspective. *Social Forces* 62, 78–83.

Wang, H., Chin, A. & Wang, H. (2011). Interplay Between Social Selection and Social Influence on Physical Proximity in Friendship Formation. SRS 2011 Workshop.

https://www.researchgate.net/profile/Alvin_Chin/publication/228432564_Interplay_between_Social_Selection_and_Social_Influence_on_Physical_Proximity_in_Friendship_Formation/links/55084ff40cf2d7a281284aff/Interplay-between-Social-Selection-and-Social-Influence-on-Physical-Proximity-in-Friendship-Formation.pdf, 07.02.2020.

Sustainable development, social protection and responsibility*

Sürdürülebilir kalkınma, sosyal koruma ve sorumluluk

Gordana P. DJUKIC¹, Biljana S. ILIC²

Abstract

The goal of sustainable development is achievable through the integration and acknowledgement of environmental, social and economic concerns in all aspects of the decision making and implies favouring learning and developing an organizational culture in business entities. It is necessary to establish new social values based on knowledge, but also on human resources that are carriers of knowledge. There is a need for education, the creation of sustainable management that will focus, in addition to good business, the human factor as well as the care of employees. Through well-defined sustainable development strategies, modern societies take care of their business activities, environmental protection, their employees, but also those who are no longer able to work. Such states favour sustainability in all fields and all spheres of social life. The aim of the paper is to point out, for example, the good practice of one of the developed countries, such as Australia, which manages social responsibility at the national level, especially in the field of social protection and its sustainability, and to apply the high level of responsibility of the Australian government in Serbia and will present the model of social insurance.

Keywords: Sustainable development, Environment, Responsibility, Social protection, Serbia, Australia

Öz

Sürdürülebilir kalkınma hedefine, karar alma sürecinin tüm yönlerinde çevresel, sosyal ve ekonomik kaygıların dahil edilmesi ve kabul edilmesi yoluyla ulaşılabilir ve öğrenimden yana olmayı ve ticari kuruluşlarda bir örgüt kültürü geliştirmeyi ima eder. Bilgiye dayalı değil, aynı zamanda bilgi taşıyıcısı olan insan kaynaklarına da dayalı yeni toplumsal değerler oluşturmak gerekir. Eğitime, iyi işin yanı sıra insan faktörüne ve çalışanların bakımına odaklanacak olan sürdürülebilir yönetimin yaratılmasına ihtiyaç vardır. İyi tanımlanmış sürdürülebilir kalkınma stratejileri sayesinde, modern toplumlar iş faaliyetlerine, çevre korumaya, çalışanlarına değil, artık çalışmayanlara da dikkat ederler. Bu tür devletler, sosyal yaşamın her alanında sürdürülebilirliği desteklemektedir. Makalenin amacı, Avustralya gibi gelişmiş bir ülkenin, özellikle sosyal koruma ve sürdürülebilirliği alanında ulusal düzeyde sosyal sorumluluğu yöneten iyi uygulamalarına dikkat çekmek ve Avustralya hükümetinin üst düzey sorumluluk ve sosyal sigorta modelini Sırbistan'da uygulamaktır.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilir kalkınma, Çevre, Sorumluluk, Sosyal koruma, Sırbistan, Avustralya

1. INTRODUCTION

Considering the fact that the modern world is already faced with the need to share global responsibility for development following the needs of humanity and nature, the moral reasons and transformation of the spirit of today's generation must be strong in terms of adequate chances for development and survival of future generations. Based on the basic principle of moral justice,

all people should have the freedom and equal rights that will not conflict with the rights and freedoms of others.

The right of the present generation to exploit resources and to a healthy environment must not be compromised the same right of the future generations. The concept of sustainable development implies balanced economic, social and cultural development without environmental threats. This will also enable the development of future generations

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Gordana P. DJUKIC

ORCID ID: 0000-0001-5419-0725

Research Associate, The University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade, Serbia, gordanadk048@gmail.com
Araştırma Görevlisi, Belgrad Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Belgrad, Sırbistan, gordanadk048@gmail.com

² Biljana S. ILIC

ORCID ID: 0000-0001-6137-8478

Assistant Professor, Megatrend University Belgrade, Faculty of Management, Zajecar, Serbia, biljana.ilic@fmz.edu.rs
Dr. Öğr. Üyesi, Megatrend University, İşletme Fakültesi, Zajecar, Sırbistan, biljana.ilic@fmz.edu.rs

Geliş Tarihi/Received : 20.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 17.07.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 17.07.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Djukic, G.P., Ilic, B.S. (2020). Sustainable development, social protection and responsibility. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 83-91.

at the same or higher level. The essence of the concept of sustainable development is the correlation between economic and environment development, respecting the legality of ecological systems. This concept is aimed at rational use of natural resources and on raising the quality of the environment but also the quality of life. For achieving sustainable development, human society must establish the new social values based on knowledge, creativity and human resource capacity, in other words, to create the quality management with a tendency of transforming the present society into a future, learning. Modern states, with adequate social care which are based on a strong economy, care equally for their able-bodied population, as well as for those who have completed their working life. It is a concern for human resources, people in general and for the quality of human lives. This type of care belongs to the third social pillar of sustainable development, in addition to the first economic and the second pillar of a healthy environment.

2. SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Theoretical considerations of sustainable development emerged in the 1980s. Sustainable development is an integral part of the agenda of governments and companies. The goals of SD have become a priority mission of research institutions around the world. During global sustainable development, it is necessary to increase capital into a rational capital structure. According to the UN Sustainable Development Goals Report for 2018 in the previous three-year period progress in various development areas, has been slow and uneven. In this way, it is difficult to achieve the development goals by 2030, and one of the main obstacles to achieving the SDG is the lack of funding. An important factor in promoting sustainable development is the improvement of government management in terms of supporting life support systems, "because, at present, there is still a confusion of strong and weak sustainability as well as inter-generational and intra-generational equity" (Krstic and Vukadinovic, 2008). The principles are related to three pillars of sustainable development, which are: preservation ecosystem and biodiversity, production systems, population control, Human Resource Management, preserving progressive culture and human participation. Sustainable development goals cannot be achieved based on isolated initiatives, but through an integrative approach that encompasses social, environmental and economic aspects and with an integrated approach to universal human rights in the framework of citizenship, inclusion, equality and effective political governance (Mensah, 2019). Creating a society based on knowledge and sustainable development

involves fostering the coordination of key factors such as investment in education, research and development and practical application of research results. The use of information and communication technologies is also a way of expanding and acquiring knowledge. The level of education of the entire population is one of the basic factors influencing the formation of social knowledge bases. In this sense, the higher education system is being upgraded at the society level, adequate training of human resources carried at the level of economic entities. Management plays a key role in human resource education. Viewed through history, economic development was based primarily on the dominant participation of natural factors and physical labour within the concept of an agrarian society. During the expansion of industrial society, both in production and in commercial activity, the most important productive factor was real and financial capital (money, industry, energy). Technological developments have led to the participation of physical labour, including material technology, as well as natural and financial resources. During the twentieth century, there was a "post-industrial society", an "information society", or so-called a "weightless economy" dominated by intangible factors (Shi et al., 2019). In the human society where the economy is based on knowledge and comparative advantage, the key production factor becomes the whole set, or complex of intangible factors. Information, knowledge, skills and culture are factors that are gaining economic impact and increasing market value. Significant changes concerning the creation, collection, processing and using information are happening today and these changes are conditioned by the expansion of the information services sector. Massive offerings and the increasing availability of information-based services are leading to a rapid reduction of their prices, and further, opens opportunities for their use by an unlimited number of users. This data leads to the conclusion that knowledge is unlimited and that its "division" increases the richness of knowledge. Therefore, without good and quality management at both the micro and macro levels, this is impossible to achieve knowledge, in other words, the "know-how" (Vujic, 2000).

Modern civilization has been developed on the paradigm of constant material growth, encouraging the unscrupulous consumption of natural resources. The consequences of this way of thinking and behaving are more than known on the global level. Humanity is entering the third millennium with major environmental problems globally. There is a list of some of these (ENDEMIT, 2007):

- Damage of biosphere and its ecosystems,
- Demographic explosion - 10 billion expected by 2040,

- Global climate change,
- Exhaustion of natural resources,
- Waste in unmanageable quantities,
- Damage to human health etc.

On the one side, industrialization makes it possible to improve living standards, but on the other side, it has a negative impact on the quality of the environment and human health. It is inevitable for humanity to finally realize that a further strategy for the survival of the whole Planet (and society) depends on a different attitude towards the environment. The ecological crisis is only an inseparable part of the civilizations "great events". First of all, it is part of a deep crisis of modes of production, consumption patterns and economic growth. The second part of the crisis is losing basic human values. Such a way of life leads human society in the condition that is not balanced with nature. Balance can be achieved with fundamental sociocultural alternatives in new modes of production and consumption. Preserving and improving the environmental system is an inevitable feature of the modern world. The reduction of pollution and pressure on the environment can be achieved through the use of natural resources by economic and other entities, but in a way to ensure their availability for future generations.

Good environmental development strategies must be implemented for this purpose. Businesses, i.e. companies as well as management at the social level, should rely on the following postulates:

- Establishment of a system for protection and sustainable use of natural resources, i.e resources that include: air, water, soil, minerals, forests, etc.
- Strengthening synergies and achieving significant effects between environmental protection and development policies of other sectors;
- Investing in reducing environmental pollution and developing clean technologies;
- Reduction of high energy intensity of the economy of the Republic of Serbia and more efficient use of fossil fuels;
- Encouraging the use of renewable energy sources;
- Planning for sustainable production and consumption and reducing waste per unit of product;
- Protection and conservation of biodiversity;

These elements, like environmental factors, depend to a large extent on CSR in sustainable development. Education

and know-how should provide a very secure knowledge of the basic environmental issues of modern society, develop a critical attitude towards the growing degradation of the environment and indicate the need for rational use of natural resources. Establishing an environmental management system in business entities, maintaining it and continually improving it, while improving the quality of services, is one of the priority tasks in achieving of a long-term business policy at the state level. Contributing to environmental protection can be achieved by preventing or reducing the negative impacts of harmful business activities, processes and services. In addition to protecting the environment, the primary task of every organization as well as of the state (each state) is to care for its employees. When an employee completes their working life, their (states, organizations) care should not be less. People who have become retirees must still have basic life benefits, nursing care and necessary assistance. To care for retirees, it is necessary to establish a sustainable pension system that will be written in detail.

Following the example of the Serbian company "MIVA" from Indjija, the following environmental measures are presented, which this organization applies:

1. Enforcement of laws and regulations in the field of environmental protection,
2. Constant improvement of the organization of work for the rational use of raw materials, energy and water, as well as reducing emissions and preventing water and soil pollution,
3. The tendency to reduce total waste as well as eliminate waste, which cannot be processed in a non-threatening manner,
4. Continuous improvement of environmental performance,
5. Environmental training to gain new knowledge and raise awareness of all employees about the importance of preserving it,
6. Establishing effective communication with all stakeholders and other relevant organizations to better share environmental information,
7. Impact on suppliers, suppliers and subcontractors that they too take action on environmental protection,
8. Make the environmental policy available to the public.

In business entities, top management should take responsibility for implementing such a policy. However, based on the fact that human capital is one of the most

important resources of any state, it is necessary to emphasize the promotion of this (human) capital. Employee care is a concern for the entire society and it has to be in the first place. What happens when an employee completes his or her work life? What is the situation in Serbia and what is the situation in other parts of the world? It can not be thinking and speaking about environmental protection unless society does not care for its senior citizens, for those who have lost the possibility to work, for retirees.

3. SOCIAL RESPONSIBILITY

The need to implement the concept of social responsibility in the process of managing a company arises because of the increasing pressure from the state, consumers of employees and other interest groups to protect the environment, employees, human rights and the like. The key constraints to the broader implementation of the CSR concept at home are most often. The need to implement the concept of social responsibility in the process of managing a company arises because of the increasing pressure from the state, consumers of employees and other interest groups to protect the environment, employees, human rights and the like. In a society that has been stagnant for many years regarding social norms, social and economic development, there are opportunities to mitigate or eliminate the negative phenomena of poverty and social inclusion through adaptive collaborative management (IGS, 2019). This implies management that is desirable in complex and insecure systems. The key constraints to the widespread implementation of the CSR concept at home are most common:

- Unstable political conditions;
- Inadequate legislation;
- Insufficient awareness of the benefits and possibilities of implementation;
- Insufficient support from the state and other institutional infrastructures;
- Management and employee resistance;
- Insufficient support from financial institutions (Figar, 2005).

For social responsibility to be more prominent in the process of managing a company, it is necessary first and foremost to give the necessary support to the development of this concept. In the previous period, entrepreneurs were completely left to their abilities and personal finances. They were faced with an unfavourable environment in which they did business in the absence of

advisory, financial, organizational and any other support in the process of establishment and subsequent development. For the CSR practice to be more prevalent at the state level, the following steps need to be taken:

- Reduce taxes;
- Lower interest rates with banks and other financial institutions;
- Get support from governmental and non-governmental institutions;
- Reform legal regulations in the field of environmental protection, labour, etc.;
- Enable information sharing with other stakeholders.

Due to the increasing importance of economic and social activities in Serbia, these topics are becoming more prominent. Stakeholders from all sectors start to think and talk about concepts such as sustainable development, corporate social responsibility and resource engagement in all social sectors for the common good (Djordjevic and Urosevic, 2009).

Corporate Social Responsibility (CSR) is, in essence, an awareness of the new position and importance that companies have in the contemporary, global society, and is reflected in the responsibility that arises from that awareness. The practice of this kind of business is related to the overall activity of an enterprise, ie: what it produces, how it buys and sells, whether it obeys the laws, how it treats its employees, whether it invests in the local community and how it contributes to environmental protection (<https://odgovornoposlovanje.rs>). Corporate social responsibility can bring the following business benefits:

- Protecting and improving existing resources (human capital or the environment) on which the company's operations depend;
- Forecasting, avoiding and reducing business risks and associated costs;
- Increasing the financial efficiency of the company by reducing the cost of doing business;
- Opening new business opportunities and new markets;
- Protecting, building and enhancing the company's reputation, especially concerning consumers;
- The company becomes attractive to investors, educated and motivated workers.

Many arguments are in favour of the existence of real business interest of a company for socially responsible behaviour, and any business activity, including those related to incorporating social responsibility into its business, has a more or less direct interest. The first thing is certainly the reputation, which no longer represents the intangible category, but is directly linked to the value of the company. The second argument, also related to employees, is their better motivation, greater loyalty and the ability to attract better staff. In the social sphere, investing in education, working conditions and adopting good relationships with employees can also contribute to productivity. Being socially responsible means not only fulfilling legal obligations but more than that, investing in human capital, the environment and relationships with other stakeholders.

In the following text, the authors will give an overview of the social component of sustainable development, the pension system for which the top management of the state (any state) is responsible. Global management would thus really gain in importance and could be said to have been applied globally. Schildberg and Wodsak (2019) explained that in many countries of the world has been achieved in an impressive way the welfare system and social security for all residents. In the process of adopting an adequate strategy, formulating social policy and implementing social protection, you have had the involvement of governments, social partners and other numerous key actors. Schildberg and Wodsak presented that many other countries' experiences show that the effective participation of workers, employers and other stakeholders contributes to the adoption of adequate social policy and its implementation, which is in line with the Social Welfare Recommendations (No. 202). For a social security strategy and sustainable social development, effective governance is important for defining clear goals. According to Schildberg & Wodsak, it involves funding and good coordinated roles and responsibilities for implementing the social security strategy.

4. SOCIAL SECURITY AND PROTECTION

Global principles of social security are defined in the Convention No. 102 (1952), as an international treaty. It recognizes minimum standards and human rights based on the sustainable development of social protection. The principles also used as a basis for social rights and to adopt national strategies and models in the field of social protection. The principles include: "1. responsibility of the State, 2. rights defined by law, 3. minimum levels of protection for both contributory, and non-contributory schemes, 4. collective and financially sustainable

financing, 5. participatory management, and 6. transparency and compliance mechanisms" (Markov, Stern Plaza and Behrendt, 2019).

The achievement of results in the field of universal social protection is reflected in:

1. "Reducing poverty and inequality - lessens social tensions and conflict, and builds political stability,
2. Increasing consumption and aggregate demand – support crisis response and structural change and promotes economic growth,
3. Better access to food and better nutritional status and higher utilization of health services – improved health,
4. Higher school attendance and reduction in child labour – better educational performance,
5. Facilitates search for jobs and riskier decision-making – promotes productive employment and entrepreneurship" (Pinheiro, 2017). Convention No 128 (1952) defines the obligation of pension benefits and standards for the financing of pension systems. Governments are responsible for the adequacy of pension benefits and take steps to ensure the sustainability of the pension system.

According to the Social Protection Floors Recommendation No. 202: A guiding framework for achieving universal social protection, the right to social security and implementation is important for social and economic development and achieving the Sustainable Development Goals. Many countries have not promoted social protection in their social and economic development strategies and such countries should implement recommendations and for the implementation of the SDGs in the years to come, and more particularly as concerns targets 1.3, 3.8, 5.4, 8.5 and 10.4.

In the report, "Old Age Income Support in the 21st Century", the World Bank defined in 2005, in addition to the existing three, two more pillars. The first zero pillar was introduced to provide minimum social security based on social pensions and, fifth, for family social protection, with public pension plans, administered by the state. The second pillar introduced is the informal sector that represents non-financial arrangements / informal support. The aim of this modality is to provide minimum social protection at a local, regional or national level to all socially excluded older categories of the population. It provides basic social protection for the elderly, including those who have not or have partly participated in their work in the formal economy. Social pensions provide minimal income for the livelihood and absolute standard of living of the elderly. They are financed mainly from public budget revenues

(Holzman and Hinz, 2005).

Rudolph, A. (2016) indicated that the implementation of social pensions depends on management as well as on management in the area of the pension system and social protection, which as a form of public pension is implemented so far with only about 50% in countries around the world. The application of social pensions is generally a long-term process and it is, therefore, necessary to engage relevant experts before the introduction of the zero pillar who will "carefully" analyze, plan and evaluate the social program (Rudolph, 2016). During his research, Rudolph considered issues such as the impact of state policy, political institutions and the application of democratic principles of the political system on the introduction and application of social pensions and concluded that based on the results that democratic systems are positively related to social pensions.

In the result of hypothesis: "the strength of governments and its socialist orientation increases the probability of social pension provision, *ceteris paribus*", Rudolph concluded that in political systems both democratic and autocratic the introduction of social pensions can be a means of raising votes by older voters in political elections. This is especially important in countries dominated by the elderly, such as in Serbia due to the migration of young people and "brain drain". In further analysis, Rudolph tested the hypothesis: "international leverage through trade and aid provision increases the probability of social pension implementation, *ceteris paribus*" and in the empirical analysis he used the variables: economic and demographic, political system, and international influence variables. It is indicated that the decision about providing social pension may be different. It is estimated according to Rudolph methods and results, that there is a conditional probability that the country has a long term social pension model as follows in Formula 1:

$$P\left(Y_{it} = \frac{1}{x_{it-1}}\right) = \int (\alpha + \beta'X_{it-1} + \delta_r + \lambda_t + \varepsilon_{it}) \quad (1)$$

$i = 1, \dots, N$, $t = 1, \dots, T$. Y_{it} indicates whether or not a country i has a noncontributory pension in period t , X_{it-1} is a vector of covariates, α is a common constant, β are parameters to be estimated and ε_{it} is the idiosyncratic multivariate normal error term. Rudolph presented link ($f(\cdot) = \phi(\cdot)$) to modulate binary dependency variables. In doing so, it controls the dependence of the duration of application social pensions. The analysis found that the higher the expenditures, the higher the social benefits, respectively that it is a positive and meaningful relationship government spending and social security benefits, at 5 per cent. The analysis showed that social pensions and their effectiveness are more important for

developing countries and demographic factors. However, this requires the introduction of state social funds. For this reason, the greater introduction of social pensions is taking place in more developed countries.

Based on the WSPR (World Social Protection Report, 2017), social protection for the elderly is practised almost all over the world. Social protection is a key component of sustainable development. In the world, about 68% of pensioners receive or have no pension. Also, social security in Australia is comprehensive and provides social benefits for unemployment, illness, injuries at work, old age, family (maternity, children, disability), disability, in accordance with Convention 102. on Social Security (1952) and has a high level of coverage, above 70 per cent relative to universal coverage as Japan, New Zealand, the Republic of Korea. Besides, there in Asia and the Pacific region is a positive trend in the implementation of social pensions.

Although universal pensions are common in many countries, in countries with "poorer" economies, less than 20% of old people receive pensions from the state. Also, many (of older people) are dependent on the material support of their family because of minimal pensions. Contributions for social security are accounted from the salary of employees, in a certain limit and percentage amount following legal regulations. Income from social security contributions intended for social security programs. These contributions are paid by the employer to the gross salary of the employee and treated as an operating expense, the portion that the employee pays is taken from the gross salary. Serbia's social security rate averaged 36.83 per cent from 2004 to 2019. The highest percentage was reached 37.8 in 2015 and the lowest percentage was 34.05. in 2004, and 37.05 in 2019 (Trading Economics, 2019). The share of social protection expenditures is determined according to the government classification, as a percentage of total GDP expenditure income earmarked for social protection, at the republic and local levels of governments.

According to Trading Economics Site, the Social Security Rate in Australia stands at 11.50 per cent. The social security rate is a labour income tax levied on businesses and employees. From Social Security tax contributions is funded social and health care and social programs and other benefits. The amount of Social Security Rate from 2010 to 2013, was 10.50 per cent and 10.75 per cent in 2014. The contribution rate increased significantly from 2015 to 2019, namely: 11.25 per cent to 11.50 per cent (Trading Economics, 2020). To implement the social component (1.3) of Sustainable Development, the Serbian government has identified six strategic directions for each individual with projections until 2020: 1. connecting with European

partners and the world for global integration of sustainable development, 2. achieve faster inclusive and sustainable development based on economic scientific and innovative resources, 3. efficiency and effectiveness of public service, 4. promotion of human rights and security, 5. education for the twenty-first century, 6. transformative digitalization (The Republic of Serbia, 2019).

Australia has over the past 26 years "recognized" the importance of sustainable development. State management has established well-being and well-being for all residents in the country. Legislation and policies The Government of Australia has adequately targeted environmental, social and economic development, in line with the Global Sustainable Development Goals (SDGs). through their programs and plans, activities are aimed at ensuring that businesses, organizations and each individual have opportunities to access existing problems for collective activities, partnerships in problem-solving. Although it has achieved economic success through economic, trade, industrial reforms, there are a "main key message": that "politicians", or government, should continue to address long-standing problems, such as improving health, economic, justice and well-being outcomes for Australia's Aboriginal and Torres Strait Islander peoples. Australia, as an example of good practice, has achieved the goals of global sustainable development, thanks to knowledge, experience and skill, through partnerships and developed economic sectors, a large number of highly educated and engaged people in quality institutions. In this regard, Australia is ready to contribute with their expertise to other countries and to share knowledge of new technologies and other development areas to help other countries. According to an Australian Report (2018) through legislation, policies and programs at federal, state and territorial level human rights are respected. All accounts and illegal instruments are judged by the federal parliament that must be compatible with federal and international human rights treaties, ratified by Australia. In the Report at each institutional level, jurisdictions have been introduced that respect the rules and regulations.

According to the UN Human Development Report (2019), the Human Development Index (HDI) was high for Serbia, 0.799, with an HDI rank of 63, and for Australia very high, 0.938, with an HDI rank of 6, out of a total of 159 observed countries. HDI is a composite index which shows average achievement in three basic dimensions of human development: health, knowledge and standard of living (UNDP, 2019).

Although Serbia has a high value of the Human Development Index, Serbia does not contribute to poverty

reduction and does not provide basic needs and minimum security to the population, about 1.8 million people live in poverty and do not meet basic living needs, with a poverty risk rate of 25.7%. According to the Report of the European Commission (2019), compared to the previous period, there was no progress in terms of social protection services and social cash benefits, which are not sufficient for basic needs. For that reason, it is necessary to improve the quality of social protection and to strengthen supervision in local self-governments based on the introduction of new legal regulations and regulatory measures (EC, 2019).

Social protection contributes to poverty reduction and meeting the basic needs and minimum security of Serbian citizens. Strategic directions for social protection of the elderly in Serbia that have not exercised the right to pension insurance and that are not included in the social assistance program are: introduction of social pension, an increase of financial assistance, mitigation of conditions for exercising rights for the elderly, such as increasing the land maximum. depending on the quality of land in elderly households. The level of exercising the rights of the elderly to social protection is low, while at the same time about 12% of people over the age of 65 are not entitled to a pension. UNDP survey (2018) shows that the right to social protection is exercised by only approximately 10% of the total number of elderly people who meet the income criterion. It is estimated that more than 50% of the elderly do not have social protection and do not exercise their rights due to property criteria such as owning more than 1 hectare of land. Also, the solution to the problem for the elderly without pension income is the introduction of social pension as a special module within the cash social assistance program (UNDP, 2018).

The ILO Committee of Experts on the Implementation of Conventions and Recommendations pointed out that most countries opt for a combination of sources of funding for social protection to ensure solidarity in funding. Employers and workers share the total burden of social security contributions, in accordance with the principle established by Convention no. 102 that "total insurance contributions paid by protected employees may not exceed 50 per cent of the total financial resources allocated to the protection of employees "and their dependents family members (Article 71, paragraph 2). According to the International Organization of Employers (IOE), business needs to be closely involved in the implementation of social protection as social partners are the main source of funding for these programs. Entreprises also have significant responsibility and role in optimizing social protection through funding by different groups of employers or individuals and regular payment of social contributions. Given the increase in the

tendency of employers to avoid traditional ways collection of income tax, the amount of income collected for financing and social programs can be greatly reduced (ILO, 2019).

5. CONCLUSION

The business performance of businesses in the global economy must be based on the principles of social responsibility and aligned with the requirements for environmental protection and improvement. Sustainable development guidelines are defined globally, which should strike a balance between economic development goals on the one hand and social development on the other while respecting the need for environmental protection. All of this has the effect of taking the goals of sustainable development and its social components more seriously by more stakeholders in the environment. The near future points to the need to incorporate the concept of social responsibility into corporate practice. To achieve the goals of the socially vulnerable and the poor, it is necessary to cooperate through dialogue and via the Internet with partners, state domestic and foreign institutions, local authorities, academics and scientists. In that way, reporting would be done, knowledge would be spread, the information would be exchanged, and good practice of sustainable development would be applied.

Besides, appropriate activities would be undertaken to create adequate living conditions for every socially vulnerable individual, both in the country and abroad. Management at the national, regional and local level is only required to implement social policy in an informed and knowledge-intensive society. In this connection, the appropriate approach to the principles of management by the state authorities is emphasized to ensure minimum living conditions for the socially disadvantaged, especially the elderly. Better redistribution of funds within the budget for social assistance and transfers in Serbia is needed. The responsibility of government management is crucial for the adoption of better social protection measures and the introduction of more transparent social programs. A more adequate redistribution would be of strategic importance for socio-economic reforms in the field of social protection financial resources in budget programs so that a large number of socially vulnerable receive adequate social assistance. The positive results for sustainable development and for the common good of mankind can be achieved by applying the good practice of individual countries in the world. Government management in Serbia should provide an institutional mechanism to achieve economic, social and environmental development with the help of the ministry, government and coordination of all sectors at the state

level. It is necessary to align the specific with the general goals of sustainable development, the relevant specific goals of sustainable development (economic, environmental and social) and strategic directions of Serbia and each country should be integrated to achieve global sustainable development.

REFERENCES

- Australia: Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals. (2018). *Voluntary National Review*. HLPF, High-Level Political Forum, 7-10. Retrieved from: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/20470VNR_final_approved_version.pdf.
- Corporate Social Responsibility in Serbia (2005). *Strategic marketing research*, Belgrade. Retrieved from: <https://odgovornoposlovanje.rs/wp-content/uploads/2015/03/CSR-uSrbiji-165x237mm-WEB.pdf>
- Djordjevic, D. & Urosevic, S. (2009). Environmental protection as an aspect of the concept of social responsibility, [in Serbian: Zaštita životne sredine kao aspekt koncepta društvene odgovornosti], *Ecologica*, (56), Belgrade.
- ENDEMIT. (2007). Program for Education for Sustainable Development in the Carpathian Eco-Region: Living with nature, Ecological Society ENDEMIT, Belgrade, 7-10. Retrieved from: <http://www.endemit.org.rs>
- European Commission. (2019). Commission Working Document, Republic of Serbia Report for 2019, 87.
- Figar N. (2005). Corporate Social Responsibility, *Business Policy* [in Serbian: Društvena odgovornost preduzeća, Poslovna politika], Belgrade.
- Holzman, R., Hinz, R. (2005). Old-Age Income Support in the 21st Century. The World Bank, 42. Retrieved from: http://siteresources.worldbank.org/INTPENSIONS/Resources/Old_Age_Inc_Supp_Full_En.pdf
- ILO, International Labour Office Geneva. (2019). Universal Social Protection for Human Dignity, social justice and sustainable development, *International Labour Conference*, 108th.
- IGS, Independent Group of Scientists appointed by the Secretary-General, *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now – Science for Achieving Sustainable Development*. (2019). New York, United Nations, 36. Retrieved from: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/24797GSDR_report_2019.pdf

- Krstic, B. & Vukadinovic, D. (2008). Knowledge management as a source of sustainable competitive advantage, *Economic topics*, [in Serbian: Upravljanje znanjem kao izvor održive konkurentne prednosti, *Ekonomске teme*], Vol. 46 (3), 85-98. Niš.
- Markov, K., Stern Plaza, M. & Behrendt, C. (2019). ILO Social Security Standards: A global reference for social security systems. *Social Protection for All Issue Brief*, November 2019, 1. Retrieved from: <https://www.social-protection.org/gimi/gess/ResourcePDF.action?id55563>
- Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: literature review, *Cogent Social Sciences*, (5) 1653531, Taylor & Francis, Doi: 10.1080/23311886.2019.1653531, 14-16.
- Pinheiro, V. (2017). Global Partnership on Universal Social Protection to Achieve the SDGs USP2030. *High-Level Political Forum*. New York, World Bank, 13. Retrieved from: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/16717USP2030_18_July_2017_Vinicius_ILO.pdf
- Quality policy - Miva company. Retrieved from: <http://www.miva.rs/Politika>
- Rudolph, A. (2016). Pension programs around the world: Determinants of social pension, *Discussion Papers*, No. 212, Goettingen, Georg-August-Universität Göttingen, Courant Research Centre - Poverty, Equity and Growth, 17-28. Retrieved from: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/144773/1/865474117.pdf>
- Shi, L., Han, L., Yang, F. & Gao, L. (2019). The Evolution of Sustainable Development Theory: Types, Goals, and Research Prospects. *Sustainability*, (11) 7158, 10-16.
- Schildberg, C. & Wodsak, V. (2019). Formulating National Policies and Strategies and National Dialogue. In: *Global Social Protection Week: Achieving SDG 1.3 and universal social protection in the context of the future of work*. Geneva, International Labour Work, 24-25. Retrieved from: https://socialprotectionweek.org/wp-content/uploads/2019/11/Global_Social_Protection_Week-2019-Agenda_Booklet.pdf
- The Republic of Serbia.: Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals (2019). *Voluntary National Review*, HLPF, 2. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org>
- Trading Economics (database). 2020. Social Security rate. Retrieved from: <https://tradingeconomics.com//social-security-rate>
- United Nations Development Programme (2019) Human Development Report (2019), Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century, UNDP, New York, 325-316.
- UNDP Serbia (2018). Human Development Paper on Income Inequality in the Republic of Serbia. Reduced inequality as part of the SDG agenda, 61. Retrieved from: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/2934/undp_rs_humandevlopmentpaper_incomeinequality_srb_aug2018.pdf
- Vujic, D. (2000). Human resource management and quality: people - the key to quality and success, Belgrade, [in Serbian: Menadžment ljudskih resursa i kvalitet: ljudi – ključ kvaliteta i uspeha, Beograd].
- WSPR, World Social Protection Report 2017-19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals. (2017). International Labour Office, Geneva, 75-78.

Gelişmeleri Takip Edememe Kaygısı (Fear of Missing out) ve Piyasa Örneklemeleri*

Fear of Missing Out and Market Samples

Ahmet ÖZEN¹, Sevgi ORTAÇ²

Öz

Günümüz dünyasında sosyal yaşam; yoğun teknoloji ve hızlı bilgi akışını içeren ve literatürde dijital düzen diyebileceğimiz bir sürece dönüşmektedir. Elbette bu durum hem sosyolojik hem de psikolojik davranış farklılıkları doğurmaktadır. Nitekim psikoloji alanında bireysel endişe ve kaygı gibi hastalıkları nitelendirmekte kullanılan FoMO kavramı son dönemde oldukça popüler hale gelmiştir. Bu çalışmada FoMO kavramı teorik açıdan ele alınmış ve iktisadi hayatta örnek gösterilebilecek bir dizi FoMO davranışı incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: FoMO, Ekonomi

Abstract

Social life in today's world; It has been transforming to a process that involves intense technology and fast information flow and which we can call digital order in the literature. Of course, this situation causes differences in both sociological and psychological behavior. As a matter of fact, the concept of FoMO, which is used to describe diseases such as individual anxiety and anxiety in the field of psychology, has become very popular recently. In this study, the concept of FoMO is discussed theoretically and a series of FoMO behaviors that can be exemplified in economic life are examined.

Keywords: Fear of Missing Out, Economy

1. GİRİŞ

İnsanlık, 2000 yılına kadar edinilmiş olan tüm bilgiyi günümüz dijital çağında sadece iki günde elde edebilmektedir. Elbette bu durum bireysel bazda anlık veya günlük olayların takibi açısından bir dizi yeni uygulamaya yönelimi teşvik etmektedir. Öyle ki çevremizde neredeyse en az bir sosyal medya hesabı olmayan birey bulmak neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu durum insanların yeni fikirlere açık olma arzularını da beraberinde getirmekte ve gerekli veya gereksiz her türlü bilgiye istediği zaman ulaşabilmeyi arzulamalarına neden olmaktadır.

Sosyal medya bağımlılığına dönüşen bu tür psikolojik

davranışlar iktisadi hayatta da yeni iş türlerini doğurmaktadır. Günümüzde sosyal medya fenomeni olmak isteyen birçok insan bu uğurda fake hesapları dahi satın almaya ya da sıra dışı davranışlarını internet ortamında paylaşarak ticari gelir elde etmeyi amaçlayabilmektedir. Artık sosyal medyanın veya iletişim çağının bir parçası olmak ihtiyaç olmanın ötesinde bağımlılık halini dahi almıştır. Nitekim azımsanmayacak seviyede pek çok birey internetsiz bir yaşamın dışına çıkamayacak kadar bağımlı hale gelmiştir. Bu yönde bir dizi araştırmada da internetsiz bir yaşamın asla kabul edilemeyeceği yönünde çarpıcı bulgular elde edilmiştir. Artık günümüz insanlığında gelişmeleri takip edememe kaygısı (Fear of Missing Out/FoMO) denilen psikolojik bir davranış hali şiddetlenmeye başlamıştır. İşte bu çalışmada bu endişe ya da kaygı hali teorik açıdan

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Ahmet ÖZEN

ORCID ID: 0000-0002-9635-5134

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, İzmir, Türkiye, ahmet.ozen@deu.edu.tr

Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, İzmir, Turkey, ahmet.ozen@deu.edu.tr

² Sevgi ORTAÇ

ORCID ID: 0000-0002-5698-6054

Lisans Mezunu, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, Bursa, Türkiye, svgortc@gmail.com

Bachelor Degree, Uludağ University, Faculty of Education, Computer Education and Instructional Technology Department, Bursa, Turkey, svgortc@gmail.com

Geliş Tarihi/Received : 28.06.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 27.07.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 27.07.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Özen, A., Ortaç, S. (2020). Gelişmeleri Takip Edememe Kaygısı (Fear of Missing out) ve Piyasa Örneklemeleri. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 92-97.

inceleme konusu yapılacak ve ekonomik hayatta görülebilecek FoMO örneklemeleri üzerinde durulacaktır.

2. KAVRAMSAL BOYUTUYLA FOMO

İlk defa pazarlama stratejisti Der Herman tarafından dile getirilen FoMO kavramı, özellikle Z (milenyum veya 2000 sonrası kuşağı; dijital yerliler) kuşağını etkileyen, söz konusu olayların/nesnenin/durumun yokluğunda meydana gelebilecek “eğer” ihtimallerini düşünerek oluşturduğu geri kalmışlık hissinin oluşturduğu psikolojik anksiyete (endişe) durumudur (<https://www.btider.org.tr/blogicerik/FoMO-fear-of-missing-out>). Psikoloji biliminde kavramlaştırılmış olan FoMO, internet bağımlılığı sonrasında insan davranışlarında yoğun şekilde görülmeye başlamış ve hastalık olarak nitelendirilebilecek bir davranış şeklidir. Özellikle internet bağımlılığının beraberinde getirdiği ve akıllı telefonların popülerleşmesi sayesinde daha çok genç kuşaklar arasında fark edilebilecek yeni internet bağımlılığı sonucunda oluşabilecek kaygı durumunu temsil etmektedir (Tomczyka ve Selmanagic-Lizdeb, 2018, s.542).

FoMO olarak kavramlaştırılan gelişmeleri kaçırma kaygısı, günlük hayattan ayrılmaz olan akıllı telefonlar sayesinde sanal dünyada daha fazla yer alma ve sosyal medyada sürekli bulunma isteği sonucunda ortaya çıkan bir korku hali olarak tanımlanabilir (Aydın, 2018, s.416). Günümüzde sanallaşan sosyal ilişkiler özellikle genç kuşaklar arasında yaygın bir şekilde görülmekte ve her genç birey neredeyse sosyal pozisyonunu sanal ortamda takip ettikleri ve edindikleri ile belirleyebildiği düşüncesine kapılmaktadır. Bu tür bir algı sorunu ise beraberinde internetsiz ve sosyal medyasız sosyal ilişki kurulamayacağı gibi olumsuz bir yargı oluşturmaktadır. Öyle ki bir dizi araştırmada gençlerin gelişmeleri kaçırma korkusunun, teknolojik kaygı/bağımlılık ve nevroz ile ilişkili olduğu bulguları elde edilmiştir (Adelhart, Markus ve Eberle (2018); Alt ve Boniel-Nissim (a), 2018). Netice itibarıyla FoMO rahatsızlığına yakalanan birey sürekli yeni bir şeyler görmek, merak ettiği ortamlara girmek ve ilginç bulduğu bireylerle tanışmak için göçebe bir hayat dahi yaşayabilmektedir. Öyle ki Prof. Dr. Nevzat TARHAN’a göre FoMO uyuşturucu gibi bireyin bilinç kontrolünü bozan bir hal olarak nitelendirilmektedir (<https://www.btider.org.tr/blogicerik/FoMO-fear-of-missing-out>).

FoMO, başkalarının yaptıkları ile sürekli olarak bağlı kalmak ve sosyal medya statüsünün artacağı inancıyla yeni sosyal platformlara dahil olma çabalarını da beraberinde getirmektedir. Öyle ki sosyal medyada ilk defa bir ünlünün yaptığı her hangi bir hareket tüm sosyal medya kullanıcıları

tarafından benimsenebilmekte ve tüm dünyada çılgınlık halini alabilmektedir. Bu tür hareketleri taklit eden birçok birey ise eğer bu davranışların farkında olmazlarsa sosyal medyadan dışlanacakları ve elde ettikleri sosyal medya statülerinin ise azalacağı korkusuna kapılabilmektedirler. Elbette bunun ticari yönü de bulunabilmektedir. Birçok sosyal medya kullanıcısının fenomen olarak kabul ettiği sosyal medya ikonlarının elde ettikleri ve basına yansıtılan gelirleri pek çok bireyin ilgisini çekebilmektedir. Yani sosyal medyada statü kaybının olabileceği korkusu ve gelecekte sosyal medyadan yüksek kazanç sağlayabileceği yönünde ikonların varlığı özellikle genç kuşaklar üzerinde FoMO kaygısının giderek artmasına neden olmaktadır. Elbette bunda artan teknoloji ile birlikte ucuzlayan yani daha rahat elde edilebilen akıllı cep telefonlarının da etkisi yadsınamaz düzeydedir. Artık neredeyse cinsiyet veya yaş farkı olmadan herkes elinde sosyal medyaya rahatça ulaşabildiği bir cep telefonu taşıyabilir hale gelmiştir. Nitekim bir dizi çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ve FoMO arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gezgin (2018), Adelhart, Markus ve Eberle, 2018; Balta, Emirtekin, Kırcaburun ve Griffiths, 2018).

FoMO seviyesinin hangi cinsiyette daha yüksek olduğu hakkında Casale, Rugaip ve Fioravantia (2018) tarafından gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada kadınlarda daha yüksek düzeyde FoMO görüldüğü bulgularına ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda da buna benzer sonuçlar elde edilmiştir (Bkz, Franchina, Abeele, Rooji, Coco ve Marez, 2018; Scott ve Woods, 2018). Buna karşın Alt ve Boniel-Nissim (b)(2018) tarafından yapılan bir çalışmada ise FoMO ve cinsiyet arasında düşük bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Elhai, Levine, Alghraibeh, Alafnan, Aldraiweesh ve Hallf, Tomczyka ve Selmanagic-Lizdeb (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ise düşük düzeyli bir cinsiyet-FoMO ilişkisi elde edilmiştir. Diğer yönden FoMO ve yaş grupları arasındaki ilişkiyi test eden bazı çalışmalarda FoMO ve yaş özellikleri arasında düşük bir ilişki olduğu sonucuna (Bkz Elhai, Levine, Alghraibeh, Alafnan, Aldraiweesh ve Hallf (2018) varılmıştır.

Sosyal medya bağımlılığının FoMO ile ilişkisinin ele alındığı bir çalışmada daha yüksek FoMO düzeyine sahip gençlerin daha geniş sosyal medya platformuna üye oldukları ve sosyal medyayı daha sık kullandıkları bulgularına ulaşılmıştır (Franchina, Abeele, Rooji ve Marez (2018)). Cinsiyet veya yaş grubu ne olursa olsun günümüzde çılgınlık halini almış olan internet ve sosyal medya bağımlılığı sorunu ciddi şekilde üzerinde tartışılması gereken ve psikolojik bir vaka halini almıştır. Nitekim Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından gerçekleştirilmiş olan bir araştırma bunu destekler niteliktedir. Sosyal medya kullanan 11-55 yaş grubu arasındaki 1.200 birey üzerinde gerçekleştirilen araştırmada sosyal medya kullanıcılarının %40’ı bir şeyleri kaçırdığını

düşünerek sürekli sosyal medya kullanma ihtiyacı hissettiklerini belirtmişlerdir (https://www.kimpsikoloji.com/FoMO-fear-of-missing-out/).

3. İKTİSADİ HAYATTA BİREYİN FOMO KAYGISINI AÇIKLAYICI ÇEŞİTLİ YAKLAŞIMLAR VE ÖRNEK DURUMLAR

Bilgisayar ve teknoloji alanındaki köklü dönüşüm; iktisadi hayatımızda bilginin temel üretim faktörü olmasını sağlamıştır. Günümüzde sadece bilgiye sahip olmak yani sahip olunan patent veya lisans kapasitesi ağır sanayi üretiminden çok daha önemli hale gelmiştir. Nitekim 20. yüzyılın başında dünyanın en zenginleri enerji sektörü devleri iken 21. yüzyıl itibarıyla yerlerini bilişim sektörü devlerine bırakmaya başlamışlardır. Üretim teknolojisiyle ilgili patent hakkına sahip olmak onu üretmekten çok daha kârlı hale gelmiştir. Dolayısıyla global şirketlerin ar-ge faaliyetlerine çok büyük çaplı kaynak ayırması elbette rastlantı değildir.

Bilgi ekonomisinde hâkim ekonomik sektör diğer tüm sektörlerin refah yaratmasını da sağlayan bilgisayar, iletişim ve eğlence sanayilerinin bütünleşmesiyle oluşan yeni medya sektörüdür. Yeni medya sektörü tüm sanat etkinliklerini, bilimsel araştırmaları, eğitimi ve işletmeleri geliştirmektedir. Artık bireyler iktisadi hayatta iş yapma, üretme, çalışma, eğlenme, yaşama ve düşünme yöntemlerini değiştirmekte ve yeni üretim veya tüketim alışkanlıkları oluşmaktadır (Şanlısoy, 2015, s.104). Elbette bu tür yeni alışkanlıklar bireyler üzerinde yeni tür kaygıları da beraberinde getirmektedir. Dışlanma, uzak kalma veya yalnızlaşma gibi bir dizi kaygı iktisadi hayatta FoMO baskısının şiddetlenmesine de neden olmaktadır.

3.1 Bireysel Kaygıyı Ele Alan Çeşitli Yaklaşımlar

Psikoloji bilminde birey davranış ve tutumları açıklamaya yönelik çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Çalışmamız itibarıyla bu yaklaşımlardan bazıları ele alınacaktır. Örneğin Abraham Maslow tarafından 1943 yılında ortaya atılan ve Maslow'un İhtiyaçlar Teorisi şeklinde kavramlaştırılan bir kurama göre bireyler beş aşamada kategorize edilen ihtiyaçlarını karşılama çabası içine girmektedirler

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Maslow_teorisi). Bu durumda bireyin kişilik gelişimleri de baskın olan ihtiyaç kategorisine göre belirlenmektedir. İhtiyaçlar hiyerarşisi ile kişilik gelişimleri arasında bir dizilim söz konusu olmakta ve birey, bir kategorideki ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadan bir üst seviyedeki ihtiyaç kategorisine, dolayısıyla kişilik gelişme düzeyine geçememektedir

Bu konuya ilişkin bir diğer teori ise Leon Festinger tarafından 1954 yılında ortaya konulan Sosyal

Karşılaştırma Teorisi'dir. Buna göre bireyler sosyal alanda kendilerini sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırmakta ve sosyal gruplara ait olma duygusu geliştirmektedir. Dolayısıyla birey kendini yetenek ve görüş açısından yakın gördüğü gruplara yakınlaşırken diğerlerini ise göz ardı etmektedir. Böylece toplum gruplara bölünmekte ve toplumda yeteneklere bağlı olarak statüler oluşmaktadır (http://www.yonetselzihin.com/orgutsel-davranis/sosyal-karsilastirma-teorisi-ve-leon-festinger/.html).

Diğer bir teori ise Edward Deci ve Richard Ryan tarafından geliştirilmiş olan Öz Belirleme Teorisi'dir. Teoriye göre bireysel davranış ve tutumlarda güdülenme mekanizması oldukça önemli kabul edilmektedir. Dolayısıyla bireyler sosyal ilişkiler ve etkileşim sürecinde karşılaştıkları tutum ve davranışları benimseyerek içselleştirebilmektedirler (Aydın, 2018, 417). Öz Belirleme Teorisi içinde yer alan bir dizi alt teori de yer almakta olup bunlardan konumuz itibarıyla Amaç Doymu Teorisi'ne de değinmek gerekmektedir. Bu teori, içsel ve dışsal amaçlar arasındaki farklılığı esas almakta ve bunların motivasyon ve sağlıklı yaşam üzerindeki etkisini incelemektedir. Amaçlar, temel ihtiyaçların farklı şekilde karşılama çabalarında duyulan tatmini ifade etmekte olup bu durum refah düzeyiyle ilişkilendirilmektedir. Finansal başarı, görünüm ve popülerlik/şöhret gibi dışsal amaçlar, özellikle topluluk, yakın ilişkiler ve kişisel gelişim gibi içsel hedeflerle tezat oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kişisel gelişim ise daha ziyade yetersiz sağlık ve artan hastalık düzeyi ile ilişkilidir (https://selfdeterminationtheory.org/the-theory/).

3.2 İktisadi Hayatta FOMO Örnekleri

İktisadi hayatımızı şekillendiren ve piyasa olarak nitelendirebileceğimiz iktisadi davranış modellerinin temelinde ihtiyaç dediğimiz kavram yatmaktadır. Genel ifadeyle ihtiyaç karşılandığı zaman mutluluk, aksine karşılanmadığı zaman ise sıkıntı oluşturabilen gereksinimler veya güçlü isteklerdir. Genellikle de içinde bulunulan sosyal, coğrafi, kültürel, dini, iktisadi veya siyasi hayata göre şekillenebilen ihtiyaçlar beraberinde bunu karşılayan tarafı (arz eden) ve bunu satın alan tarafı (talep eden) şekillendirmektedir. Ancak ne olursa olsun ihtiyaçların karşılanmasının yaratacağı haz bir tür psikolojik duygu halidir. Bu tür bir psikolojik duygu haline yön vermek ve bireysel tatmini sağlayacak arzı gerçekleştirmek pazarlama dediğimiz teknik ile gerçekleştirilebilir.

Bir ürünün, bir malın, bir hizmetin satışını geliştirmek amacıyla tanıtmayı, paketlemeyi, satış elemanlarının yetişmesini, piyasa gereksinimlerini belirlemeyi ve karşılamayı içeren etkinliklerin bütünü şeklinde tanımlanabilecek pazarlamanın (https://sozluk.gov.tr/) FoMO ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim

pazarlama faaliyetleri arz sağlayıcıların talebi en iyi şekilde algıladıkları ve yoksunluk hissini azaltıcı faaliyetlerdir. Yani burada amaç karşılanamadığı takdirde yoksunluk hissi uyandırabilecek ihtiyacın doğru şekilde karşılanabilmesinin sağlanmasıdır. Özellikle de son dönemde veri madenciliği teknikleri kullanılarak sosyal medyadaki gezintilerden elde edilen veriler ile bireylerin tüketim alışkanlıkları tespit edilebilmekte ve bireye özel reklamlar ile mahrum kalmama etkisi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Hatta bireye özel süreli kampanyalar ile fırsatı kaçırmama algısı oluşturulmak suretiyle FoMO yönlendirilmesi yapılmaktadır.

Bazen de insan psikolojisi üzerinde yönlendirici etki oluşturarak, aslında gereksinimi olmayabilecek ürünler de ihtiyaç haline dönüştürülmektedir. Ayrıca ürünler üzerinden indirim kampanyası da yapılarak fırsatı kaçırmama algısı uyandırılmaya çalışılmaktadır. Hatta temel bir ürün ile gerekli olmayan bir ürün de birlikte satılarak gereksinim haline getirilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde özellikle sosyal medya ve bu alandaki fenomenler reklam yüzü olarak ciddi şekilde kullanılabilen ve FoMO algısı oluşturulabilmektedir. Şöyle ki fenomen bir bireyin kullandığı bir ürün, gittiği bir yer veya bir davranış türü pazarlama firmalarının yönlendirilmesiyle ticari bir alana dönüşmekte ve tüm takipçilerde FoMO baskısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Özellikle takipçi sayısı ile aldığı ücret arasında doğru orantı olan bu tür fenomenler sosyal medya üzerinde algı operasyonu yaparak hitap ettiği kitlede yeni ihtiyaçların şekillenmesine neden olmaktadır. Bu durum ise takipçiler üzerinde satın alma ya da yoksun kalma ikilemi oluşturarak FoMO baskısını artırabilmektedir. Nihayetinde pazarlama firmaları bireyler üzerinde yeni ihtiyaçlar oluşturmuş ve gerekli olmayan birçok ürünü satmış olacaklardır.

FoMO baskın pazarlama, kendini salgın hastalıklar döneminde de ciddi şekilde gösterebilmektedir. Nitekim küresel salgın haline dönüşmüş olan COVID-19 bireysel davranışlar üzerinde FoMO baskısının şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu tür davranışlara örnek olarak ülkemizde yaşanan pandeminin ilk dönemlerinde neredeyse makarna, kolonya, un, maya, temizlik ürünü gibi ürünlere aşırı talebi örnek gösterebiliriz. Neredeyse herkes mahrum kalmama, kaçırmama korkusundan dolayı bu tür ürünlere yönelmiş ve toplumda artan bir FoMO yaşanmaya başlamıştır. Neredeyse sosyal medyadan süreci takip etmeyen, anlık gelişmeleri izlemeyen ve sürü psikolojisine yönelecek şekilde ürün talebinde bulunmayan kalmamıştır. Hatta sokağa çıkma yasağından önce yoksun kalma duyguları şiddetlenen birçok insan saat 22 civarında açıklanan ve 24 itibarıyla uygulanacak olan 2 saatlik sürece kitlesel FoMO yaşar hale gelmiştir. Belki de

bu tür bir davranış ürünün tükeneceği yani kıtlık algısından da kaynaklanabilir. Nitekim kıtlık algısı ve FoMO arasındaki ilişkileri inceleyen Aydın (2018) çalışmasında, kıtlık algısının FoMO üzerinde ve FoMO'nun içgüdüsel alımlar üzerinde pozitif yönde anlamlı etkiye sahip olduğu bulgularına ulaşmıştır. FoMO hali ne kadar uzarsa bir noktadan sonra bireyler bozulan psikolojilerini telkin etmek amacıyla süreci umursamaz hale de gelebilmektedir. Nitekim son günlerde toplumsal davranışlarda görülen bir kaygı hali azalması durumu da dikkat çekmeye başlamıştır. Bu durum ise beraberinde bir başka davranış durumunu da tartışılır hale getirmiştir. FoMO halinin yarattığı kaygı ve psikolojik davranış halinden uzaklaşma ve kendini güçlü tutma çabası gelişmeleri önemsememek ve bundan haz almak şeklinde ifade edilen JoMO (Joy of Missing Out) halini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu da üzerinde mutlaka durulması gereken diğer bir durumdur.

FoMO yeni tür yatırım araçlarının pazarlanması amacıyla kullanılan önemli bir yönlendirme aracı da olabilmektedir. Örneğin son dönemde medyada sürekli haberi (reklamı) yapılan çeşitli sanal paraların ticaretini cazip hale getirmek amacıyla da fırsatı kaçırmama algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Özellikle de bu tür kripto paraların değerlerinde sürekli artış algısı oluşturulmak suretiyle bu alanlara yatırımlar motive edilmeye çalışılmaktadır. Hali hazırda 2000 civarında olan kripto para türleri üzerinde özellikle ismini çabucak sayabileceğimiz bazılarıda fırsatı kaçırmama veya yoksun kalmama algısı oluşturulmaktadır. Bu amaçla sosyal medya çok iyi kullanılmakta ve bu tür paralara yatırım yapıp zengin olmuş bireylerin yaşamları kitlelere görsel olarak sunulmaktadır.

FoMO algısı şans oyunlarının pazarlanmasında da çok ciddi şekilde kullanılmaktadır. Özellikle şans oyunlarında yüksek ödül kazanmış bireylerin yaşamlarından kesitler sunularak veya yüksek ödül taahhüt edilerek fırsatı kaçırmama algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Hatta bu tür oyunlara ulaşılabilirlik de teknolojik gelişmelerle çok hızlı hale gelmiş ve çok fazla ürün çeşidi oluşturulmuştur. Öyle ki günümüzde çok sayıda şans oyunu sanal ortamda 7 gün 24 saat esasıyla ulaşılabilir durumdadır.

FoMO diğer bir açıdan ele alındığında kendisini teknolojiden uzak ve yetersiz gören bazı bireyler üzerinde de görülebilmektedir. Özellikle teknolojik gelişmeleri takip edemeyen bazı yöneticiler, sektörden dışlanma endişesiyle yoğun bir FoMO kaygısı taşıyabilmektedirler. Nitekim bilişim teknolojilerinin hayatımıza bu derece nüfus ettiği bir dönemde "psycho-computer syndrome" olarak da kavramlaştırılan bir tür psikolojik rahatsızlık durumu yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle iş yaşamındaki bireyler bilgisayar teknolojilerindeki hızlı gelişmelere cevap veremeyerek çağın gerisinde kalmış oldukları hissine

kapılabilmektedirler (Şanlısoy, 1999, s.175).

Devlet de bazı durumlarda pişmanlık duygusuna yönelik fırsatı kaçırmama algısını oluşturucu kararlar alabilmektedir. Bu tür kararlar da FoMO ile örneklendirilebilir. Örneğin devlet tahvillerinin özel firma tahvillerine göre daha avantajlı olması, vergi gelirlerinde acil artış gerektiğinde vergi aflarını devreye sokarak vergi ödemeyenlerin hemen ödemelerinin sağlanması, kamu bankalarının çeşitli alanlarda düşük faizle kredi vererek bireylerin bu alanlarda yatırım yapmalarının teşvik edilmesi ve bazı sektörlerde veya bölgelere yatırım yapan girişimlere teşvik verilmesi gibi bir dizi uygulama FoMO ile ilişkilendirilebilir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada ele alınmış olan ve psikoloji bilminde çok çeşitli alanlarda inceleme konusu yapılan FoMO, sosyal alanda yaşanmakta olan bireyselleşme ve sanallaşma sürecinin neticesinde özellikle gençler üzerinde yaygın şekilde görülmektedir. Özellikle de gelişmeleri kaçırma veya dışlanma kaygılarının etkisiyle bağımlılık haline dönüşen sosyal medya kullanımının temelinde gelişmeleri takip edememe kaygısı olarak da ifade edilebilen FoMO yatmaktadır. Bu tür bir psikolojik kaygı bozukluğu sosyal medya bağımlılığı veya sanal oyun gibi dijital platformlar üzerindeki kullanım oranlarında kendini göstermektedir. Hatta sanal oyunlardaki karakter geliştirme veya yetenek satın alma gibi ticari alanlara harcanan paraların boyutları azımsanamayacak kadar büyüktür. Elbette buna benzer davranışlar sadece sanal medya veya platform kullanımı ile sınırlı değildir. Aslında iktisadi hayatta gelişmeleri takip edememe kaygısının pek çok yansıması ile karşılaşılmaktadır.

İktisadi hayatta gelişmeleri takip edememe kaygısı özellikle teknolojik ürünlerin satışında ve sosyal medya kullanımında geometrik bir artışı da beraberinde getirmiştir. Akabinde ise sosyal medyada dijital ürünlerin reklamı ve pazarlanması için çok ciddi meblağlar talep edilir hale gelmeye başlamıştır. Hatta günümüzde ürünlerin pazarlanmasında FoMO baskısının yoğunlaştığı sanal ortamda sosyal medya fenomenleri veya platformları diğer alanlara nazaran daha fazla kullanılır hale gelmiştir. Özellikle de gençler, FoMO kaygıları dikkate alınarak, yoğun bir pazarlama sürecine konu olmaktadır.

Gençlerde yaşanmakta olan FoMO son dönemde neredeyse her türlü demografik yapıda görülmeye de başlamıştır. Her yaş kategorisinde sosyal medya kullanımı arttığı için pazarlama stratejileri de veri madenciliğinden elde edilen bilgilerle kişiye özgü hale getirilmiştir. Böylece dijitalleşen ekonomik hayatta FoMO kaygısı bir şekilde hissettirilerek birçok ticari faaliyet yeni boyutlara

taşınmaya başlamıştır. Bu kaygıyı yoğunlaştırmak için en uygun zaman veya ideal bir ürün gibi motivasyonlar sunularak, fırsat algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Fırsatın kaçırılabilmesi ihtimali de zaten gelişmeleri takip edememe baskısının şiddetlenmesiyle sonuçlanabilecektir. Sonuç olarak bu tür bir arzunun yaratabileceği kaygı da iktisadi hayatın yeniden yorumlanmasında kullanılabilecek yeni veri setlerinin oluşumunda referans olarak dikkate alınabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adelhardt, Z. Markus, S., ve Eberle, T. (2018). Teenagers' reaction on the long-lasting separation from smartphones, anxiety and fear of missing out. *SMSociety*, 212-216.
- Alt, D. ve Boniel-Nissim, M. (2018) (a). Links between adolescents' deep and surface learning approaches, problematic internet use, and fear of missing out (FoMO). *Internet Interventions*, 13, 30-39.
- Alt, D. ve Boniel-Nissim, M. (2018) (b). Parent-adolescent communication and problematic internet use: The mediating role of fear of missing out(FoMO). *Journal of Family Issues*, 13, 3391-3409.
- Aydın, H. (2018). Sosyal medyadaki gelişmeleri kaçırma korkusunun (FoMO) içgüdüsel alımlara etkisinin öz belirleme kuramı ile açıklanması. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 17, 415-426.
- Balta, S., Emirtekin, E., Kircaburun, K. ve Griffiths, M. D. (2018). Neuroticism, trait fear of missing out, and phubbing: The mediating role of state fear of missing out and problematic instagram use. *Int J Ment Health Addiction*.
- Casale, S. Rugai, L., ve Fioravanti, G. (2018). Exploring the role of positive metacognitions in explaining the association between the fear of missing out and social media addiction. *Addictive Behaviors*, 85, 83-87.
- Elhai, J. D., Levine, J. C., Alghraibeh, A. M., Alafnan, A. A., Aldraiweesh, A. A. ve Hallf, B. J. (2018). Fear of missing out: Testing relationships with negative affectivity, online social engagement and problematic smartphone use. *Computers in Human Behavior*, 89, 289-298.
- Franchina, V., Abeele, M. V., Rooij, A. J., Coco, G. L. ve Marez, L. D. (2018). Fear of missing out as a predictor of problematic social media use and phubbing behavior among flemish adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15, 2319.

- Gezgin, D. M. (2018). Relationship among smartphone addiction, age, lack of sleep, fear of missing out and social networking sites use among high school students . *Cypriot Journal of Educational*, 13(2), 409-421.
- Scott, H. ve Woods, H. C. (2018). Fear of missing out and sleep: Cognitive behavioural factors in. *Journal of Adolescence*, 68, 61-65.
- Şanlısoy, S. (1999). Bilgi Toplumunda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:14, Sayı:2.
- Şanlısoy, S. (2015). Türk Cumhuriyetleri'nin Bilgi Ekonomisi Analizi, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2 (').
- Tomczyka, Ł. ve Selmanagic-Lizdeb, E. (2018). Fear of Missing Out (FoMO) among youth in Bosnia and Herzegovina — . *Children and Youth Services Review*, 542.
- <https://www.kimpsikoloji.com/FoMO-fear-of-missing-out/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- (<https://www.btider.org.tr/blogicerik/FoMO-fear-of-missing-out>).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Maslow_teorisi
- <http://www.yonetselzihin.com/orgutsel-davranis/sosyal-karsilastirma-teorisi-ve-leon-festinger/.html>
- <https://selfdeterminationtheory.org/the-theory/>

Stoacı Felsefe ve Modernite Arasında Düşünsel Bağlar*

The Intellectual Ties Between Stoic Philosophy and Modernity

Funda ÇOBAN¹

Öz

Modernite, kendinden önceki Hristiyan kozmolojisi ve ilk çağ uygarlıkları dikkate alındığında kendine has ilkeler ve değerler silsilesi üzerinde yükselen ayrı bir dünya tasavvuru kurar. Burada özellikle rasyonalite, ilerleme, bilimsellik, deneycilik gibi epistemolojik bağların siyasal ve sosyal dünyaya izdüşümleri olarak bireycilik, doğal hukuk, insan hakları gibi nosyonlar ön plana çıkar. Ne var ki, dünya tarihindeki her dönüşüm kendinden önceki düşünsel ekollerden izler taşır. Bu anlamda, Antik Yunan'ın bütünsel dünya tasavvurunun çözülmesini takiben ortaya çıkan Helenizm bu izlerden bazılarını tartışabileceğimiz bir model olarak durur. Helenizm içinde Stoacılık ise, Helenistik dönem ile bunun Romalı uzantılarında önemli bir düşünce ekolü olarak yer alır. Nitekim Stoacılık ile modernite arasında kimi bağlar bulmak mümkündür.

Bu perspektiften çalışma modernite ile Stoacılık arasında epistemolojik ve sosyo-politik ilişkilerin var olduğu savıyla, bu ikisi arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. Bu bağlamda karşılaştırmalı bir okumayla bir yandan Stoacılığı ele almakta, bir yandan da öne sürülen ilişkileri tespit etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Stoacılık, Helenizm, Zenon, Modernite

Abstract

Modernity establishes a distinct world view that rises above its unique set of principles and values, given its predecessor Christian cosmology and early civilizations. Here, especially notions such as individualism, natural law, and human rights come to the fore as projections of epistemological ties such as rationality, progress, scientific approach and empiricism to the political and social world. However, every transformation in world history has traces from previous intellectual paths. In this sense, Hellenism, which emerged following the dissolution of the holistic world view of Ancient Greece, remains a model that we can discuss some of these traces. Stoicism is an important school of thought in that Hellenistic tradition including its Roman extensions. Indeed, it is possible to find some links between Stoicism and modernity.

The study from this perspective explains the relationship between the two, with the argument that there are epistemological and socio-political relations between modernity and Stoicism. In this context, with a comparative reading, the article deals with Stoicism, on the one hand, and identifies the proposed relationships on the other.

Keywords: Stoism, Hellenism, Zenon, Modernity

1. GİRİŞ

İnsanların ve toplumların dünyayı algılama ve anlama biçimleri, içine doğdukları sosyal, siyasal ve kültürel ortamla biçimlenir. Bu anlamıyla Avrupa özelinde coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform ile şekillenmeye başlayan, daha sonra Descartes'ın kartezyen düalizmi ve Bacon'ın ampirik metodolojisi ile şekillenen ve en nihayetinde Aydınlanma ile doruğuna ulaşan modernite, deyim yerindeyse önce Avrupa tarihini daha sonra da dünya tarihini öncesi ve sonrası olarak okumayı gerekli kılmış

egemen bir söylemsel niteliğe bürünmüştür. Bu bağlamda modernite, Tanrı'yı merkeze alan bir dünya tasavvuru olarak Orta Çağ Kilise düşünümünün zayıflayıp ortadan kalkmasına sebep olan bilimsel ve teknik gelişmeler paralelinde yalnızca felsefi bir kırılışı değil toplumsal ve politik bir dönüşümü de tetiklemiştir.

Ne var ki, modernitenin kendine has dünya tasavvuru boşlukta doğmamıştır. Modernite, her ne kadar yepyeni bir insan, zaman ve mekân anlayışı geliştirse de kendinden önceki düşünce ekollerinin izlerini taşımaktadır. Diğer bir

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* Bu makale, Aksaray Üniversitesi, İİBF, Felsefe Toplantıları adlı etkinliğin 17. oturumunda (Şubat, 2015) "Helenizm ile Modernite Arasındaki Bağlar Üzerine Bir Deneme" başlığı adı altında genel hatlarıyla sunulmuştur.

¹ Funda ÇOBAN

ORCID ID: 0000-0001-5852-9386

Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir, Türkiye, funda.coban@idu.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., İzmir Demokrasi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Relations Department, İzmir, Turkey, funda.coban@idu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received : 14.07.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 13.08.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 17.08.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Çoban, F. (2020). Stoacı Felsefe ve Modernite Arasında Düşünsel Bağlar. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 98-109.

ifadeyle modernite geçmişin fikri mirasıyla kuvvetli bağlara sahiptir. Bu anlamıyla modern paradigmayı pek çok yönden Stoacı düşünümle ilişkilendirmek mümkündür.

İşte bu çalışma, kent devletinin sona erdiği M.Ö. 323 yılıyla Helenistik çağın son büyük imparatorluğu İskender'in imparatorluğunun Roma topraklarına katıldığı M.Ö. 30 yılı arasındaki döneme (Cevizci, 1998, s.410) damgasını vuran Stoa felsefesi ile modernite arasındaki bağları incelemek, daha açık bir ifadeyle modernitedeki Stoacı düşünsel kökleri tespit etmek amacıyla hareket etmektedir.

Bu bağlamda çalışma üç ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde Yunan kent devletlerinin yıkılışından Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna dek geçen süre tarihsel-siyasal konjonktür içinde tanıtılarak, Stoacı felsefeye kaynaklık eden arka plan sunulacaktır. Sözü edilen bu arka plan, aynı zamanda Helenistik felsefenin temel ilkelerinin genel hatlarıyla ortaya konulduğu bir içeriği de kapsamaktadır. İkinci bölümde Helenizme damgasını vurmuş üç felsefi gelenekten biri olan Stoacılık -diğerleri Epikürosçuluk ve Skeptikler'dir- bu geleneklerin öncülüğünü yapan düşünürlerin fikirleri çerçevesinde tanıtılacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise ilk iki bölümde ortaya konulan bilgilerden yararlanılarak, bu bilgilerden doğan pratiklerin moderniteyle ilişkisi tartışılacaktır.

2. HELENİSTİK FELSEFENİN ANA HATLARI²

Helenistik düşünce, Antik Yunan'ın -özellikle Atina'nın- içe kapalı ve kendine has yönetim tarzının (polis) ve düşünme kültürünün dağılmaya yüz tuttuğu ve *polisin* iç-dış sorunlar nedeniyle, diğer *polislerle* daha yoğun iletişime geçtiği bir dönemde doğmuştur. Özellikle M.Ö. 339'da Makedonya Kralı II. Philippos önderliğindeki orduların Yunan ordularını yenmesiyle birlikte, *polisler* bağımsızlıklarını ve otonomluklarını yitirmişlerdir. Bu durumun tersten bir sonucu olarak da mevcut *polisler* arasında kültürel etkileşim artmıştır. Söz konusu kültürel etkileşim ile Yunanlılar, doğuların barbar ve kendilerinden farklı olduğu düşüncesinden kopmaya başlamıştır. *Polisin* kendine dair sorunları çözmemesi ve dışarıdan bir müdahale sonucu otonomluğunu yitirmesi, o döneme kadar ortaya konulan felsefi yaklaşımların gözden geçirilmesine ve yeni yaklaşımların gelişmesine ön ayak olmuştur. Özellikle Platon ve Aristoteles'in *polisi* eleştirmelerine rağmen çözümü onun içinde arayan ve dışa kapalı düşünüş sistemleri, artık geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Polisin kendine yeterli bir birim olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmeye başlaması, felsefi düşüncede

polis merkezli yaklaşımların terk edilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Aristoteles'in oligarşinin ve demokrasinin karması olarak ortaya koyduğu *politeiayı*, *polisi* merkeze alacak istikrarlı bir rejim tesis etmenin son büyük hamlesi olarak okumak mümkündür.

Nitekim ifade edildiği üzere Helenistik dönemi karakterize eden, birlik ve uyum değil, dağılma ve çözülmüzdür. Bu dağılma ve çözülmeyi koşullayan, Büyük İskender'in doğunun ve batının halklarını büyük bir imparatorluğun çatısı altında politik ve kültürel olarak sentezleme gayretidir. Zira yayılcı faaliyetin tüm farklılıkları ortak bir noktada buluşturma hedefi, bir yandan yerel aidiyetlerin altını oymuş, bir yandan da Antik Yunan'da oldukça güçlü bir nosyon olan yurttaşlık bağının zayıflamasına sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle İskender'in geniş imparatorluğunun batı kıyılarında yaşayanlar için artık *Ortak İyi* prensibi çerçevesinde toplanılacak bir siyasal yaşam olmadığı gibi, kişilerin karar alma süreçlerine bizzat katılarak politikanın somutluğunu hissedecekleri bir politik alan da kalmamıştır. Neticede bu durum, imparatorluk sınırları içinde yaşayanların kendilerini bir bütünün parçası olarak konumlandıramamaları, hatta artık tikel olarak var oldukları düşüncesini içselleştirmelerine sebep olmuştur. Böylelikle kişiler artık neredeyse yalnız, tek ve kendine yeter bir benlik kompozisyonunun yörüngesinde imparatorluğun dünya vatandaşlığı şemsiyesi altında soyut bir politik aidiyetin yeni ufkunu deneyimlemeye başlamışlardır. Bu ufukta eskinin aksine toplumsal değil kişisel mutluluk, kendini ortak bir payda için adama yerine dinginlik ve huzur yeni değerler kümesini meydana getirmiştir. Kuşkusuz bu durumu, yıllarca süren savaş ve istikrarsızlık döneminin verdiği güvensizlik duygusu ile bağlantılandırmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle yeni değerler demetinin ortaya çıkması, siyasal dönüşümün sert yüzünde insanların karşı karşıya kaldığı yıkımlarla da ilintilidir. Bu noktada Antik Yunan mirası üzerine yükselen bu "yeni insan" için güven, dinginlik ve kabullenme hemen her şey olacaktır. Oysa bu ihtiyaç ve arzular Helenistik dönemin insanlarını adeta arafta bırakır. Zira bir yandan deyim yerindeyse kendi kabuğuna çekilmekle büyük bir imparatorluğun yurttaşı olmak arasında yaşanan bölünme özel isteklerle genelin talepleri arasında kendini var etmeye çalışan bir kategoriye yaratır. Çok sonradan -13. yüzyılda- bu kategoriye *birey* denecektir.³

Bu bağlamda Helenistik dönemin insanı bir yandan kendi hayatını düzenlemek, bir yandan da o döneme dek olmadığı şekilde başka insanlarla ve kültürlerle etkileşim içinde yaşamak göreviyle baş başa kalmıştır. İşte bu iki görevin

² Helenizm'e ilişkin bilgiler şu eserlerden derlenmiştir; bölüm içinde tekrar atır yapılmayacaktır: (Sabine, 1966); (Gökberk, 1996); (Russell, 1996); (Skirbekk ve Gilje, 2006); (Ağaoğulları, 2006); (Brun, 2006).

³ Birey (*individual*), *indivision* köküyle bağıntısı içinde ayrıştırılmaz bir bütünü

ifade etmesine rağmen zamanla kendini diğerlerinden farklılaştırarak (*distinct*) bir kendinlik kazanmış tikel aktörü ifade eder (Eagleton, 2016, s.68).

bağdaştırılıp yerine getirilmesinde, Stoacılığın sunduğu reçetelerin oldukça anlamlı olduğu söylenebilir. Zira hem yetkin yaşamı hem kardeşçe bir arada var olabilmeyi kendi düsturu haline getirmiş Stoacılık dönemin egemen ideolojisiyle çatışmadan var olabilmenin uygun bir yolunu bulmuştur. Nitekim ileride detaylandırılacağı üzere Stoacılığın yazgıcılığı itaati ve evrensel hukuk düşüncesini senkretik bir şekilde uzlaştırmayı başarabilmiştir. Üstelik bunu yaparken de oldukça ampirist, duyu algılarından gelen izlenimlere paye veren bir epistemolojik yol izlemişlerdir. Ne var ki Stoacıların ampirizmi bile aynı amaca, doğa ile insanın uyumuna hizmet ettiği noktada siyasal düzenle uyum içinde bir arada varoluşun felsefi temellerini atmaktadır. Üstelik bu uyum, iradenin eğitimi ve adeta dinsel bir öğreti ile pekiştirilirken hakikatin aynı şeyin farklı yüzlerinden başka bir şey olmadığı yönündeki fikriyat çeşitlilikleri çizgisel bir öğreti içine sıkıştırmıştır.⁴ Diğer bir ifadeyle artık Antik dönemin evrenselleşen yereli, yerelleşen evrensel ikame olmuştur. Tam bu noktada, bu çalışmanın iddiası mahiyetinde, Stoacılığın modernitenin öncüllerini içinde taşıdığı gündeme gelir; fakat bu iddiayı temellendirmeden önce arkaplan bilgisi olarak Stoa düşünürlerine biraz daha yakından bakmak gerekir.

3. STOA FELSEFESİ

Stoa felsefesi M.Ö. III. yüzyılda Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan ve neredeyse beş asır boyunca Yunan ve Roma dünyasında bir düşünme biçimi olarak kabul görmüş, etkin bir felsefi gelenek olarak yüzyıllar boyunca canlı ve dinamik kalmayı başarabilmiş düşünceler silsilesini ifade eder. Öğretinin bu uzun değişim ve gelişim seyri nedeniyle Stoacı gelenek üç ana döneme ayrılmaktadır (Brun, 2006, s.13). Bunlardan ilki M.Ö. III. yüzyılda etkinlik merkezi Atina olan ve Kıbrıslı Zenon, Kleanthes ve Khrysippos'un yer aldığı Eski Stoa'dır. İkincisi M.Ö. II. yüzyılda öğretinin dogmatiklikten sıyrılarak Latinleşmeye başladığı Orta Stoa'dır. Babilli Diogenes, Tarsuslu Antipater, Rodoslu Panaitios, ve Apameli Poseidonios bu dönemin öne çıkan isimleridir. Üçüncü dönem ise kısmen Cicero, Seneca, Epiktetos, Musonius Rufus ve bir imparator olan Marcus Aurelius gibi Romalı isimleri barındırması bakımından İmparatorluk Stoası olarak adlandırılmaktadır.

3.1 Eski Stoa⁵

Stoacılığın kurucusu Kıbrıslı Zenon adında bir Yunanlı düşünürdür (M.Ö. 336-264). Tüccarlık yapan Zenon,

gemisinin Pire önlerinde batması üzerine Atina'ya gelmiş ve felsefeyle ilgilenmeye başlamıştır. Kynik Krates'ten aldığı dersler Zenon'u etkilemiştir. Antisthenes'in kurduğu ve Diogenes ile doruğuna çıkan Kynik öğretisi özetle dünya nimetlerinden ve toplumsal yaşamdan uzak durarak kendine yeter bir yaşam kurma ideali üzerine temellenmekte, erdemli bir yaşamı mümkün kılmak için her türlü istek ve arzudan kişinin kendini uzak tutması gerektiğini öne sürmektedir. Kynik Krates'in öğrencisi Zenon da bu fikirlerden etkilenmiştir. "Gerek düşünceleri, gerek davranışları bakımından katıksız bir Helenistik Çağ bilgisi olan Zenon" (Eyüboğlu, 2002, s.65) aşağıda detayları serimlenecek olan öğretisi ancak kendi okulunu kurup, düşüncelerini aktarmaya başladığında taraftar bulmaya başlamıştır. Stoa kelimesi de Yunanca sütunlu galeri (*portique*) anlamına gelen *stoa* sözcüğünden köken almaktadır; çünkü Zenon derslerini *Poekile* diye anılan sütunlu girişte vermiştir. Eski Stoa'nın diğer önemli düşünürleri Kleanthes ve Kyrsippos ise büyük ölçüde öğretinin kurucusu Zenon'un fikirlerini takip ederek bunları geliştirir. Özellikle Kyrsippos, okulun ikinci kurucusu olarak addedilmekte ve Stoacı mantığa dönük katkılarıyla bilinmektedir (Wiersma, 2004, s.22-23).

Zenon'a göre felsefenin asıl sorunsalı insan mutluluğunun koşullarıdır. Diğer bir ifadeyle Zenon, "İnsan nasıl yaşarsa mutlu olur?" sorusuna cevap aramaktadır. Zenon'un bu soruya yanıtı *erdemli yaşamdır*. Sokratik bir söylem olan *erdemli yaşam* tasavvurunun, Sokrates'in öğrencisinin öğrencisi Krates'ten aldığı derslerle Zenon'da hayat bulması, Stoacılığın büyük ölçülerde bir ahlak felsefesi niteliğinde olduğunun göstergesidir. Gerçekten de Stoacılığın felsefeyi mantık, fizik ve etik olarak üçe ayırarak her birini başlı başına bir disiplin olarak ele almasına rağmen, burada "fizik, felsefenin odak noktasında bulunan ahlaka temel olma işlevini görür; mantık ise, gerek fiziği, gerek ahlakı bilgi yoluyla desteklemeye yarar." (Ağaoğulları, 2006, s.419). Bu çerçevede *erdemli yaşamın ne olduğu* sorusu Stoacılıkta önemli bir gündem teşkil eder. Zenon'un bu soruya yanıtı ise *doğaya uygun yaşamdır* (Laërtius, 1925, s.195). Burada *doğaya uygunluk* ekseninde ahlak, artık fizik ve mantıkla uyumlu hale gelmektedir.

Söz konusu uyumu temellendirmek için öncelikle Zenon'un fizik anlayışına değinmek gerekir. Bu bağlamda öncelikle ilk söylenmesi gereken, Zenon'a göre "var olan her şeyin

⁴ Yine de varlığını ve etkisini oldukça uzun süre devam ettiren Stoacılığın erken dönemlerinin, Roma Stoası etik-politik anlayışına göre "radikal" eğilimleri içerdiğini şerh düşmek gerekir. Örneğin Stoacılığın kurucusu sayılan Zenon'un *Cumhuriyet* isimli eseri kurulu düzene muhalif bir ton taşır. Eserinde Zenon paraya, tapınaklara, mahkemelere, yasalara, heykellere ve okullara karşı çıkarken, evlilik kurumu yerine özgür aşkı ve çocukların eğitiminin kolektif olarak yürütülmesini savunur (Wiersma, 2014, s. 18). Ne var ki sosyo-politik dönüşümler gerçekleşirken öğreti, gitgide mevcut siyasal düzenle uyumlu bir

görünümüne bürünmüştür.

⁵ Eski Stoa'ya ait bilgiler şu kaynaklardan karşılaştırmalı olarak derlenmiştir: (Sabine, 1966); (Birand, 1958); (Zeller, 2001), (Gökberk, 1996), (Ağaoğulları, 2006), (Skirbekk ve Gilje, 2006), (Brun, 2006)

maddi” olduğudur. Bir başka ifadeyle Zenon, ne Platon gibi nesnelere ve idealler dünyası ayrımını, ne de Aristoteles gibi varlık içindeki madde-form birlikteliğini kabul etmektedir. Ona göre madde de, form da bir ve aynı şeydir. Bununla birlikte evreni oluşturan madde sürekli değişim halindedir. Pasif bir yapıda değildir. Canlıdır. Evreni canlı ve etken kılan öge ise, evrenin ruhudur. Bu ruh, bizzat nesnelere içinde bulunan, sürekli değişen, hareket eden, dönüşen bir yapıdadır. Bu dönüşümün özünü ateş oluşturur. Ateş en hassas unsurdur ve tüm eşyayı etkisine alma yeteneğine sahiptir. Gerçek ateşten oluşan evren ruhu, evreni bir bütün olarak birleştiren güçtür. Evren ruhu, sonradan tüm canlılarda etkili olan bireysel ruhlara bölünür. Bitki, hayvan ve insanda etkili olan yaşam gücü, gerçekte evren ruhundan kopup ayrılmış olan güçlerdir. Stoacılar evren ruhuna, Herakleitos gibi *logos* adını verirler. Eski Yunancada *Logos*, söz, akıl, düşünme, daha genel anlamda, anlamlı ve tutarlı bir cümle demektir. Bu anlamıyla *Logos’un* bir parçası olmak, aklın bir parçası olmak demektir.

Nitekim Zenon’a göre bir ve bütün olarak evren tutarlı bir cümle, anlamlı bir söz gibi anlam ve tutarlılığa sahiptir. Bu anlam ve tutarlılığın kaynağı akıldır. Akılsa, tüm insanları birleştiren ateş ya da sıcak nefestir (Cevizci, 1998, s.945). Bu ateş, evrenin yeniden ve yeniden türeyişi anlamına gelmektedir. Tüm varlıklar da, ateşin birer görüngüleri olduğundan öncesiz ve sonrasız bir şekilde yeniden ve yeniden dünyaya geleceklerdir. Ateşin evrende sonsuz sayıda görüngüsünün bulunması dünyadaki insanların hiçbirinin bir diğerine benzememesi, dünya üzerinde birbirinin aynı olan hiçbir şeyin bulunmaması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle her bir varlık ayrı ayrı bir değer taşımaktadır. Zira hepsi düzenin vazgeçilmez ve gerekli birer parçasıdır.

Öte yandan Zenon, tüm evrene egemen olan *Logos* yanında bir de tek tek varlıklara dağılmış olan ve onlarda etkili olan *logoslardan* söz eder. Buna göre, nasıl ki ayrı ayrı canlılarda etkili olan ruh tek bir evren ruhunun parçaları ise, tek tek insanda bulunan akıl da tek bir *tümel aklın* parçasıdır. Aynı şekilde, insan bedeni de evren bedeninin bir parçasıdır. Bu şekilde genelde Stoacılık, özelde ise Zenon, materyalist bir tümtanrıca anlayışa ulaşmış olmaktadır. Nitekim düşünürün evrenin *arkhesi* (ilk neden) olarak ateşi, devamlılığın belirleyicisi olarak ise değişimi/dönüşümü gösterdiği yerde Herakleitos ile yakın bir düşünsel bağ içinde bulunduğu tartışılmaktadır (Schofield, 1991, s.81; Sedley, 1998, s.78-82). Zira Herakleitos’a göre “evren zıtlıkların sona ermeyen hareketle gelişmesi, serpilmesi sonucu *Logos’a* / *Bir* olana dönüştür ve bizim dünyamız sonsuz canlı ateşten değişimle meydana gelmiştir; bu nedenle çok-şey

görünenler aslında bir-tek-şey’dirler (Kranz, 1994, s.59).

Zenon’da mantık ise aslen bir bilgi sorunudur (Gökberk, 1996, s.103). “Nasıl biliyoruz?” sorusuna Kynik felsefenin etkisiyle “dış etkiler yüzünden ruhta meydana gelen izlenimler yoluyla” (Gökberk, 1996, s.103) yanıtını veren Zenon’da bu tarz bir bilme edimi *phantasia kataleptike* olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir ifade ile *phantasia kataleptike* ya da *katalepsis* objesini kavrayan, elden geldiğince onu tıpkı tıpkısına yansıtan bir tasavvurdur (Gökberk, 1996, s.103). Ne var ki bilgenin erdemi, bilmek olduğuna göre bilge kişi de izlenimlerle yetinmemeli, gerçek bilgiyi (*episteme*) aramalıdır. İşte *katalepsis*, *doxa* (sani) ile *episteme* arasında yer alan bir bilgi türüdür. Zenon, fizik anlayışı ile uyumlu olarak duyulamayı dışta bulunan tarafından dönüştürülmüş duylara ve ruha sahip olmak olarak tanımlamakta, doğru bilginin ölçüsünü de kendisine yol açanla uyum içinde olmak olarak göstermektedir (Brun, 2006, s.39). Bu uyum da belli ölçülerde bir deneyimciliğin ürünüdür; fakat Stoa deneyimciliği, insan ve doğanın içiçeliği üzerine kurulmuş bir deneyimciliktir. Bu nedenle Stoa’nın bilgi teorisi ve mantığı belirli ölçülerde zamansal önermelere dayanmaktadır. Karşılaştırmalı olarak gidilecek olursa Antiklerin tümellerden yola çıkarak “bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates bir insandır, öyleyse Sokrates bir insandır” dediği yerde Stoacılar “bu kadının sütü varsa doğurmuştur” gibi zamansal ilişkileri ön plana çıkaran önermeler kullanmaktadırlar. Bunun nedeni ise Stoacıların zamanı evrensel yaşam dinamiğinin ve uyumunun bir ifadesi olarak görmesidir (Brun, 2006, s.40).

Zenon, fiziksel dünyayı böyle açıkladıktan ve mantıksal açılımlarını gerçekleştirdikten sonra ahlak alanına kolayca bir sıçrama yapabilmektedir. Zira insanın mutlu olmasının koşulunun erdemli yaşamak, erdemli yaşamının şartının doğaya uygun yaşam olarak ifade edilmesi, doğaya uygun yaşamının da evrene hâkim olan akla uygun yaşamak olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle evrendeki her şey bir düzen içinde bulunuyorsa, olan biten her şey evrensel bir aklın kendini dışavurumuysa bu durumda erdemli bir yaşam için bireysel ve toplumsal yaşamda başımıza gelecek her şeyi tevekkülle karşılamak doğaya uygun yaşamdır. Öte yandan her şeyin *Logos’un* kendini serimlemesinin bir görüngüsü olduğu noktada mutlu olmanın bir diğer fakat buna bağlı şartı korkulardan ve üzüntülerden kendimizi sıyırmamızdır. Zira Zenon’a göre doğada olup biten her şey bir ilkeye göre olmaktadır ve bizi üzen-korkutan şeyler de bu düzenin zorunlu birer parçasıdır. Dolayısıyla aslında doğada ne iyilik, ne de kötülük bulunmaktadır. Bunları iyi ya da kötü gösteren şey, bizim olaylara yüklediğimiz anlamlardır. Bu noktada eğer kendimizi bu anlamlardan soyutlar, başımıza gelen her şeyin evrensel aklın kendini gerçekleştirme anlamına geldiğini

fark edersek üzüleceğimiz ya da korku duyacağımız hiçbir şey kalmayacaktır. Sözelimi bir yakınımız öldüğünde ölümün ne kadar doğal bir şey olduğunu kendimize hatırlatırsak üzülmemize gerek kalmayacaktır. Aynı nedenle ölümden de korkmamız için hiçbir neden yoktur. Epiküros'un "ben varsam ölüm yok, ölüm varsa ben yokum" dediği yerde Zenon "ölümü mantıksallaştırarak" korkulardan uzaklaşmaktadır. Böylece Stoacı düşünür, kişinin ahlaki özgürlüğe kavuşacağını savunmaktadır. Toplumsal yaşamı reddeden ve erdemi tikel bir yalnızlıkta bulan Kyniklerden bu aşamada ayrılan Zenon, söz konusu ahlaki özgürlüğün kişinin kendini terbiye etmesiyle bağlantılı olduğunu, toplum içinde ya da dışında yaşamının bunun belirleyici ölçütü olmadığını savunmakta ve hatta *bilmenin erdem* olduğu yolundaki Sokratik söyleme katkıda bulunarak *bilmenin eyleme* olduğunu ifade etmektedir. Bu aşamada Eski Stoacıların toplumsal yaşama katılmayı yadırgamadıklarını, münzevi yaşama belirgin bir destek vermediklerini söylemek mümkündür. Bunun da ötesinde Eski Stoa düşünürleri bilge kişilerin bir engel olmadıkça devlete yararlı olacak hizmetlerde bulunmasını salık vermektedir. Ne var ki Zenon'a göre münzevi yaşama sırt çevirmemiş olmak, insanın kendini arzu ve tutkulara bırakabileceği anlamına da gelmemektedir. Diğer bir ifadeyle kişi mutlu olmak istiyorsa, erdemli olmayı bilmelidir. Bunun için de gerçek erdemden başka hiçbir şeyin kendini mutlu etmeyeceğinin ayırımına varmalı, kendini haz ve tutkularından arındırmalı, şeref, saygınlık, sağlık gibi geçici şeylere karşı ilgisiz (*adiaphoron*) kalmalıdır. Ne var ki Zenon, mutluluk için değerleri olmasa bile doğal varlığımız bakımından bir değer (*axia*) olan, dolayısıyla isteğimizi tetikleyen bazı şeylerin olduğunu da inkâr etmemektedir. Bu noktada insan doğasına uygun ile ona aykırı olanları birbirinden ayırt etmeye girişen Zenon, ilgiler arasında bir hiyerarşi kurmaktadır. Buna göre biricik erdem iyi olandır; ama bunun dışında kalanlar da büsbütün değersiz değildirlere; dolayısıyla bunlara her zaman ilgisiz kalmak yerinde olmaz. Öyle şeyler vardır ki bunlar mutlak iyi içinde yer almasalar bile arzulanabilirler. Çünkü bunlar, erdeme/iyiye katkı sağladıkları için seçilmeye değer (*proēgmenon*) olabilirler. Hayat, sağlık bunun gibi şeylerdir. Zenon, iyiye katkısıyla arzulanır şeylerin de olabileceğini kabul ettiği noktada Kyniklerden bir kez daha ayrı düşmüş olmaktadır.

Stoacı düşünüş mutluluğun koşulu olarak doğaya uygun yaşamı salık verirken, isteklerden kendimizi uzak tutup korkulardan kendimizi arındırmayı öğütlerken evrensel aklın en mükemmel şekilde tezahür ettiğine vurgu yapmaktadır. Bu aşamada akla gelen ilk soru, mükemmel

bir düzenin varsayıldığı bu noktada ne ölçüde insan iradesinden söz edilebileceğidir. Zira evrensel akıl ne olması gerekiyorsa o şekilde hareket ettiğine göre insan iradesinden de söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu soruya Stoacı düşünürlerin ortak yanıtı, kişinin kendi dışında gelişen şeylere karşı ilgisiz kalması gerektiğidir. Diğer bir ifadeyle kişi, kendi dışında gelişen olaylardan ne haz almali ne de bunlardan üzüntü duymalıdır. Zira bu sadece evrensel yasaların bir tezahürüdür. Ancak insan, kişisel isteklerini ve eylemlerini belirlerken bir iradeye sahiptir. Örneğin kişi bir unvanı elde etmeyi diler ve bunu elde edemezse üzüntü duyar. Oysa bu unvanı istememek onun elindedir. Bu şekilde insan erdemli, yani doğaya uygun bir yaşamı seçer ya da seçmez. Bu anlamda insanlar ya iyi ya kötüdürler; eylemleri ya ahlaka uygun ya da değildir. Dolayısıyla az ya da çok erdemli olmak gibi bir kategoriden bahsedilemez.

Zenon'un bu fikirlerinin önemli bir sonucu siyasal alanda kendini göstermektedir. Zira her insan *ortak aklın* kendini serimlemesinin bir uzantısı olduğuna göre ve herkesi kuşatan *ortak yasalar* bulunduğuna göre bir benzetmeyle, bütün insanların tek bir ulvi imparatorluğun yurttaşı olduğu söylenebilir. *Kosmopolitanizm* olarak isimlendirilen bu fikre göre herkesin kuşatıcı bir yasalar bütünüünün emri altında olması, devletleri ve sınırları gereksiz kılmaktadır. Herkes evrensel bir kardeşlik ilkesine göre bir bütünüün parçalarıdır.

3.2 Orta Stoa⁶

M.Ö II. ve I. asırlarda Platon ve Aristoteles felsefelerinin Eski Stoa öğretileri içine eklenmesi nedeniyle bu dönem farklı bir kategoride ele alınmaktadır. Orta Stoa döneminde zikredilen düşünürler kısmen pratik hayatın taleplerini karşılamak, kısmen kendilerini diğer çağdaş okulların öğretilerine uydurmak için Eski Stoa'nın katı dogmatizmini yumuşatmak durumunda kalmışlardır. Orta Stoa'nın başlıca temsilcileri Panaitios ile Poseidonios'tur.

Panaitios (M.Ö. 180-110), Eski Stoa'nın ruhun ölümsüzlüğü, evrenin bir yanma süreci olduğu gibi ana düşünceleri yerine Aristoteles'in evrenin bitimsiz olduğu düşüncesini doğru kabul eder. Eski Stoa'nın idealist özünden belirli ölçülerde vazgeçen Panaitios, hem ruhsal dinginlik ve aldırmaçlık idealini hem de gerçekten bilge olan insanların varlığını reddeder. Onun için ahlak alanı içinde nihai ve en yüksek amaç, bireyin özünün olabildiğince geliştirilip yetkinleştirilmesidir. Bu doğrultuda Stoa öğretisini pragmatik değerlere sahip Romalılara kılavuz olacak biçimde dönüşüme uğratmış olan Panaitios'a göre, ahlaki ve faydalı olan arasında bir özdeşlik söz konusudur. Öte yandan Panaitios halk dinine saygı duyarak evrensel aklı Yunan tanrılarının en kudretlisi Zeus'la özdeşleştiren ve

⁶ Orta Stoa'ya dair bilgiler, şu eserlerden karşılaştırmalı derlenmiştir: (Birand, 1958); (Sabine, 1966); (Gökberk, 1996); (Ağaoğulları, 2006); (Zeller, 2001);

(Skirbekk ve Gilje, 2006); (Brun, 2006); (Zeller, 2001).

ölümlü olmakla birlikte Zeus'un altında daha başka tanrıların da varlığını kabul eden Eski Stoa öğretisinin (Weber, 1998, s.94) hiyerarşik yapılandırmasına paralel olarak dini şairlerin, filozofların ve devlet adamlarının dini olarak üçe ayırmıştır. Bunlardan ilkini çocukça ve saçma olduğu gerekçesiyle reddetmiş, ikincisini sınırlandırılmamış bir Tanrı fikriyle denkleştirmiş, üçüncüsünü ise insanların denetimi ve eğitimi için zorunlu görmüştür (Weber, 1998, s.94).

Panaitios'a göre insanda ruh ve beden birbirinden ayrılmaz iki ögedir. Ne ruhsuz bedenden, ne de bedensiz ruhtan söz edilebilir. Zira bilgiye ancak duyu organlarından gelen izlenimler sayesinde ulaşılabilir. Bu izlenimler olmadan ne insanlar birbirleri ile anlaşabilir, ne de topluluk hayatını kurabilirler. Öte yandan ruh olmadan beden canlılık kazanamayacağından, ruhun da ayrı bir önemi vardır. Dolayısıyla bu iki ögeyi bir bütün halinde düşünmek gerekmektedir.

Fikri kökleri Kleantes'e dayanan ve Panaitios tarafından tekrar edilen önemli bir başka fikir de doğa piramidinde insana *akıl sahibi olması* nedeniyle ayrıca bir önem atfedilmesidir. Panaitios'a göre insan, akıl sahibi olduğu için Tanrı hakkında bilgi sahibi olabilecek yegâne canlıdır. Bu özelliği sayesinde insan diğer canlılardan üstündür. Söz konusu üstünlükten dolayı da diğer canlılara hâkim olmasını, onlardan faydalanmasını bilir.

Orta Stoa'nın diğer önemli temsilcisi, Panaitios'un öğrencisi Poseidonios'tur (M.Ö. 135-51). Kanıtlamalarını daha çok ampirik bir metodolojiye dayandıran Poseidonios felsefe ile bilimler arasında sıkı bir bağ kurmanın yollarını aramıştır. Aristoteles'in organizma fikrinden esinlenmiş ancak bunu bir kavram olmaktan çok, doğrudan doğruya kuvvetlerin canlı bir birlikteliği olarak ele almıştır. Diğer bir ifadeyle Aristoteles'te başlı başına bir kategori olarak, dinamik bir süreç-bir değişme süreci anlamında kullanılan *Oluş*, Poseidonios'ta büyük bir organizma olarak tanımlanan evren içindeki dereceli bir bulunuşa tekabül eder. Bu organizma içinde de her şey birbirine *sempati* (*birlikte duyuş*) bağlarıyla eklemlenmiştir.

Poseidonios'a göre insanın bir Tanrısal (akıllı), bir de Tanrısal olmayan (bedensel) yönü bulunmaktadır. Tıpkı Aristoteles'in madde ve formun tek bir tözde birleştiğini iddia etmesi gibi, Poseidonios da insanın bu iki ögeden mürekkep olduğunu söylemektedir. Ancak bu ruh, bedene yabancı bir şey olarak büyük ateşin içinden sıyrılarak gelip girmiştir; dolayısıyla ruh öncesiz ve sonrasızdır. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra önce yeryüzünde bir temizlik geçirmekte, ardından da yukarılara yükselip burada her şeyin tam bilgisini edinmiş olarak mutlu bir hayat

sürmektedir (Opsomer, s.183-193).

Platon gibi ruhun akıllı olmayan yönünü, yani bedeni değersiz gören Poseidonios'a göre bilginin, dolayısıyla erdemlin ölçütü davranışlarımızda beden mi aklın mı baskın olduğuna vereceğimiz yanittir. Buna göre ruhun akıllı yönünün, akıllı olmayan yönü üzerinde egemenlik kurmasıyla insan erdemli, dolayısıyla mutlu olmaktadır. Duygulanımlar ise Eski Stoa'nın öngördüğü gibi yanlış yargılardan değil, ruhun akıllı olmayan yönünün baskın çıkmasından doğmaktadır.

Doğa bilimi, coğrafya, astronomi ve matematikle de ilgilenen Poseidonios, Yer'in çapını, Ay'ın gel-git üzerindeki etkisini, Güneş'in uzaklığını ve büyüklüğünü hesaplamaya çalışmıştır. Felsefeyi Tanrısal ve insani şeylerin, bunların nedenlerinin bilgisini araştıran bir alan olarak görmesi, onun bu çeşitli bilim alanlarına olan özel ilgisinin sebebi olarak görülebilir. Öte yandan dünyayı inorganik formlardan sayısız geçişlerle bitki ve hayvanlara sonunda insanlara yükselen hiyerarşik bir yapı olarak resmetmiştir -yine Aristoteles gibi-. Bu yapı içerisinde her şeyin en küçük ayrıntısına kadar tanrısal bilgelik tarafından düzenlendiğini öne süren Poseidonios, argümanını deneysel ve ayrıntılı bir kanıtlama ile desteklemeye çalışmıştır. Bu, Orta Stoa içinde Eski Stoa'nın fizik ve mantık önermelerinin büyük ölçüde sınıma tabi tutulduğunun bir göstergesidir.

3.3 İmparatorluk Stoası⁷

İmparatorluk Stoası, ilk ve orta dönem Stoacı felsefenin hemen hemen bütün ahlaki düsturlarını bünyesinde taşır. Bununla birlikte Roma'nın cumhuriyet rejiminden imparatorluğa kayışıyla birlikte artık öğretinin sorunsallarında vurgu değişiklikleri göze çarpar. Artık bu ekolden beslenen düşünürler, fizik ve mantıktan ziyade ahlaki ön plana koymaktadırlar. Bunun önemli nedenlerinden biri, eşitliğe dayanan cumhuriyetin bakiyesi ile imparatorluğun siyasal ve sosyal dönüşümü sürecinde yaşanan çatışmalar arasındaki gerilimdir. Diğer bir ifadeyle eski rejimin kişiye yüklediği haklar ve görevler demeti, bu yeni yapılanma içinde öyle formüleştirilmelidir ki kişi hem dingin kalabilsin, hem de bilgece yaşayabilsin. Zira artık önemli olan, Roma yurttaşı olmakla kadim Roma geleneklerine aykırı imparatorluğun siyasal düzeni içinde kişinin içsel ve dışsal bir özgürlük çelişkisi yaşamadan rejimle uyumlu bir hayat sürdürebilmesidir. Bu çerçevede Eski Stoacılar gelen *doğal düzen-doğal hukuk* nosyonları üzerinden Stoacı ahlakın, bu yeni dünya devletinin egemen ideolojisi ile tam bir uyum içinde çalıştığı söylenebilir. Tam da bu noktayı kanıtlarcasına Roma Cumhuriyeti'nin son zamanlarında yaşayan ve bir geçiş dönemi düşünürü olan

⁷ İmparatorlukStoası'na ait bilgiler, şu eserlerden karşılaştırmalı olarak

derlenmiştir: (Ağaoğulları, 2004); (Brun, 2006); (Beriş ve Duman, 2016).

Cicero da İmparatorluk Stoası'na dâhil edilirse,⁸ bu ekol içinde imparatorlardan köleye farklı toplumsal statüdeki insanların yer aldığı görülür. Nitekim Roma Stoası'nda Seneca gibi devlet adamları yanında İmparator Marcus Aurelius ile köle Epiktetos, aynı felsefi öğretinin şemsiyesi altında buluşabilmişlerdir. Bu kapsayıcılığın gücüyle de bağıntılı bir şekilde genel olarak bakıldığında imparatorluk sınırları içindeki hâkim ve popüler ideolojinin Stoacılık olduğu ifade edilebilir.

Geçiş dönemi düşünürü olmakla birlikte fikirlerinin sonraki Stoacı düşünürlere ilham vermesi açısından Cicero (M.Ö. 106- M.S. 79), bu dönemin bahsedilmesi gereken ilk ismidir. Nitekim Cicero düşüncesinin temelinde yatan *doğal hukuk* kuramı bütünüyle Stoacılıktan esinlenmiştir. Buna göre, yasaların kaynağı doğada ve insan doğasındadır. Bu doğanın özü ise insan aklında yatar. Cicero'ya göre "doğaya uygun olarak bütün insanlar için geçerli olan, aynı kalan ve değişmeden sonsuza dek süren gerçek bir yasa vardır; bu doğru akıldır. Bu yasa, buyruklarıyla insanları ödevlerini yerine getirmeye iter, yasaklarıyla da onları hata işlemekten alıkoyar" (akt. Ağaoğulları, 2004, s.51).

Cicero'nun doğal yasa ve akıl arasında kurduğu bu denklik, bir yandan pozitif yasaların doğal yasalara uygunluğunu telakki ederken bir yandan da *kozmpolis* fikrinin yeniden gündeme gelişini sağlar. Zira doğal yasa ve aklın denkliği dünyadaki herkesin sadece bir devlet-yasa altında yaşamalarını öngörür. Diğer bir ifade ile evrensel yasa-doğal yasa, siyasal yasanın da kökü olduğuna/olması gerektiğine göre herkes dünya vatandaşıdır. Cicero'nun bu fikrinin mantıksal sonucuysa, herkesin ahlaki olarak eşit olduğudur. Nitekim Cicero'ya göre bilge/ahlaklı olup olmama konusunda herkes eşittir. Ne var ki Cicero, klasik Stoa öğretisi çerçevesinden ahlaklı olmanın koşulunu dışsal özgürlüklere değil, içsel özgürlüğe bağladığı yerde sosyal eşitsizliklerle ilgili herhangi bir eleştiri sunmaz. Hatta Roma Anayasası'nı doğal anayasa olarak gördüğünden köleliği de doğallaştırır. Aynı mantık silsilesi içinden Cicero için özel mülkiyet de doğal ve ortak akla uygundur.

İmparatorluk Stoasının önemli düşünürü Seneca (M.Ö. 106-79) büyük oranda Cicero'nun fikirlerini takip etmekle birlikte, Stoacılığın ahlak öğretisinin altını çok daha kalın hatlarla çizer. Zira onun döneminde hem Roma'nın yasalarına uyup hem de dingin bir yaşam sürme idealine duyulan ihtiyaç çok daha artmıştır. Bu noktada Seneca'ya göre zaten insanın yazgısı doğuştan belli olduğundan, diğer bir ifadeyle doğanın yasası kişinin hayat çizgisine içkin olduğundan kişinin bu yasanın sesine kulak verip yazgısını

takip etmesi gerekir. Bu yolda da kişi, zor durumlara katlanmayı bilmeli ve gerekirse intihar bile edebilmelidir. Önemli olan, kişinin gelip-geçici mutluluklardan ziyade içsel huzura ulaşabilmesidir. Bu çerçevede düşünür, *Epistulae Morales ad Lucilium*'da (*Lucilius'a Ahlak Mektupları*) özel mülkiyeti, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri eleştirir ve insan ırkının kardeşliğini savunarak yalın yaşamı yüceltir (Ağaoğulları, 2004, s.79). *De Clemantia (Hoşgörü Üzerine)* eserinde, bilge-yöneticinin erdemlerinden bahseder ve bilge-yöneticinin şiddete ve acımasızlığa başvurmadan yönetmesi, adil, merhametli ve cömert olması gerektiğinden söz eder (Ağaoğulları, 2004, s.80). Öte yandan dingin ve huzurlu yaşamın sağlanması sürecinde erdemli olanların siyasete katılmasının bir görev olduğunu ifade ettiği ilk dönemine karşılık, kamu işlerinden uzaklaşıp kişinin kendini bilgeliğe vermesini salık verdiği ikinci dönem Seneca'nın fikirlerinde bir tutarsızlığa işaret eder. Ne var ki, bu tam da Zenon'dan esinlendiği haliyle bilgenin devlet işlerine bir engel olmazsa karışacağı ilkesine uygundur (Ağaoğulları, 2004, s.82). Nitekim Seneca'nın devlet işlerinden uzak durmayı vazettiği yılların siyasi eksenini, onu tam bir Stoacı yazgıcılıkla intihara götürecektir.

İmparatorluk Stoası'nın diğer iki ismi Marcus Aurelius (121-180) ve Epiktetos (50-135) ise, düşüncelerinin özgünlüğünden ziyade toplumsal statüleri arasındaki uçurumla ekolün içinde önemli bir yerde dururlar. Nitekim Roma İmparatoru Marcus Aurelius, imparatorluğu boyunca Stoacı ahlak öğretileri çerçevesinde hareket etmeyi tercih etmiş ve tarihe de bilge-kral olarak geçmiştir. *Meditations (Meditasyonlar)* eserinde okuyucu, karşısında büyük bir imparatorlardan ziyade Budist rahiplerin öğretilerine benzer telkinlerde bulunan bir ahlak filozofu bulur adeta. Toplumsal sorunlarla değil, kişinin tekil varoluşunun dünya üzerindeki konumlanışıyla ilgilenen Aurelius için, evrensel düzen içindeki tek hakikatin kendinde gerçekleştiği tek bir yasa vardır ve buna itaat etmek yazgımız olduğu gibi borcumuzdur da. Çünkü evrensel aklın parçası olarak kişi kendini en iyi şekilde bu aklın gerçekleşmesine adanmalıdır. İmparator Marcus Aurelius'a karşılık sonradan azat edilmiş köle Epiktetos ise, ne köleliğinden beis duyacak ne de özgürlüğüne olağanüstü sevinecek bir düşünce yapısı içindedir. Diğerleri gibi o da, dış koşullar ne olursa olsun insanın içsel özgürlüğünün önemli olduğunu, bu nedenle dışarıdaki koşullarla mücadele etmenin sadece huzur kaçıracı olduğunu, insanın kendini bilgelik yoluna adayarak ortak aklın gerçekleşmesine hizmet etmesi gerektiğini savunur.

4. STOADAN MODERNİTEYE

Sosyal bilimler ve felsefe dünyası için Antik Yunan sıklıkla

⁸ Zira Cicero, Stoa öğretilerinden faydalanmış olmakla birlikte kendini

Akademiçi olarak konumlandırır.

beslenen bir kaynaktır. Bununla birlikte klasik dönem sonrası vücuda gelen Helenistik Çağ ile bunun Roma uzantılarına yeterince ilgi gösterilmemektedir. Oysa Tuğcu'nun da (2003, s.161) ifade ettiği gibi üç yüz yıl süren Helenizm, "bin yıllık tarihi yapacak olan yeni insanın yeni toplumunun hazırlandığı bir dönemdir." Bu bin yıllık süreci takiben modern çağa geçiş dünya tarihinde son derece önemliyse, sosyal teori açısından Stoacılıkla modernite arasında ilgiye değer bağlar bulmak mümkündür. Bu noktada söz konusu bağların ortaya çıkarılması için, buradaki çerçevede dâhilinde modernitenin temel dinamiklerini sunmak gerekir.

Modernlik tarihi çok eskilere dayanan bir sözcük olarak genel anlamda eskiden yeniye geçişi ifade etmektedir. Bu anlamda tarih çizgisinde bulunulan konuma göre modernliğin, modern olmanın anlamı değişebilmektedir (Habermas,1996). Örneğin Orta Çağ Hristiyan dünyasının, Grek dünyasına göre modern olduğu söylenebilir. Dolayısıyla terimin zamansal niteliği ona belirli oranlarda bir görelilik vermektedir. Diğer bir ifadeyle, modernliğe bu tarz bir perspektiften yaklaşıldığında, onun, "günümüze ait bir dönemi kendisinden kalkarak tanımlama çabasında olduğumuz bir bilinç durumu (Özkeraz, 2003, s.14) olduğu söylenebilir. Bu nedenle her türlü modernlik iddiası, "kendi üzerinden, kendi içinden kendini tanımlama" şekli olması itibarıyla belli ölçülerde bir kısıtlılıkla maluldür. Öyleyse "modern" sadece bugüne ait bir şeydir, aynı şey yarın daha başka, yani daha modern olacaktır (Özkeraz, 2003, s.44).

Ne var ki bu anlam genişlemesi bir kenara bırakılırsa, modernitenin Orta Çağ'ın sonlarından itibaren özellikle birtakım bilimsel keşif ve devrimlerle temelleri atılan ve dünyaya dair algıda bir dönüşümü başlatan özel bir paradigma olduğu söylenebilir. Bu anlamda modernitenin ne olduğuna ilişkin olarak ortaya konulan hemen her çalışma ister istemez onun bazı niteliklerini betimlemekte, belli başlı özelliklerini ortaya koymakta, bunun da ötesinde Aydınlanma Çağ'ına atıfta bulunmaktadır (Sunar, 1999; Cevizci, 2001; Bozoğlu, 2002; Çiğdem, 2003; Erdoğan, 2006). Bunun önemli nedenlerinden biri yukarıda ifade edildiği üzere modernliğin şimdiden geçmişe doğru uzanan bir okumayı içermesi, bu okuma esasında da ona ilişkin belli başlı niteliklerin tespit edilmeye çalışılmasıdır. Bu çerçevede modernlik sorunu öncelikle epistemolojik alana kaymakta, ardından da bu epistemolojide vücut bulan belli başlı nosyonlarda hayatıyet kazanmaktadır. Bunlar arasında bilimsel devrimlerin izinde akılcılık, İnsan, ilerlemeci tarih anlayışı ve rasyonelleşme temel taşlar olarak düşünülebilir.

Bu itibarla modernitenin serüvenini Kopernik'in eski Hristiyanlık geleneğine ters bir şekilde evrenin merkezinde Dünya'nın olmadığını keşfetmesine ek olarak, Galileo'nun

dünyanın yuvarlaklığını ve onun kendi yörüngesinde döndüğünü ispat etmesi ile başlatmak mümkündür. Zira bu iki bilimsel devrim, geleneksel kozmolojilerden modern anlayışa sıçrayışı ifade etmiştir. Diğer bir ifade ile bu devrimler sayesinde yepyeni bir dünya betimi gelişmiştir. Böylece evrene bir bütünlük, anlam ve kutsallık atfedildiği dönemlerden evrenin parça-bütün ilişkisi çerçevesinde incelendiği, onun keşfedilebilir yasalarla işleyen bir makine olarak ele alındığı başka bir bakış açısı yavaş yavaş hâkimiyet kazanmıştır. Felsefi düzlemde Descartes'ın kartezyen düalizminde kendini gösteren bu parçalı bakış açısı dikotomiler (Özne-Nesne) üzerinden inşa edilen bir gerçeklik anlayışı yaratmıştır. 18. yüzyılda "her şeyin ölçüsü ve belirleyicisi olarak insanın" etkin ve etkili bir özne olarak konumlandırılışı -özellikle Kant'ın isminin bu aşamada zikredilmesi gerekir- rasyonalizmin ve buna sosyo-politik düzlemde karşılık gelen bireyciliğin temellerini döşemiştir. Bu düşünsel arka planla eşzamanlı olarak bilim ve teknikte meydana gelen gelişmelerin insan yaşamına getirdiği -görelilik- refah, deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilginin mutlak surette hakikati karşıladığı varsayımına dayanan pozitivist bilgi kuramının yollarını açmıştır. Bütün bu gelişmelere tarihin *ilerleyen* bir süreç olduğu kabulü de eşlik etmiştir. Öte yandan modernitenin epistemolojik arka planı siyasal, tarihi ve hukuki boyutlarda değişik görünümlere bürünmüştür. Bu bağlamda siyasal alanda bilen ve yeterli bir Özne olarak birey, tarih alanında toplumların da tıpkı doğa gibi yasalar çerçevesinde işlediğinin öne sürülmesi, hukuk alanında fizik yasasının doğal haklar manzumesine dönüşmesi bu görünümlerden yalnızca birkaçıdır. Her bir farklı toplumsal örüntünün temelinde insan aklının ve bilme yetisinin merkeze alındığı, bu anlamda bireyin doğa ve toplum yasalarını keşfetmekle mükellef kılındığı "yeni bir zaman-mekân algısı" (Schmitt, 2009) yatmaktadır. Dolayısıyla modern epistemolojiye kaynaklık eden argümanların (ampirizm, tümevarım ve deneycilik) hayatın her alanını sarıp sarmaladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Konumuz açısından modern anlayışın uzantıları olarak görebileceğimiz pozitivism, araçsal akıl, faydacılık, bireycilik, ilerleme, doğal hukuk ve (evrensel) yurttaşlık gibi nosyonlar ise, ilk başta ifade ettiğimiz argüman -Stoacılık ile modernite arasındaki bağlar- açısından birincil derecede önem taşımaktadır. Bu çerçevede büyük ölçüde kendine-yeterlik üzerine inşa edilmiş ahlaki bir doktrin olarak Stoa öğretileri ile modernite arasında nasıl bir paralellik bulunduğunu göstermek gerekmektedir.

Helenistik düşünce ile modern epistemoloji arasında bir bağ olarak görebileceğimiz ilk nokta duyu verilerinden elde edilen bilginin gerçekliğe denk düştüğünü varsayan ampimizmin Eski ve Orta Stoa dönemlerinde genel kabul görüşüdür. Cevizci'nin ifadesiyle (1998, s.165) Stoacılığın ampimizmi insan zihninin doğuştan boş bir levha olduğunu

öne süren Locke'un deneyciliğini incelemektedir. Öte yandan Zenon'un *phantasia kataleptike* kavramı, *doxa* ile *episteme* arasında bir bilgi kategorisi olarak konumlandığı yerde Hume'un (2019) duyu izlenimleri olarak ifade ettiği bilme basamağına oldukça yaklaşmaktadır. Öte yandan Stoacı mantıkta, evrendeki her bir tikelin tümelin bir görünümü olarak yasal bir düzen ve kategori içinde düşünülmesi Stoacıları modern epistemolojinin evreni doğal ve genel-geçer yasalar içinde işleyen bir düzenek olarak tasavvur etmesi anlayışı ile kesiştirmektedir. Zenon'un "var olan her şey maddidir" dediği, doğaya uygun yaşamayı da bu gerçekliğe denkleştirdiği yerde materyalist/pozitivist bir yaklaşımın izleri sürülebilmektedir. Zira bir aşkın Tanrı fikrini benimsemeyen, ortak akılı sürekli yapmakta olan bir *ateşle* özdeşleştiren Zenon, gerçekliğin temelini maddeyi koymuş olmaktadır. Öte yandan Orta Stoa filozoflarından Panaitios felsefeyi bilimlerle sıkı bir bağlantıya sokmak gerektiğinden söz etmektedir. Bu yaklaşım felsefenin özellikle 18. yüzyıldan itibaren, doğru ve mutlak bilginin kesin ölçütü olarak bilimsel bilginin emrine sokulması gerektiği düşüncesiyle (Sunar,1999) kesişmektedir. Diğer bir ifadeyle özellikle 19. yüzyıl pozitivisminde görüldüğü gibi, Panaitios'un düşüncesinde de felsefe bilimin bir alt dalına dönüşmektedir.

Ne var ki daha önce belirtildiği gibi Stoacılığın temel eksenini insan mutluluğunun koşullarıdır. Bu itibarla özellikle Roma Stoası'nda iyiden iyiye araçsallaşan fizik ve mantık, bu asli sorunun parçaları olarak ahlak öğretilerine hizmet etmektedir. Sorunun böyle konulduğu yerde ise, tıpkı Rönesans'tan sonra keskinleşen dünya tasavvurunda olduğu gibi insanın merkeze alındığı bakış açısı yoğunlaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle tüm Stoacı düşünce geleneğinde akla verilen öneme paralel olarak, tıpkı Rönesans ve sonrasında olduğu gibi insan figürü öne çıkmıştır. Nitekim Orta Stoa döneminde bu önem daha da artırılmış, özellikle Panaitios tarafından diğer varlıklar ve canlılar arasında insan, "akıl sahibi" olması nedeniyle hiyerarşik piramidin en tepesine yerleştirilmiştir. Tam bu noktada insanın, insan aklının yüceltildiği Aydınlanma Çağı ile söz konusu düşünceler arasında paralellik kurmak mümkündür.

Öte yandan *Logos*'un bir tezahürü olan evrensel akıldan pay alan insan tasavvuru, bir yandan modern dönemin *birey* nosyonunu bir yandan da *evrensel insan hakları* demetini yankılamaktadır. Stoacılar da benzer bir *bireycilik* anlayışının tekrarını görmek mümkündür.⁹ Zira Stoacılar da aklın içsel bir unsur olarak ortaya konulması, ahlak felsefesini siyasetten ayırmış, bu da çevreden ve

toplumdan bağımsız olarak kendine yeten, kendini eğitmekle yükümlü insan kavramının oluşmasına kaynaklık etmiştir. İfade edilen kısıtlı anlamıyla buradaki *bireycilik*, Antik Yunan geleneğinden Helenizme geçişin keskin bir ifadesi olmaktadır. Öte yandan Stoacı ahlak dünyadan yalnızca münzevi bir el-etek çekişi değil, görev-ödev duygusunu bina etmeyi savunmaktadır. Bu haliyle söz konusu ahlakın ödev kavramına verdiği değerde prematüre bir *orta sınıf* ahlakı bulunabilir.

Öte yandan *kosmopolitanizm* ekseninde *tekin* yönetimini düşünsel zeminde meşrulaştıran Stoacılığın evrensel yurttaş nosyonu, içsel huzur arayışındaki prematüre *bireyi*, soyut bir düzenin ortak taşıyıcısı yapmaktadır. Büyük İskender'in seferleriyle Yunan kültürünün Akdeniz çevresine ve gerilerine yayılarak buralardaki doğulu (Mısır, Mezopotamya, İran, Anadolu) düşüncelerle karşılaşarak bunlarla kaynaşmasının bir sonucu olarak Doğulu ya da Batılı tüm halkların tek bir çatı altında toplanması sürecine dayanan Helenistik dönem ve bunun Romalı uzantıları, Stoacılığın "herkesin ortak aklın bir görünüşü, bütünü bir parçası olduğu" fikrinde karşılığını bulmaktadır. Bu fikirse, kozmopolitan anlayışa denk geldiği ölçüde herkesin ortak aklın yasalarına tabi olması itibarıyla belirli ölçülerde bir doğal hukuk anlayışının öncülü olarak değerlendirilebilir. Doğanın sürekli tekrar eden, değişmez, genel-geçer yasaları olduğu, insanın da bu yasalara tabi olduğu, dolayısıyla tüm insanların eşit, özgür ve kardeşçe dünyaya geldiği argümanlarına dayanan modern doğal hukuk öğretisi (Hobbes, Bodin, Locke üzerinden) bu çerçevede Stoacı öğretilerle kesişmektedir. Bu doğa yasası fikrinin izlerini, Roma hukukundan Bildirge'yi, Anayasa'yı ve Haklar Beyannamesi'ni kaleme alan Birleşik Devletler'in kurucu babalarına dek götürmek mümkündür (Jones, 2006, s.488). Öte yandan doğal hukuk öğretisi ile bağları içinde Stoa öğretisi, Antik Yunan'ın kent merkezli yurttaşlık anlayışını evrensel merkeze alan yurttaşlık anlayışı ile yer değiştirdiği oranda -özellikle Roma İmparatorluğu nezdinde- Kant'a uzanan dünya yurttaşlığı nosyonunun izlerini bulabileceğimiz ahlaki ve düşünsel pratiğe dönüşmektedir. Ne var ki bu dünya yurttaşlığı, tıpkı modern dönemde olduğu gibi yerelleştirilme- evrensellik, yetki ile ödev arasında bitmek bilmez bir gerilime de sebebiyet vermiştir. Hem İskender'in imparatorluğu hem Roma İmparatorluğu açısından bu gerilimin izlerini okumak mümkündür. Diğer bir ifadeyle içsel olarak kendine yeterli ve özgür *bireyin*, evrensel yasaya -burada imparatorlukta tezahür eden anayasaya- karşı ödevleri tıpkı modernitenin birey-sistem gerilimine benzemektedir.

Bu gerilimin çözülmesinde Stoacı ahlak öğretisinin

⁹ Sözcüğün modern anlamıyla bireyin ortaya çıkışı için elbette henüz yüzyıllar vardır. Buradaki benzetme yalnızca düşünsel eksenindeki bir kesişimi göstermek

için yapılmıştır.

liberalizmde vücut bulan pragmatik tavra denk gelen bir yönünün olduğu tespit edilebilir. Zira aslen insan mutluluğunun nasıl gerçekleşeceği sorusuna yanıt arayan Stoacı ahlakta, eylemin dinginlik amacına hizmet edip etmediği önem kazanır. Bu itibarla bir Stoacı için yapılmış olan eylemin nasıl bir töz taşıdığı değil, içsel huzura imkân verip vermediği önem kazanmaktadır. Stoacı öğretide bilgelige uzanan tüm ahlak öğretileri *kendinde bir iyi* için değil, *ataraxia* (dinginlik) için salık verilmektedir. Stoacı filozofların felsefeye duymuş oldukları ilgi, Aristoteles ve öncesinde olduğu gibi kendinde bir amaç olarak “bilgiye ulaşma çabası” olmaktan ziyade, günlük hayattaki işlevselliğin bir yansıması haline gelmektedir. Bu çerçevede *Stoacı pragmatizm* adı verilen bu davranış modeli, kimi uyumsuzlukları saklı kalmak koşuluyla Amerikan pragmatizmiyle belli noktalarda kesişmektedir (Miller ve Taoka, 2015). Keza Stoacı filozoflar için fizik ve mantık -özellikle Roma Stoası açısından - ahlaki temellendirdiği oranda bir anlam ifade etmektedir. Bu anlamıyla bilgi Horkheimer’ın (2005) sınıflandırmasıyla *araçsal akla* hizmet eden kategorilerden biri haline gelmektedir. *Araçsal akıl* ise, yalnızca insan hizmetine koşulabilecek bilgi türlerinin peşine düşen, bunun haricinde bilgiye kendi içinde bir değer atfetmeyen uslamlamayı karşılamaktadır. Bu aşamada Stoacıların bilimi yararından dolayı değerli saydığı söylenebilir; bu anlayışın bugünün bakış açısından farkı ise şudur: Bilimi teknolojinin getireceği refahtan dolayı destekleyen modern insana, bilimi doğamızı keşfetmemize yardımcı olduğu için destekleyen Stoacı düşünür karşılık gelmektedir.

Son olarak Helenistik felsefede ahlakın adeta din boyutuna gelerek, felsefenin bununla denk bir uğraşa dönüşmesi, modern çağda bilimin adeta bir din haline gelerek felsefenin bu kez de bilim felsefesine eşitlenmesi ile kıyaslanabilir. Zira modern dönemde insan, Tanrı’yı tahtından indirip yerine akli çıkarmıştır belki ama bu aklın Tanrısallaştırılması da fazla uzun sürmemiştir (Horkheimer ve Adorno, 2005). Tıpkı Stoacıların ahlakı, dogmatik bir din haline getirmeleri gibi...

5. SONUÇ

Tarihte, Büyük İskender’in fetihleriyle Yunan kültürünün Akdeniz çevresine ve gerilerine yayılması, bu kültürün fetih coğrafyasındaki siyasal, toplumsal ve kültürel yapılarla kaynaşması neticesinde Antik Yunan’ın politik ve felsefi düşünümü yavaş yavaş çözülmeye uğramış, bu çözülmelerin devamı ise Roma’nın gelişimiyle tamamlanmıştır. Helenistik dönem adı verilen bu çözülmeye döneminde, Akdeniz çevresinde yaşayan halklar için artık *polis*in dünyaya belirli bir anlam ve bütünlük veren yapısının bulunmaması ve bunun yerini krallık formunda

yeni bir politik düzenin alması yeni düşün ekollerini de beraberinde getirmiştir. Helenistik dönem adı verilen bu çözülmeye ve farklı bir siyasi çatı altında toplanma sürecine damgasını vuran en önemli düşünce okulu ise Stoacılık’tır. Öyle ki, Stoacılığın gücü Roma’nın imparatorluk döneminde dahi yaygın bir şekilde varlığını korumuştur.

Bu derece güçlü bir felsefi düşünüm olması, Stoacılığı ayrıca incelenmeye değer kılar. Zira Stoacılık geliştirmiş olduğu ahlak öğretisiyle hem istikrarsızlaşan dünya içinde kendi varlığını ve güvenliğini teminat altına almayı arzulayan Helenistik dönem insanı için bir reçete, hem de gelişen monist siyasi yapıların politik meşruiyetini sağlayacak temelleri haiz bir ideoloji olmayı başarmıştır.

Bu çerçevede Stoacılık, kurucusu Zenon’dan Roma İmparatorluğu’ndaki temsilcileri İmparator Aurelius ve köle Epiktetos’a, her şeyden önce mutlu olmanın, dingin ve bilge bir yaşam sürebilmenin koşullarını araştırmıştır. Söz konusu koşulların araştırılmasında ise inşa edilen ahlaki öğretilere fizik ve mantık destek vermiştir. Bir bütün olarak bakıldığında bu üç soruşturma alanı içinde Stoacıların dingin/bilgece bir yaşam için sundukları reçete, kişinin kendini arzu ve kederden uzak tutması, eylemini *erdemin* izinde gidecek şekilde sürekli *yazgısına* uygun olarak yönlendirmesidir. Öte yandan bu *yazgı* fikri, aslında Stoacıların mantık ve fiziğinde oldukça materyalist nitelikteki ilk neden (*arkhe*) açıklamasının tezahürü olarak ortaya çıkar. Zira Stoacılar göre evrenin temel enerji kaynağı ve dönüştürücü gücü *Ateş/Logos*, tüm varlıklarda bulunur. Diğer bir ifadeyle dünya üzerindeki tüm varlıklar *Logos*’un bir görüngüsüdür. Bu nedenle her şey bu akılsallığın yasalarına, doğal düzenin kanunlarına, özellikle Roma Stoası’nda Tek’in yasalarına tabidir.

Stoacıların bu fikirleri, onu modernitenin epistemolojik ve toplumsal yansısı ile bağ kurulabilir oldukça özel bir yere koyar. Zira Stoacılığın dünyayı anlamada ortaya koyduğu ampirizm ve deneycilik ile duyu verilerinin yanında insan aklına verdiği değer modernitenin epistemolojik kökleriyle hayli benzeşim göstermektedir. Öte yandan fiziği ve mantığı, ahlakın tamamlayıcısı olarak düşünmesiyle, pozitivist felsefeyi bilimin bir aracı konumuna koyması durumunu incelemektedir. Ayrıca ahlaki öğretinin zaman içinde adeta doktriner bir din haline gelmesi, *Aydınlanma’nın Diyalektiği*’nde Horkheimer ve Adorno’nun açıkladığı gibi bilimin bir mit haline gelmesi süreciyle yakınlık göstermektedir.

Öte yandan Stoacılığın ahlak öğretisinde kendine yeterlik ve kişisel dinginliği arama hedefleri, yüzyıllar sonra ortaya çıkacak birey nosyonunun prematüre bir varyasyonu niteliğindedir. Zira *polis* deneyiminin ardından ilk kez bu kadar güçlü olarak kamusalığın yerine kişisel hayat ön plana

çıkartılmaktadır. Bununla birlikte bu kişiselliğin sınırları, Logos etrafında çözümlenen doğal yasa fikri itibarıyla siyasal düzenle uyumlaştığı yerde modernitenin doğal hukuk nosyonuna bağlanmaktadır. Stoacıların doğal yasa fikri, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde tekin yönetimini ve anayasayı doğal düzenin bir parçası saymakla siyasal düzene bir meşruiyet kaynağı sağlamış, hem kişileri evrensel-tek bir yasanın hükmü altında birleştirmiş, hem de Roma İmparatoru'nu doğal yasaya uymak konusunda ahlaki bir yükümlülük içine sokarak ona belirli sınırlar koymuştur. Böylece evrensel yurttaşlık ile birey, bilgelik ile pragmatik ahlak arasında modern dönemle billurlaşacak gerilimler ilk ve en önemli emarelerini vermiştir.

En nihayetinde Stoacılık ile modernite arasında her iki dönemin son derece kendine has düşünsel ve siyasal atmosferi saklı kalmak koşuluyla oldukça güçlü bağlar bulunduğu söylenebilir. Nitekim tarihte hiçbir dönüşüm bir anda ortaya çıkmaz; her daim kendinden önceki mirasla bir ilinti içindedir.

TEŞEKKÜR

Makaleye verdiği fikri katkılardan dolayı Dr. Öğretim Üyesi Sayın Yavuz Yıldırım'a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M.A. (2004). *İmparatorluktan tanrı devletine*. Ankara: İmge.
- (2006). *Kent devletinden imparatorluğa*. Ankara: İmge.
- Birand, K. (1958). *İlk çağ felsefesi tarihi*. Ankara: Ajans Türk Yayınları.
- Beriş, H. ve F. Duman (2016), *Siyasal düşünceler tarihi* (Eds). Ankara: Orion.
- Bozoğlu, M. (2002) *Aydınlanma sorunu ve değerler*. İstanbul: Ayna.
- Brun, (2006). *Stoa felsefesi*. (M. Atıcı, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Cevizci, A. (1998). *İlk çağ felsefe tarihi*. Bursa: Asa.
- (1999). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Paradigma.
- (2001). *17. yüzyıl felsefesi tarihi*. Bursa: Asa.
- Çiğdem, A. (2003). *Aydınlanma düşüncesi*. İstanbul: İletişim.
- Eagleton Terry (2016). *Edebiyat nasıl okunur?* (E. Ersavcı, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, modernlik ve liberalizm*. Ankara: Orion

- Gökberk, M. (1996). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi.
- Habermas, Jürgen. (1996). Modernity: an unfinished Project. Maurizio Passerin d'Entreves and Seyla Benhabib (Eds.) in *Habermas and the unfinished project of modernity: critical essays on the philosophical discourse of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Hume, D. (2019). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*. (F.B. Aydar, Çev.). İstanbul: YKY.
- Horkheimer, M. (2005). *Akıl tutulması*. (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Metis.
- Horkheimer, M. ve T. Adorno (2005). *Aydınlanmanın diyalektiği*. (E. Öztarhan, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Jones, W. T. (2006). *Batı felsefesi tarihi I*. (H. Hünler, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Kranz, W. (1994). *Antik felsefe*. (S. Baydur, Çev.). İstanbul: Sosyal.
- Laërtius, D. (1925). *Lives of the eminent philosophers*. (R.D. Hicks, Çev.). Cambridge: Harvard University.
- Miller, S. ve Taoka, Y. (2015). Toward a practice of Stoic pragmatism. *The Pluralist*. 10 (2), 150-171.
- Opsomer, J. (2020). The platonic soul, from the early academy to the first century ce. Brad Inwood and James Warren (Eds.) in *Body and soul in hellenistic philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özkerem, (2003). *Moderleşme teorileri ve post-modern durum*. Konya: Çizgi.
- Russell, B. (1996). *Batı felsefesi tarihi I*. (M. Sencer, Çev.). İstanbul: Say.
- Sabine, G. (1966). *Siyasal düşünceler tarihi I*. (H. Rızatepe, Çev.). Ankara: Sevinç.
- Schmitt, C. (2009). Kara ve deniz. *Tarih ve siyaset üzerine iki deneme*. (G.Yıldız, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Schofield, M. (1991). *The Stoic idea of the city*. Cambridge: Cambridge University Press, 78-82.
- Sedley, D.N. (1998). *Lucretius and the transformation of Greek wisdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skirberkk G. ve N. Gilje (2006). *Antik Yunan'dan modern döneme felsefe tarihi*. (E. Akbaş ve Ş. Mutlu, Çev.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sunar, İ. (1999). *Düşün ve toplum*. İstanbul: Doruk.
- Tuğcu, T. (2003). *Batı felsefesi tarihi*. Ankara: Alesta Yayınları.

- Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi*. (V. Eralp, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Wiersna, R. (2004). *Stoic notes: the Stoics and the Stoics and other classical philosophers as a source of inspiration for happiness and a better world*. (S. Field, Çev.). Utrecht: Atlanta.
- Zeller, E. (2001). *Greک felsefesi tarihi*. (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: İz.

Demokrasi ve Medya İlişkisinin Bir Eleştirisi “Dijital Çağda Özgürlük Yanılgısı” *

A Criticism of Democracy and Media Relationship “The Illusion of Freedom in The Digital Age”

Ezgi Gül CEYHAN¹

Öz

Çalışmanın amacı, demokrasi ve medya ilişkisinin olumlu çıktılarının yanında psikolojik durumların varlığına odaklanmaktır. İktidar formları sosyo-politik hayat ve yansıma alanlarıyla doludur. Olumlu-eylemsellik ve demokrasi vurgusu tartışmalarına ek olarak bu çalışma eylemselliğin sınırlılığına vurgu yapmak için ortaya çıkarılmıştır. Katılımcı-kullanıcı bireylerin, politik varoluş çizgisinde siyasi katılım ve sosyal medya iletişimde öznel değer ve yargılarından bağımsız bir katılımı bulunamayacakları eleştirisi üzerinden, politik arzuların ve demokratik eylemsel söylemlerin yansıtılması, çoğunluk, siyasi kültür ve ilişkisel kimliklerden referanssız ortaya çık(arıl)madığı düşüncesinden yararlanılmaktadır. Demokrasi ve medya konusunda nitel araştırma ve ilgili literatür taramasına sahip olan bu çalışma, vatandaş- kullanıcı bireyler için, öznel değerler ve arzuların medya-demokrasi açısından işlevsel kılınmasına vurgu yapmaktadır. Medyanın demokrasiyi güçlendirici yönlerine ek, iktidar ve güç inançlarını besleme ve üretme ile statükoyu koruma işlevi işlenmiştir. Siyaset Psikolojisi perspektifinden ele alınan bu çalışmada arzular ve özgürlük algısı, medya ve demokrasi ilişkisinde önemli görülmelidir.

Anahtar Sözcükler: Siyaset Psikolojisi, Sosyo-Politik Birey, Politik Varoluş, Arzu, İletişim

Abstract

The aim of this study is to focus on the positive outcomes in democracy and media relations, as well as the presence of psychological situations. Forms of power are full of socio-political life and areas of reflection. In addition to the debates of affirmative-action and emphasis on democracy, this work was created to emphasize the limitations of action. It is used to reflect political desires and democratic action rhetoric, reflecting political desires and democratic action rhetoric, and the idea that participants-user individuals cannot participate independently of their subjective values and judgments in political participation in the political existence line and social media communication, and that the majority, political culture, and relational identities are not referenced. This study, which has qualitative research and related literature research on democracy and media, emphasizes the functionalization of subjective values and desires for citizen-user individuals in terms of media-democracy. Therefore, in addition to the media's strengthening aspects of democracy, the function of feeding and producing beliefs of power and power and maintaining the status quo has been processed as the main theme. In this study, which is discussed from the perspective of Political Psychology, the perception of desire and freedom should be considered important in the relationship between media and democracy.

Keywords: Political Psychology, Psycho-social Subject, Political Existence, Desire, Communicate

1. GİRİŞ

Bobbio (Akt., Reane, 2013: 222) demokrasiyi, “*gücü herkes tarafından görünür hale getirme girişimi*” olarak tanımlamaktadır. Ek olarak medya, demokrasinin güçlendirilmesi için altı özelliğe sahip olmalıdır: “*erişim, bilgi, tartışma, müzakere, seçim ve eylem*” (Jenkins ve Thorburn, 2003: 27). Siyasi gücün kullanım alanları,

demokrasinin güçlendirilmesi için olması gereken alanların üst formu olarak işlemektedir. Katılımın kimler tarafından sağlan(ama)dığı, kendini yönetmek için hangi argümanlar ve meşru temeller tanındığı ve bunu halkın nasıl kullandığı ve sonuçları üzerinde ne derece özgür iradesi olduğu belirsiz kalmaktadır. Her birey, içinde bulunduğu sosyo-politik hayatı geçmiş referanslar tarafından söylem ve eylem aracılığıyla, bu kalıpları destekleyecek meşru temeller

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Ezgi Gül CEYHAN

ORCID ID: 0000-0001-7367-4987

Doktora, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, Muğla, Türkiye, ezgiceyan202@gmail.com

PhD, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Administration, Muğla, Turkey, ezgiceyan202@gmail.com

Geliş Tarihi/Received : 29.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 03.09.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 07.09.2020

Makale Atf Önerisi /Citation (APA):

Ceyhan, E.G. (2020). Demokrasi ve Medya İlişkisinin Bir Eleştirisi “Dijital Çağda Özgürlük Yanılgısı”. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 110-120.

bulmaya ve aramaya yönelmektedir. Toplumsal veya siyasi katılımı ona göre belirlemektedir. Bireyler, yönelim ve eğilimlerini olumlu destekleyen alanları -eğer bu alanlar hâkim düşünce sistemiyle ekleniyorsa-, ne gördüğü olarak değil nasıl gördüğünü yansıtacak söylem ve eylemlerde bulunmaktadır. Sosyo-politik hayat ve medyada hâkim inançlarının savunucusu ve koruyuculuğunu yaparak, iç dünyasını rahatlatmakta ve bunu bir görev bilinciyle yerine getirmenin gururunu tatmış olmaktadır. Tüm bunlar, kişisel arzular ile öznel değerlerin politik bir varoluş içinde konumlandığını göstermektedir.

Birey, küresel dünyada olan biten her şey için yoruma dayalı bir özne konumuna gelmiştir. Kullandığı tüm sosyal medya hesaplarının, karşılaştığı tüm reklamların kültür endüstrisi (Adorno, 2016) etkisinde kabiliyetli ancak istikrarlı bir devingendir. Medya kullanımı ile özgürlük algısı, demokrasi- iktidar kullanım ilişkilerini belirlemektedir. Bireyler, kendi bulunduğu sınıfsal kodların ve geleneksel inançların elinden kayıp yitmesinden endişelenmektedir. Geleneksel değerlerin etkisi, inançların söylemlerle yansıtılması ile statükoyu devam ettirme işlevi medyada sıkça görülmektedir. Siyasi otorite özelliklerinin cisimleştiği etkin yurttaş profili geniş bir çerçevede ele alınabilmesine rağmen profil, demokrasi ve medya bağıntısı içinde özgür hissetme ve olayları kendi bağımsız yorumlama yanılığından öteye geçmemektedir. Her şeyde edilgen olarak varoluşunu ortaya koymasına rağmen bu profil, etkin bir varoluş göstermemektedir.

Demokrasi ve medya ilişkisinde, özgürlük algısının öznel değer ve inançların hizmet ettiği arzuların bağımsız oluşmayacağı üzerinden, çoğunluğun ve çoğulculuğun ışığında medyanın demokratik kodları yerleştirme ve etkinleştirme çabalarını yanı sıra, içinde bulunulan sistemi devam ettirme ve anti-demokratik durumları açığa çıkarma işlevine odaklanılmaktadır. Bireylerin sosyo-politik konum ve durumları ile psikolojik kodların ortaya çıkarılmasında medyanın işlevi ve önemi oldukça büyüktür. İktidarın medya kullanım alanları ve işlevlerinde hakim kod ve inançları sürdürme ve destekleme işlevi sıkça görülmektedir. Bu konunun seçilmesinde en büyük etken, siyaset ve psikolojinin birbirlerini üretici ve destekleyici alanlarının medya ve demokrasi ilişkisinde ele alınmasının gerekliliğidir. İktidar ve medya kullanımlarında akademik tartışmalar, sosyal medya hareketleri ile medyanın olumlu özelliklerine vurgu yapılması açısından önemlidir. İktidar ve medya arasındaki ilişkilerin ve demokrasi pratiklerinin olumsuz özelliklerinde, bireylerin konumlanması ve yönlendirilmesinin psikolojik temelleri bu çalışmanın dayandığı temelleri belirlemektedir. Sosyo-politik kalıntıların öncülüğünde psikolojik kodların kullanılması, üretilmesi ve ortaya çıkarılması, özgürlük algısının en

büyük nedeni olarak görülmekte ve analiz edilmektedir.

2. DEMOKRASI ve MEDYA: NEGATIF ve POZITIF ÇIKTILAR

İlişkiler, olan ve olması gereken arasındaki çatışmaları barındırmaktadır. Yerleşik hâkim inanç/ideolojilerin ve tarih algısının sosyo-politik çatışma ve krizlerde yansımaları açıklamayı gerektirmektedir. Demokrasi “*siyasal haklar ve sivil özgürlükler ile halkın özgür ve adil seçimlere nasıl gidildiğiyle*” (Tilly, 2011: 15-16) ilgilidir. Bu süreçte ortaya çıkan pürüzler, çatışmalar ve sorunların nasıl çözüme kavuşturulduğu önemli olmaktadır. Manipülasyon, propaganda, öznel ve nesnel yargıların inanç alanına dokunmasından, çıkar ve arzulara kadar göreliliği bir özgürlüğün çoğunluk için belirleyici gücü ortadadır. Bu durum, özgürlük ve arzuların irade sorununu akla getirmektedir. Çoğunluğun belirlediği her şey, kendi sınırları dışında dışlayıcı bir özellik sergilemektedir. Dışlayıcı yargıların ve niteliklerin belirleyici olduğu toplumlarda, örgütlenme özgürlüğü grup oluşum ve dinamiklerinde katmanlı bir yapıda olduğu söylenebilir. Ulusların heterojenliği, bir dizi ortak deneyim ve pratikler yaratarak sosyal faydaya vurgu yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Toplumda güven ve karşılıklı ilişkilerin varlığı sosyo-politik dinamiklerde görülmektedir. Bireylerin, kendi seslerinin yankılarına ek olarak alternatif perspektiflere ilgisi nispeten daha kolay oluşmaktadır (Sunstein, 2017: 136, 139, 243-244).

İnternet, özgürlük ve kontrol arasında uygulanan sansür ve gözetim teknikleri, analitik olarak farklı olmalarına rağmen, pratikte teknolojik ve sosyo-politik bir boyuta sahiptir. Teknolojik kontrol, devlet onaylı internet filtrelerinin (URL) hassas olarak belirlenmiş kelimeleri içeren sitelere erişimi yasakladığı ulusal planlamaları içermektedir. Sosyo-politik kontrol ise, blog platformları ve bireysel platformlar üzerinde uygulanan düzeltme işlevlerini ifade etmektedir. Bu tür girişimler teknolojik uygulamalarla halledilmektedir. Otoriter eğilimli hükümetlerin sosyo-politik hukuksal zemininin hazırlanması ve meşrulaştırılmasıyla sansür uygulamaları ve ceza uygulamaları devreye girebilmektedir. Sosyo-politik taban, teknoloji tabanlı çabaların kapsamını ve yoğunluğunu etkilemektedir (Morozov, 2012: 47-49). “*Ağ tabanlı otoriterlik (Networked Authoritarianism)*” olarak adlandırılan otoriter eğilimli rejimler, Örn: Çin (Ma, 2018: 32), dijital iletişimle gelen kaçınılmaz değişimlere alıştığında sosyo-politik sorunlar web sitelerinde oldukça yaygın görülebilmektedir. Kontrol ve gözetim tekniklerinin sıkça uygulandığı bu tür devletlerde, internete veya mobil erişime sahip olan bireyler daha büyük özgürlük algılarına sahip olmalarına rağmen bireysel hak ve özgürlüklerin garantisi yoktur. Mahkeme ve hukuk sistemi iktidar partisinin araçlarıdır. Hume (Akt, Reane, 2013: 218) “*mahkememin*

hırsı için, özgür basın halkın ruhunu sıkça uyandırmalıdır” ifadesi bu tür rejimlerde açıklayıcı olmaktadır. *Klasik İzleme (Classic Monitoring)*, ulusal ve uluslararası güvenlik kapsamında terörle mücadele tedbirleri olarak kamuoyunda yer bulması, rejimi barışçıl eleştirenleri tespit etmek ve cezalandırmak gibi uygulamalar için meşrulaştırma görevi geniş ölçüde kullanılmaktadır. Kamusal alanlarda dijital erişim, kimlik yazılımlarını ile izleme yazılımlarıyla iktidarın bilgi edinme kavramına gönderme yapmaktadır. Parti-medya ortaklığında gözetim kavramı, bilginin ana kaynağı ve yönlendiricisidir. Özgür görünen her şey, tespit ve bilgi içermektedir. Online muhalefet meşruluk istençlerine hizmet etmektedir. Güç ve meşruiyet, çoğunluğa haklılık sağlayarak iktidara veri sağlanmasını kolaylaştırmaktadır (Mackinnon, 2012: 79, 87, 89).

Sosyo-politik dezavantajlı grupların konumları ile “öteki” yaratımı ve algının oluşturulması, milli duyguların beraberlik söylemleriyle dışlayıcı yargı ve niteliklerin yansıtılması sonucunda uluslararası alanda günah keçilerinin belirlenmesi gibi politik söylem ve uygulamalar dışlayıcı vasıfların bir kaçını oluşturmaktadır. Bir yapının demokrasi tarafından korunması ve yönetilmesi, devletin merhamet gösterdiği alanların tanımlanmasına ve bu alanların halk içinde nasıl konumlandırıldığına bakılmasını gerektirmektedir. Şeffaflık, bilgi, erişim ve dolaşım, katılımcı-kullanıcı olan demokratik vatandaşların nesnel bilgilendirme kanallarına gönderme yapmaktadır. Liberal demokrasi modeli, kamu işleri hakkında kritik bilgilerin etkin dağıtımını gerektirmektedir. Kamusal forum kavramı, katılımcı demokrasi fikriyle paraleldir (Müller, 2014: 37-38). Dijital kamusal alan olarak görülen medyada dezavantajlı grupların, farklı yaşam dünyalarının ve bakış açılarının karşılaşma alanı olarak empatiyi güçlendirici bir işlevi bulunmaktadır (Schudson’dan Akt., Müller, 2014: 40). Bu nedenle bireylerin karşıt fikir ve düşüncelere maruz kaldığında bilinçli değerlendirme yapmaya daha istekli oldukları söylenebilir (Hanggli, 2019: 10). Dijital ortamda çeşitliliğin yansıtılması siyasi rekabet ve yargıyı teşvik etmektedir. Dijital mesajların ikna ediciliği ve psiko-politik alanları uyarması sonucu uygulanabilir argümanları düşünmeye karar vermeyi kolaylaştırmaktadır. Sosyo-politik çevrenin, diyalog ve etkileşimler sayesinde medyaya taşınması siyasal tercihlerde önemli görülmektedir (Chong ve Druckman’dan Akt., Hanggli, 2019: 10). Duyarlılık, ilgi, beklenti ve çıkar gibi dijital karşılaşmalar siyasal rekabeti ve söylemleri medyada tanımlanmasının görünürlüğünde işlevseldirler. Tüm bu karşılaşmalar gözetim ve kontrol alanlarına dahildir. Medya ile birlikte iktidarın demokrasi algısı kendi pratiklerini olumlayacak çoğunluğun varlığına göre şekillenmektedir. Anayasal, siyasal, sosyal ve sivil haklar

kapsamının kapsayıcılığına ek pratik alan daha açıklayıcı olmaktadır.

Medyanın demokrasiye katkısını iki temelde savununan Müller (2012, 42-43, 45-46), *dikey iletişimin* unsurları hükümet, politika, vatandaş; *yatay iletişim* unsurlarını ise aracı aktörler ve siyasi temsilciler olarak ifade etmektedir. Dikey iletişim fonksiyonu, bilgi ve basın özgürlüğü, hesap verilebilirlik, şeffaflık gibi araçlara vurgu yapmaktadır. Eşit ve kolay erişimin garanti edilmesi ile birlikte işlerlik kazanmaktadır. Yatay iletişim fonksiyonu ise ifade özgürlüğü alanında bulunmaktadır. Basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü mekanizmaları arasında yanıt verme yeteneğini teşvik etmek önemlidir. Bu fonksiyonda duyarlılık, çeşitliliğin garanti edilmesinde önemli görülmektedir. Dikey fonksiyon için, *nicel çeşitlilik* ile (Votmer’den Akt., Müller, 2012: 50) çok sayıda farklı medya kuruluşu ve farklı dillerde medya kanallarının varlığı vurgulanırken, yatay fonksiyon için *nitel çeşitlilik* (McQuail’dan Akt., Müller, 2012: 50) görüş ve ilgi alanlarının çeşitliliği ile farklılıklar vurgulanmaktadır. Ek olarak iletişim ve basın özgürlüğü, ikiz kamu malları olarak görülmektedir (Budarick, 2019: 215).

Negatif politik tanımlanmış alanlarda ifade özgürlüğü bireysel (çoğunluğun dışlayıcı yargı ve nitelikleri) olarak ortaya çıktığında baskı ve dışlayıcılığın hissedildiği söylenebilir. Medya alanlarında sıkça rastladığımız dışlayıcı söylemler, inanç çekirdeğinden bağımsız oluşmamaktadır. Gelenekler, din, milliyet kavramları, cinsiyet, sosyal kimlik ve ilişkiler oldukça önemlidir. Kolektif hafızanın etkin olduğu bu durumlar, martialist ve pasifist söylemlere sıkça karşılaştığımız sosyal medyada adeta özgür bireyin kendini konumlandırma arzusunu yansıtmaktadır. Tüm medya araçlarında görülen, taleplerin sınırlılığı ve tekrarı üzerine kurulmuş olmasıdır. Medya, bireylerin kendilerini homojen gruplara ayırmalarını oldukça kolaylaştırmaktadır. Bu durum çıkar ve önyargılara göre uygun haber almalarına ve kendi öznel değer yargılarını güçlendirmelerine hizmet etmektedir (Hanggli, 2019: 11). Homojen gruplardan biri olan “*Sosyal uyum grupları*”, güven gösterme eğilimi ve üyelerin kendi görüşlerine katılacaklarına ve destekleyeceklerine inanma eğilimini beslemektedir. Golden Allport’un (Akt., Lutz ve Du Toit, 2014: 16-17) “*Sosyal Temas Hipotezi*” ile sosyal uyum grup üyelerin birbirini eşit statüde kabul ettikleri öne sürülmektedir. Toplumsal sorumluluk ve yükümlülük inancı, siyasal sisteme yönelik duygusal vatansever yönelim, kapsamlı bir ulusal kimlikle gerçekleştirilmektedir. Online politik sosyalleşme, vatanseverlik ve milliyetçilik kavramlarının temellendirilmesi ve konumlandırılmasında işlevsel bir özellik göstermektedir (Lutz ve Du Toit, 2014: 18).

Katılımcı- kullanıcı bireyin özgürlük algısını içselleştirmesi, fikir ve ideolojilerin yayılmasını sağlayan bir nesne

konumuna indirgenmesini doğurmuştur. Her şeyi onayladığı için her şeyi talep edebileceğini sanmakta özgür olduğunu düşünmektedir. İnsan onuru kavramının özelleşmesi, dini ve sosyal kıstaslara sıkıştırılması giderek yaygınlaşmaktadır. Seçimler ve söylemler, memnun olma durumlarının ifade edilmesini gerekli kılmaktadır. Sosyo-politik alan içinde bulunan seçimler, bireyin seçim dışı alanları fayda/yarar ilişkisi çerçevesinde olumsuz ve negatif bir alanda var olmasını olumlu karşılayabilmektedir. Dolayısıyla bireyin tüm düşün seti kendine verilen alanlar dışında oluşmamaktadır. Demokrasi söylemleri öznel yargıları yansıtmaktadır. Politik hayat, demokrasi kanallarının işlerliğinin olmaması sonucunda iktidarın kapsayıcılığı karşısında bireyde kendini gerçekleştirme arzusu başka alanlara yansıtılmasının önünü açmaktadır. Politik iletişim ikincil planda kalabilmektedir. Hükümetlerin, ulusal medyada kendi konularını güçlendirecek argümanları yaratması ve yansıtması manipülasyon ve propaganda aracı olarak (Babe, 2015: 109-110) iletişim kanallarını kullanmasına bağlanmaktadır. İfade özgürlüğü yönlendirme aracı olduğu ölçüde hükümetlere hizmet etmektedir. Medya, ulusal önyargıları besleme ve manipüle etme amacı olarak kullanılmaktadır (Beattie, 2019: 165).

Malinowski'nin (2016: 47), *“bireysel girişimler, hangi koşulların altına kültürel bir olguya dönüşüyor”* sorusu önemlidir. Sosyal medyada bu sorunun tam tersi bir çaba görülmektedir. Bireysel girişimler, kültürel olgular sayesinde mi belirleniyor? Kişi kendini nasıl var ediyor ve bu süreçler nasıl analiz edilmelidir? Çıkar ve arzular, ihmal edildiği düşünülen olgu ve olaylar etrafında mı şekilleniyor? Bu soruların net bir cevabı olmamakla beraber, siyasi tarihi olayların öznesi olmuş halkların, demokrasi ve medya ilişkisinde kültürel olgu ve girişimler ile bireysel girişimlerin günümüzde politik taleplerde etkili olduğu söylenebilir. Siyasi ve tarihi olaylarda elde edilen hak ve özgürlükler, otoriteye karşı eleştirilerin yönünü belirlemektedir. Ancak çoğu siyasi ve tarihi olaylar boyun eğme ve itaat kavramlarını, negatif ifade özgürlüğünü ve otoritenin onaylandığını göstermektedir.

Toplumun geçmiş yaşam kodlarının, milliyet kavramları içinde canlı tutulması iki açıdan etkili olmaktadır. Connerton (2014: 11) ;

“Toplumun belleği üzerinde kurulacak denetim erk hiyerarşisinin koşullarını oluşturur. Görünmez enformasyon teknikleri kolektif belleğin düzenlenmesi doğrudan meşruiyet ile yani yaşamsal bir siyasal sorun olarak bilgilenimi denetleme ve ona sahip olma konusuyla ilişkilidir. Geçmişin imgeleri bir araya gelince o sırada var olan toplumsal düzeni meşru gösterirler.”

Şanlı geçmiş paralellğinde sosyal ve politik meşruluğun sağlanması, özlem ve minnet duygularıyla bağlantılı argümanlarla desteklenmekte ve ortaya çıkartılmaktadır. Sosyal medya, öznel arası iletişimi küçük sınırlı bir alana indirerek kendini, kendi ile sürekli tekrar eden öznelin kendine uyan enformasyonları, otorite ve hak temeli üzerinde kullanıma açmaktadır. Oy verme davranışını analiz etmeye yarayan bu paylaşımlar, mağduriyet/eziklik psikolojisine sahip olanların geri kalan adaya, çoğunluğa uyma davranışı psikolojisi içinde önde olan adaya oy verme eğilimi taşıdıkları ifade edilmektedir (Elster, 2010: 57). Bu eğilimler, iktidarın güç arzularından ayrı düşünülmemelidir. Çoğunluğun sahip oldukları argümanları nesneleştirmek politika açısından önemlidir.

“Demokratik yönetimler, bireylerin var olma arzularını kısıtlayabilir mi?” Sorusu Tocqueville'nin (Akt., Elster, 2010: 59) iddiasını yansıtmaktaydı. Kamusal alan, arzuların politika açısından analizi ve tanımlanmasına ihtiyaç duymasına rağmen demokrasi eğilimlerine dokunduğu söylenememektedir. Fikirlerin içselleştirilmesi ve bireylerin türdeşleşmesi ulus- devlet geleneğinden geriye kalan bir alanı göstermektedir. Pratik alanda arzuların ulus devlet ile bağlantılı arzular olarak ortaya çıkması kolaylaşmaktadır. Demokrasi açısından kişinin demokratik katılımın ve karar alma mekanizmaları içerisinde bir olgu, bir politika, bir değişim hakkında kararlarında en kolay hatırladığı örnekleri esas alması durumu etkili olmaktadır. Bu durum *“Bulunabilir Hörstiği”* (Elster, 2018: 184) kavramıyla açıklanmaktadır.

Sosyal medyada birey sınırsız manevi alana sahiptir. Bu durum onu kontrol ve gözetim alanına yerleştirmektedir. Enformasyon, mevcut doğru bilgiye ulaşamayacak kadar fazladır; bu durumda propaganda aracı olarak işlev görmektedir. *“Dijital bir panoptikon”* metaforunda, kullanıcılar arzularını gönüllü olarak dışa vurmaktadırlar. Bu durum özgürlüğün sürekli sömürülmesine işaret etmektedir. Kullanıcılar enformasyonla karşılaştıkları anda sezgi devreye girerek kendi mantığını izlemektedir. Enformasyonun fazlaşması ile mantık arasında ters bir orantı vardır. Genel statükoyu sorgulamak, medyada bulunmamaktadır. *“Like”* her şeyi olumlamanın en somut hali ve insanlığın genel yargısı olmuştur. Sosyal medyada her şeyin apaçık oluşu, algısallığın mevcut durumda kişisellikten ve psikolojik kodlardan ayrı düşülmeyeceğinin göstergesidir. Bu durum siyasetçilerin eylemlerine bakılmamasının nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Apaçık olan her şey ahlakın despotluğa dönüşmesini sağlamaktadır (Han, 2018: 12-19, 23-65).

Medya, insanların ne düşündüğünü değil ne hakkında düşündüklerini etkileyebilir. Medyanın etkisi, halkın duyarlılığının gündemlerle sınırlı olmasına bağlanmakta, seçicilik ve dikkatsizlik üzerine temellendirilmektedir.

İnsanların düşündüklerini etkilemenin yolu tam olarak ne düşündüklerini kontrol etmektir. Kamuoyu, medya mesajları ve kullanıcıların bunlarla ne yaptıkları arasındaki etkileşimlerin alanıdır (Entman, 1989: 76-77). Politik düşünce, “veri odaklı, dış bilgi ve kavramsal tahrik iç şemaları” tarafından şekillendirilmektedir. “Bilgi işleme teorisi” bireylerin yeni bilgiler karşısında dikkatinin kendi çıkar/yarar çerçevesinde işleyip işlememesine bağlanmaktadır. Medya haber iletilerinin öz nitelikleri ile hedef kitlenin şemaları arasındaki etkileşim haberin etkisini şekillendirmektedir (Entman, 1989: 78-79).

Çevrim içi politik alan, yolsuzluk, şiddet ve sosyal hareketlerin alanı olarak işlemektedir. Sosyal bir alana dönüşümü, özel yaşam süreçlerinin kamusal alana entegre edildiği zaman gerçekleşmektedir. Kamu ve özel alanların çevrimiçi sosyal alanlar tarafından tehdit edilme eğilimi barındırmasına ek, çevrim içi sosyal alanların siyaset modelleri ve politik alanlar olarak sorunlu hale getirmesi olasıdır. Sosyal ve politik alanların örtüşmesi ve etkileşimi ile ortaya çıkan bu durum kurulan bağların kişisel hale gelmesi ile siyasi eylem ve coşkunun ötesine taşınmaktadır. Çevrim içi politik alan sosyo-politik öznellik biçimlerini kolaylaştırabileceği için üstün görülmelidir. Bu nedenle öznellik sorunu politik alan sorunuyla bağlantılıdır. İfade özgürlüğünü temel alan politik bir özne olmak, diyalog ve iletişimde engellerin yokluğunu ifade etmektedir. Kimlik kategorilerin dışında ve üstünde olan siyasi öznellik, kendini toplumun soyut bir parçası olan genellikle halk adını alan eşsiz biri olarak göstermektedir. “Anti- politik devletin mantığı, sıralı ve tanımlanmış parçalar hiyerarşisinin üzerinde yüzen, boş evrensel bir konumda herkesi etkileyen konular hakkındaki eleştirel bir tartışmanın olmadığı bir tanımlamadır”. Öznellik, siyaset ve anti-siyaset arasındaki çekişmenin önemli bir alanıdır. Siyasi konuların ortaya çıkmasında ve çıkmamasında etkili olabilmektedir (Gladwell’den Akt., Smith, 2017: 38, 40- 41, 43).

Kojeve’nin (Akt., Smith, 2017: 43, Smith, 2017: 44) yorumuna göre Hegelci özne, ötekiler tarafından tanınma arzusu ile hareket etmektedir. Bireyler, kendi kimlikleri ile tatmin edildiğinde politik olarak hareket etme arzusu ortaya çıkmamaktadır. Eyleme geçme arzusu, memnuniyetsizlik ve siyasi değişim için risk almak yerine sadece statükoyu kopyalamayı içerecektir. İktidarın dayandığı temellerin sunumu ve yansması önemli olmaktadır. Semboller ve simgeleşmiş imgeler kendini kolayca fark ettirecek ideolojilere ve fikirlere koruma ve destek çabasına bir çağrı olarak iş görmektedir. Siyasi öznellik, özne ve söylem (Foucault) ve ideolojik aygıtlar (Althusser) sentezinde işlemektedir (Smith, 2017: 63). Medya “ajitatör” işlevinin bir rolü, çelişkilerle kaygı

zemininde karşılaşmalar sonucunda ulus olma bilincinin gelişmesi ve sürdürülmesinde ortaya çıkmaktadır (Merrill’den Akt., Willis, 2007: 29). Hakim ideolojiler ve medya birliği, söylemler ve klişeler üzerinde konumlanmaktadır. Online duyarlılıkların yaratılması ve tanınma arzusu ile siyasi ve sosyal bir nedene destek olmak, öznel değer yargılara hizmet etmektedir. Dijital aktivizmin düşük çabaya dayanan biçimleri, siyasi tatminin en kolay biçimlerinden biridir. Eylemlerin, öznel yorumlara dayandırılması sıklıkla görülmektedir (Dennis, 2019: 27, 153).

Bilinçdışının ve sosyal yapının patolojik yönleri birbiriyle paraleldir. Freudyen teorinin iletişimsel bir okuması Habermas’ta görülmektedir. “Yaşam dünyasında sistem mantığının araçsal rasyonelliği ile sömürgeleştirilmesi”; bilinçdışının “dilselleştirilmesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Elliott (Akt., Dahlgren, 2000: 106- 110), Habermas’ın öznellik kavramının dil aracılığıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Freudyen id’ e eş değer ve bedensel güdüler yoktur. Bilinçaltı dışavurumlarını, toplumsal egemenliğin unsurlarını kendi yöntemleriyle birleştirmekte ve yeniden üretmektedir. Güdüler; arzu, korku, kaygı, çatışma ve krizler açıkça erişilemeyen alanlarda konumlanmaktadır. Bu tür duygusal dışavurumlar, kamusal iletişim içinde somutlaşma özelliği göstermektedirler. Bilinçdışı, pre-dilbilimsel olarak işlev görmektedir, baskı/deformasyon, özerklik sunum ve durumları yaratmaktadır. Derin duygusal unsurlar içinde bir benliğe, ötekilere, gerçekliklere ve sosyal gerçeklere açılmaktadır. Sosyal pratikler ve ideolojiler belirli bir devletin temsiline doğru yapılandırılmaktadır. Arzular ve hayali yatırımlar, sosyo-politik şartların gündeme getirilmesinde ilgilere ve duyarlılıklara odaklanmaktadır. Temsil durumları aracılığıyla bilinçdışı hazlar, sosyal ve kurumsal yaşamın belirli biçimlerinde güç ilişkileri içinde organize edilmektedirler. Cinsellikten, ölüm ve yaşama kadar, her türlü temsil sistemlerinin çoğaltılması bilinçdışı yatırımlarına dokunmaktadır. Bir başka deyişle, arzuların ve gücün karşılıklı katmanlı yapılarına ve varoluş sistemlerine entegre olmaktadır. Arzu ve bilinçdışı somut sosyal ve politik ilişkiler bağlamında anlaşılmalıdır. Sosyal alan ve egemenlik sistemleri bilinçdışı arzularımızın somutlaşma alanlarıdır. Habermas’ta (Mouffe ve Benhabib’ten Akt., Bessant 2014: 24), değer rasyonelliği ürettiği söylenen rasyonel teknikler ve protokollerin, meşruiyet ile bağdaştırmak üzere tasarlandığını ifade edilmektedir. Modern kamusal alan, hükümet ve kurumsal elitler için önemli olan faaliyetlerin halktan bilgilendirilmiş onay almak -Foucaultyan perspektifle- kitle iletişim araçlarının bir aygıtın parçası haline geldiği görülebilmektedir. Demokratik bir güç yerine gözetim ve denetim, yönetimine adanmış bir hükümetçilik aygıtının parçası haline gelmektedir (Bessant, 2014: 26).

Değişime karşı direnç kamusal alana yansımıştır. İnançlar, görünürlüğünü ve taraftarlarını konumlandırmaktadır.

İletişim modlarında, söylemler ve içsel dünya ışığında için iki farklı araca işaret eden Lash (Akt., Dahlgren, 2000: 110), psikik enerjinin boşaltılması, içsel benliğimizin dışında bir gerçekliğe olan ilgiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Söylemler yoluyla, dış dünyanın dönüşümü gerçekleşmektedir. Figürsel modlar olarak adlandırdığı durumların, benlik içinde algısal anıların yatırımı yoluyla farklı bağlamlarda değiştiğini ifade etmektedir. Kolektif iletişim; siyasi anlama erişmiş imge ve simgeler ile semboller vasıtasıyla taraftarlara kolayca ulaşım sağlayan araçlara gönderme yapmaktadır. Bireysel iletişim ise, kolektif iletişim stratejilerine eklenme stratejisi göstermektedir. Böylelikle ahlaki alanlar ulusal alanlarla sentezlenerek yüce amaçlar için kullanılmasını kolaylaştırmaktadır.

İktidar ve medya birliğini demokrasi açısından ele almak, erişim ve bilgi edinme yollarının tarafsızlığını ve sunumlarının sosyo-ekonomik durumlarını göstermektedir. Üç farklı medya sistemini temsil eden ekonomik açıdan gelişmiş dört liberal demokrasiye odaklanarak demokrasi ve medya, kamu ve birey, bilgi ve ilgi kavramları üzerinde, Curran (2011: 47-72) ve asistanlarının yaptığı araştırmanın sonuçları demokrasi ve medya ilişkisinde önemli görülebilir. Kamu hizmeti medya modeli (Finlandiya ve Danimarka), ticari sistem ve kamu hizmetini birleştiren, çift sistem medya modeli (İngiltere) ve özel medya pazar modeli (ABD). Bu sistemler farklı raporlama örnekleri sunarak vatandaşlık, katılım ve kamusal bilgi kalıplarını etkilemektedirler. Amerikan medyası piyasa güçlerine dayanmakta, tüketici taleplerini karşılamak için girişimci güçlerin bir alan yapılanması olarak işlemektedir. Piyasa güçlerine karşı sosyal sorumluluk geleneği devam etmektedir. Ancak, web tabanlı portföylerin gelişimi sosyal sorumluluk normlarını zayıflatmıştır. Piyasa baskıları ve sosyal sorumluluk taahhüdü bir aradadır. Rekabetler, izleyici talebine duyarlı olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, nüfusun büyük çoğunluğu, kamusal bilgi aktarımı eksikliği dolayısıyla kamu hayatından kopuktur. ABD sisteminin aksine, geleneksel kamu hizmeti modeli (Finlandiya&Danimarka), kamu hukuku ve sübvansiyonlar ile vatandaş-seyirci davranışlarına etkilemeye çalışmaktadır. Vatandaşların bilinçli oy vermeleri, hükümeti sorumlu tutmak ve doğru şekilde güçlendirmek için kamu işleri programlarına yeterince maruz bırakılmaları savunulmaktadır. Seçmenleri bilgilendiren programlar sunulması, kurumlar tarafından onaylanmaktadır. Ticari ve kamu yayın sektörlerini benimsemektedirler. İngiltere çift sistem modeli, pazar modeli (ABD) ve kamu hizmeti modeli

(Finlandiya ve Danimarka) arasında bir medya modelini temsil etmektedir. Sert haber ve yumuşak haber, yurtiçi ve yurtdışı olarak haber sınıflandırılması yapılmıştır. Sert haberler, entelektüel bilgi ve ilgi düzeyini içine alan uluslararası siyasi olaylar ve olgular, yumuşak haber sınıflandırması ise, spor, eğlence, magazin gibi haberleri kapsamaktadır. Curran ve asistanlarının (2011) araştırmasında, sert ve yumuşak haberlere olan ilgi düzeyleri ve farklılıklar ölçülmüştür. ABD'nin pazar odaklı medya sistemi, diğer modellere göre iç haberlere daha fazla önem verildiğini göstermiştir. Uluslararası olay ve olguların, gelişmelerin medyada en çok yer aldığı Finlandiya ve Danimarka modelidir. ABD modeli, rekabet ve talebe yönelik olduğu için yumuşak haberlere daha fazla önem vermesi sonucunda Amerikalıların uluslararası konularda diğer ülkelere göre daha bilgisiz olduğu görülmüştür. En bilgili olanlar ise Finlandiya ve Danimarka'dır. Medyanın haberlerinin bilineni etkilediği ortaya çıkmıştır. Haber arzı ve kamusal bilgi arasındaki ilişkide Amerikalıların diğer iki modele göre az haber tüketmeleridir. Bir başka sonuç ise, ABD'de sosyal gruplar arasındaki bilgi uçurumunun diğer iki modele göre fazla oluşudur. Bu durumun eğitim ve gelir düzeyi ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Gelir düzeyi ve etnik azınlıkların ABD ve İngiltere'de, sert haberler bilgi boşluklarına sahiptirler. Cinsiyetler arasında ise erkek ve gençler ABD, Finlandiya ve Danimarka'da kadın ve gençler sert haber ilgisi ve bilgisinde öndedirler. Kamu hizmeti modeli, lisans ücreti ve kamu hibesi ile finanse edildiği için kamu yayınlarını toplumun her kesimine eşit dağıtma amacı gütmektedir. ABD medyası reklam gelirleri sebebiyle ise yüksek harcamalar yapan kitlelere öncelik verme baskısına maruz kalmaktadırlar. Ekonomik eşitsizlik, bilgi eşitsizliğini etkilemektedir. Cinsiyet ve eğitim bilginin güçlü belirleyicileri olarak ortaya çıkmaktadır. Daha önemlisi üç modelde ortak olan, siyasete ilgi ve düzeyleridir. Kamu ve kamusal bilgi, medyanın nasıl organize olduğu ve bu alanları besleyip beslemediği, yaygın kültürel süreçlerden daha az önemli görülebilir. Uluslar siyasi kültürler, değerler, kimlikler, bilişler ve normlar açısından farklılaşmaktadırlar. Bu durum kamu politikaların farklılıklarına ve kaynakların tahsisine katkıda bulunmaktadır. Bireyciliğin artmasıyla, değerlerin değişimi neo-liberal (20.yy) rejimlerin yükselişinin örnek olduğu siyasi değişimleri tetiklemiştir. Yumuşak haberler, eğlenceler ve değerler arasında bir ilişki bulunmaktadır. Eğlenceler, bazı değerleri besleyip bazı değerleri olumsuz yansıtılmasında siyasal sürece potansiyel bir katkıda bulunmaktadır. Eğlence ve kimlik politikaları, bireyin medya tüketimini siyasal bir süreç içine dâhil edebilmektedir. İktidar, medya ve haber bağlantısını açıkça gösteren bu çalışma ve ele alınan örnekler oldukça açıklayıcıdır.

Ancak bu araştırma, bireylerin siyasal açıdan değişim

kavramlarında bir özne olarak var olabil(diği)eceği algısının ölçülmesi bakımından farklı sonuçlar verebilir. Siyasete ilgisizlik, gelecek algısının değişim kavramlarına konu olmayacağı düşüncesine dayanıyor olabilir. Dahası, bireylerin hükümet ve politikalar açısından kendi benliklerini sınırlı düzeyde yansıtıldığını düşünüyor olabilirler. Demokrasi ve medyada kamu ve birey arasındaki ilişki, girift bir düzeyde seyretmektedir. Bu seyir, siyasal süreçlerin siyasal kültürle çoğunluğa dayalı olarak ortaya çıkarılan ülkelerde hâkim değerler etrafında konumlanmasına daha çok etkinlik kazandırmaktadır. Dinsel, etnik vb. farklılıkların kutuplaşma düzeyine etkisi önemli görülebilir. Bu farklılıklar, ulusal alan ile sınırlı görülmemelidir. Uluslararası alanlarda güncel olaylar, ulusal medya araçlarında yer aldığı diğer çoğunluk ve azınlık ilişkisel bir yansıtma durumunu sergileyebilmektedir.

“Dijital demokrasi, sanal kamusal alanları üretme arzusuna dayanmaktadır” (Loader ve Mercea, 2011: 758-761). Politik kimliklerin, vatandaş merkezli bir perspektifle kamusal alan modeli yer değiştirmiştir. Kısıtlanan ya da izin verilen rasyonel müzakere formülasyonlarından, itaatkâr vatandaşların önemli ölçüde kopukluluğunu ifade etmektedir. Belirli sosyal grupların ve ticari grupların hâkimiyeti medyada görülebilmektedir. Sosyal medya platformlarının en aktif üyeleri sosyal hareket aktivistleri, politikacılar, parti çalışanları ve tamamen siyasi nedenlerle bağlı olarak kullananlardır. Bu yüzden politik önyargılar ve politik aklın çelinmesi, kitle medya araçları ve politika arası ilişkide çoğu zaman tek önemli şey olarak görülmektedir (Street, 2001: 15). Demokrasinin iletişimsel dinamiklere katılma süreçleri, kültürel kalıpların ve aidiyet duygularının oluşturulmasına dayanmaktadır. Kamusal alan ve iletişim, kültürün dolaşım ve üretimi için toplumsal bir mekanizma işlevi görmektedir.

Medya çağında, maruz kalınan görüntüler geçmişle kıyaslandığında önemli ölçüde artmıştır. Bireyin maruz kaldığı görüntüleri seçme durumları ile bilgilerini sosyal kimlik tasarımlarına göre benimsemeleri önemli görünmektedir. Birbirini onaylayan düşünce ve kanaatler yerine farklılıklar üzerinden müzakere edilmesi daha yararlı görülmektedir. Demokrasi ve medya üzerine pozitif çağrışımlar yapan Giddens diyalojik demokrasi (Dobson, 2014: 128) kavramı ile Habermas iletişimsel eylem kavramının (Beyme, 2018: 43) yanında, çoğunluğa uygun olma durumu ile saygı görme durumu arasında negatif çağrışım yapan Bourdieu kanaat lideri (Splichal, 1999: 30) kavramları kamu-birey arasında farklılıklar üzerinden hoşgörü ve ilgi, bilgi temellerinden yükselmektedir. Mevcut duruma rıza ve onay gösterenler yaratıldığı gibi, mevcut durumun muhalifleri yaratılmış olmaktadır.

Farklılıklar üzerinden hoşgörü, iletişim ve aktarım durumlarına hizmet edenler karşıt alanları oluşturmaktadır. Gizlilik, bilgi ve iletişimin (Trepte, 2020), medya içinde kolaylığı üzerinden yapılan vurgular önemsizleşmektedir. Hükümet kanallarının vatandaş kullanıcılar üzerindeki politikaları medya ağları içinde konumlanarak gizliliği tehdit edebilmektedir.

Manipüle ve propaganda aracı olarak kullanım kolaylığı sağlayan ana akım medya, alternatif kanalların yokluğu nedeniyle iktidarı olumlayan bir çerçeve sunabilmektedir. Vatandaşları ilgilendiren sonuç ve çıktıları çarpıtabilmektedir. İnternet, demokratikleşme aracı olarak hizmet ettiği gibi, aynı zamanda otoriterleşme aracı olarak kullanılabilir (Jha ve Tedika, 2018). Alternatif medya olarak bu çerçevede ortaya çıkan ve sıklıkla kullanılan sosyal medya ve diğer medya araçları demokrasi açısından önemli olmaktadır. Muhalefet ve iktidarın kullandığı medya araçları ve takipçileri, klasik propaganda araçlarının ötesinde daha fazla kişiye ulaşma çabasıyla hareket etmektedirler. Yerel siyaset, yerel kanallar ile sosyal medya hesaplarını kullanarak vatandaşa hizmet etme ve ilgili duyuruları medyadan duyurma, proje ve vaatlerini medya aracılığıyla yaymaktadır. Bu durum sıkıcı bürokratik kanalların azaltılmasını gerektirmiştir. Yerel ve genel kararların tepkisi ölçülebilmekte ve siyasetleri etkileyebilmektedir. Sosyal medyanın düşük maliyetli olması ve erişim kolaylığı bu durumun avantajını göstermektedir. Sosyal medya politika ve kararların bilgisinin saklanması bu kullanım alanında bir diğer önemli işlevidir.

Bilgi ve nesne ilişkisi artık birey nesne ilişkisine dönmektedir. Medyanın olumlu bir özelliği partiler üstü, ulusal alanda küresel çeşitlilik ile fikirsel argüman yelpazesinin çeşitli olmasıdır. Medya fikirleri özgürleştirme ve yayma arzusunu korurken, gittikçe bu fikirlerin olumlu bir arzu eylemsellik etrafında değil, sadece arzular etrafında konumlanmasına hizmet etmektedir. Sosyal medya araçlarından herhangi bir politik görüş veya aktiviteye katılım, geçmişinde negatif etkilenimleri olan devletlerin bireylerin katılımının sınırlı bir çerçevede olduğu söylenebilir. Sosyal ağlar üzerinden görüş belirtmek, hükümet algısını ve birey tarafından nasıl onaylanacağı argümanlarını barındırmaktadır. Politik bireyler arası iletişimin sınırları toplum gündemine dokunmakta ve sosyal medyanın bu yönde sağladığı araçsallığa önem atfedilmektedir.

Ulus devletleri aşan yurttaşların, medya ve sosyal medya içeriklerine sürekli maruz kalması siyasal olarak aktif olmayanları içerikleri yargılamasına hizmet etmektedir. Demokrasi ve medya sentezi, yurttaşların eylemselliğini ve katılım düzeyini arttırmaktadır. Bu durum kullanıcıların sürekli siyasi içeriklere ve olaylara maruz kalmasının psikolojik bir yorumu olmaktan öteye geçmemekte, çok az

ahlaki değerlere bağlı olarak gelişmektedir. Medyanın bir diğer işlevi hak temelli taleplerin birçok benzer insana ulaşmasını sağlayarak protesto ve eylemleri tüm dünyaya duyurma ve ortaya çıkarma aracı olarak işlev görmesi nedeniyle sosyo-politik zorluklarla karşı karşıya bulunan devletlerin medyanın sınırlandırılmasına varan uygulamaları gerekli kılınmasını meşrulaştırıcı işlevleri olarak ortaya çıkarılmasının kolaylaştırılmasıdır. Sosyal medyanın hak talep konumunda kullanılmasına örnek olarak Tunus ve tüm orta doğuyu etkileyen toplumsal hareketler sosyal medya kullanımının siyasi bir olgu olarak çıkmasına örnektir. Tunus, Libya, Mısır kısaca *Arap Baharı* ülkelerinde sosyal medya kullanımı ve örgütlenmesi farklı olsa da, etkisi ve hareketin hızlandırıcı ve yayılmasında etkili olmuştur.

Toplumsal hareketlerde medyanın iki işlevi bulunmaktadır; ilk olarak örgütlenme ve haberleşme ikincisi ise küresel ölçekte ses getirme işlevidir. Mevcut düzende alınan kararların negatif etkisine duyulan rahatsızlıklar, sosyal medya aracılığı ile kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Benzer önelere ulaşan hareketlerin desteklenmesi hükümetlerin geri adım atmasını kolaylaştırmaktadır. *Occupy Wall Street* hareketi Arap baharından cesaret alarak, halkın sömürülmemesine ve sorunların çözülmesine vurgu yapan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Wall Street bölgesi finans sektörünü temsil ettiği için harekete, gelir eşitsizliğinin bir yansıması olarak adını vermiştir. Hareketi tüm dünyaya duyurmak için "*occupywallst.org*" adında bir web sitesi kurulmuştur. Türkiye *Taksim Gezi Parkı* hareketinde sosyal medya araçlarıyla gençler, yaşananları dünyaya duyurmuşlardır. Dolayısıyla sosyal medya ve web aracılığıyla tüm dünyada hareket takip edilmiş, esinlenilmiş ve desteklenmiştir. Sosyal medya sadece toplumsal hak temelli hareketlerde etkili olarak kullanılmamaktadır. *140journos* bağımsız medya hareketleri, sansür uygulamalarından ayrı hukuksal ve adalet sürecinde yurttaşlara bilginin aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Hâkim medya ideolojilerinden ayrı bir oluşum ve buna karşıt olarak ortaya çıkan bu hareket siyasi, politik, hukuksal yargılamaları ve süreçleri sığağı sığağına aktarma işlevini yürütmektedirler. Sosyal medya kullanım kanallarından bir diğeri *Movement.org* kuruluşudur. Bu kuruluş dijital aktivizm hareketi olarak etkili kampanyalar düzenlemektedir. Sosyal medyanın, sosyal farklar yaratabileceğine ve insanların hayatlarına dokunabileceğine yaptığı vurgu önemlidir. Dezavantajlı grup ve bölgeler, sosyal medya ve medya araçlarıyla yardım faaliyetlerine konu olabilmekte, insani yardım ve sürdürülebilirlik kavramları çerçevesinde kampanyalar düzenlenmektedir. Kadın ve çocukların korunması, temiz içme suyu ve ilaca ulaşım, siyasi katılımın önündeki engellerin kaldırılması, kronik yoksulluğun olduğu

bölgelerde yürütülen kampanyalar, yardım kuruluşları ve uluslararası fon sağlayıcıları arasındaki entegrasyon girdileri sayesinde, demokratik çıktılar hedeflenmektedir. Medya aracılığıyla dünyanın herhangi bir yerinde ihtiyaç sahiplerine yardımlar yapılmakta ve kamuoyu oluşturulmaktadır. Ortaya çıkan adaletsizliklerin toplumsal hareketlere ve kampanyalara konu olması, küresel ölçekte ses getirmesi ve farkındalık yaratılması sağlamaktadır. Dahası, karar alma mekanizmalarını etkileme aracı olarak bir kamuoyu ve farkındalık oluşturma aracı olarak kullanılan sosyal medya, haksız yargılamaları ve adaletsizliklere bir tepki alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alınan karar ve politikaların yurttaşları etkilemesi, ekonomik hak ve taleplerin artması çağımızın sosyal medya kullanım alanlarında tepkilerin en çok ortaya koyulduğu alandır. Ancak sosyal medya ve demokrasi ilişkisinde kırılğan bir yapı, iktidar ölçeğinde ortaya çıkmaktadır. Bireylerin, takip edilmesinin kolaylığı, ifade ve düşünce özgürlüğünün sansürlenmesinin birçok ülkede uygulaması görülmektedir. Bu süreçte bireyin sosyal hayatı tehlikeye girebilmekte, özgürlüğünü kısıtlayıcı cezalara konu olabilmektedir. Pratikte katılımı sınırlandıran bu durum, güvensizlik ve endişeyi artırabilmektedir. Enformasyon kirliliği, siyasilerin olumlu sayılabilecek durumlarını olumsuz bir durumda sunabilmektedir. Vatandaş, haberlere şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Sosyal medya ve medya kanallarındaki enformasyonlar suiistimale açık olarak işlevlerini yerine getirmektedirler. Sahte hesap açmanın kolaylığı ile siyasi olarak bir fikri yayma beraber hareket etmeye başlamıştır. Kamusal alanda iletişimin getirdiği siyasi nitelikleri tartmak veya bu niteliklere paralel söylemleri yaymak, sorumluluktan kurtulma yanılması içinde gerçekleşmektedir. Çağın gerekliliği olarak bir fikri manipüle etmek veya kullanıcıların bilgilerinin sızdırılması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Reklamın veya sosyal medya beğenilerin ve yorumlar, reklamlara ve yönlendirmelere maruz kalınmaktadır. Bireyler, özgürce sörf yaptığını sanarak bu süreç hakkında bir fikir sahibi olmamakta, kendi kişisel verilerinin korunduğunu sanmaktadır. *Facebook skandalları* (Güden, 2019) bunun bir örneğidir. Kasım 2018 ABD kongre ara seçimleri öncesinde 30'dan fazla sahte hesap ve sayfanın kapatıldığını açıklanmıştır. Sahte hesapların Facebook'a göre seçimlere müdahale soruşturması kapsamında tespit edildikleri söylenmiştir. ABD son başkanlık seçiminde, Facebook kullanıcı verilerini özel bir şirket, D. Trump lehine kullanmakla suçlanmıştır. *Cambridge Analytica* adlı şirketin 50 milyon kullanıcının bilgilerinin seçim kampanyaları sırasında kullandığı iddiaları ortaya atılmıştır. Tıklanan sayfalar ve reklamlar gibi algoritmalar aracılığıyla propaganda aracı haline getirilen önelere göre seçim kampanyalarının tasarlanması ortaya çıkmıştır. İnternette özgürce dolaşma algısı manipülasyona

oldukça elverişli ve açık hale gelmektedir. Bazı uygulamalar kullanıcıların tüm verilerine erişebilme özelliği göstermektedir. Uygulamaların bir takım kabul etme edimi olmadan kullanılmaması bunun örneğidir. Kullanıcıların kendi verilerini rızaları dolayısıyla sunmaları bu veri ihlallerinde hak talebini oldukça zorlaştırmaktadır. Kamusal alanda, bir internet kullanıcısı olarak herhangi bir yerden bağlanma talebiniz, kim olduğunuz bilgisi sonucunda çalışmaktadır. Hükümetlerin, yurttaşları üzerinde kafeler, yurtlar, üniversiteler vb. gibi kamusal alanlarda, herkesin erişimine açık internet kullanımı sunan yerlerde, kişisel verilerle girilmesi ve kimin kullanıcı olduğu bilgisine kolayca erişebilmesi bunun bir göstergesidir. Demokrasi ve medya ilişkisinde, birey kolayca ulaşılabilir olan bir alanda görünür olmadığı yanılgısıyla hareket etmektedir. Hükümetler, olası bir kriz durumu ile ilgili yurttaşları denetleyebilmektedir. Özgürlük, eşitlik, siyasal temsil ve katılım ile haklar demokrasinin göstergeleri olmasına rağmen, sanal ve yasal sınırlandırmalara konu olabilmektedir. Sosyal medya ve medya araçlarında birey, iktidar ile güç söylemlerinin yayılma arzusunu taşımakta, hâkim değer ve yargıları destekleyici ve olumluyıcı özellikler barındırmaktadır. Kriz ve kırılma anlarında işlevselliği artan sosyal medya alternatif olarak medyanın karşısında konumlanması bakımından etkili bir alan sunmaktadır. Nispeten ucuz ve erişebilmesi kolay olduğu için kamusal alanda görünür olmadan (eylemselliğe geçmeden) tüm dünyayı içinde barındırmakta ve bilgilerin saklanması, ulaşılmasında işlevselliğini korumaktadır. Ancak dâhil olunan sınırların ötesine erişebilmenin yanında, bir diğer taraftan içinde bulunulan statükoyu devam ettirmesi bakımından düşündürücüdür. Bu yüzden hâkim değer ve ideolojileri, kalıp yargıları, duyguların ve tepki/etki analizi bir toplumun kültüründen, siyasal ve toplumsal hayatın olgularından bağımsız düşünülmemelidir. Bu alanların yansımalarının temelinde psikolojik kodlar olduğu gibi, ayrıca yansıma sonucunda psikolojik düşünme alanları oluşturması bakımından sosyal medya kullanıcılarının etkilenimi ve tepkiselliği bu düşünce kodlarından referansız oluşmamaktadır.

3. SONUÇ

Küresel hareketler ve olaylar, medyadan takip edilerek halkın talepleri tüm dünyadan izlenebilmektedir. Yaklaşık son otuz yılda medya ve siyasal katılım arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Siyasi liderlerin fikirleri ve mesajlarını bir tıkla tüm dünya erişebilir olması yurttaşları aşan, küresel bir görünüme sahiptir. Medya, tutum ve davranışlara etki etmektedir. Oy verme davranış ve kararında güçlü bir etkisi olabildiği gibi, değer, yargı ve inançları pekiştirme amacı taşıyabilmektedir. Demokratik siyaset pozitif çıkarları destekleyecek argümanları karşıt

olanları bertaraf edebilecek düzeyde sunmaktadır. İmaj ve simgelerin kullanımı önemli olmaktadır. Bu durum kullanıcıların eylemsel değil, fikrî düzeyde katılımına yol açmaktadır. Kendi benliğini ortaya koyacak süreçlerden yoksun olan birey, her bir erişimi kendi benliği ile içselleştirerek almaktadır. Demokrasi çoğunluğun otoritesini cisimleştirdiği için, medya çoğunluğa hitap edecek şekilde tasarlanmakta ve ortak inançlara dokunmaktadır. İçeriklerin benzer sentezleri ve aktarımları, şeffaf bir ortamda başka vaatlere ve olabileceklere kapalı bir şekilde sunulmaktadır. Zira olması gereken olacak olmalıdır. Ancak bu durum hiç bir zaman gerçekleşmemektedir. Devlet, toplum ve birey üçgeninde bireyin işlevsel katılımı, birçok değere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu değerler ekonomik, psikolojik ve sosyal değerlerle bağlantılı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal ve uluslararası ölçekte tehdit edici çatışma ve krizler, yoksulluk, terörizm, ırkçılık ve etnik ayrımcılık, gelir adaletsizliği, demokratik kurumların olmaması ve demokratik kanalların tıkanıklığı gibi birçok sebep, bireylerin siyasal katılımının önünde bir engel oluşturmaktadır. Kurumların ve karar mekanizmalarının varlığının yanılmadan ibaret olarak halka sunması, demokratik ilkelerin geçerliliği hakkında olumsuz düşüncelere yol açmaktadır. Çoğu devlet, görünürde demokratik ölçütlere sahip olmasına rağmen uygulamada sınırlayıcı özelliklere sahip olabilmektedir. Sosyal medyanın seçilmişler tarafından kullanılması, fikirlerin çeşitliliği ve nabzın ölçülmesine hizmet etmektedir. Günümüzde sosyal medya araçlarının yaygınlaşması ile yararlanıcıların artması, siyasal katılıma olumlu olarak katkı sağlamasına rağmen hak ve ekonomik temelli taleplerinde duyurulmasına, desteklenmesine, yayılmasına yol açmakta dünyada bilgiye erişim ve hukuksal düzlemde adaletsizliklere ve eşitsizliklere bir tepki olarak kullanılmasının temel aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin kontrol ve gözetim tekeli elinde bulundurması sosyal medyada ifade ve düşünce özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Rasyonel hukuk sisteminin olmaması, yurttaşlara karşı adaletsiz uygulamaları beraberinde getirmektedir. Filtreleme, sansür, erişim yasağı uygulamaları ile ana medya akımlarına alternatif olabilecek medya kanallarının yokluğu, demokrasi önünde büyük engellerden birisidir. Toplumsal hareketlerin koordinasyon ve sürece önemli etkisinde sosyal medya araçları, bireylerin tespitinin kolay olması yargılamada kullanılma pratikleri görülmektedir. Hükümetlerin geri adım atması, bu hareketlerin küresel ölçekte ses getirmesine bağlı olarak değişim göstermektedir. İnternet kullanımının ucuz ve erişebilir olması, bilgiye ve haberlere erişim kolaylığı ve birçok kişinin kullanma alanı olması nedeniyle sosyal haberleşme ağını oluşturması açısından olumlu bir katkısı vardır. Demokratik girdi ve çıktılarının güdük kaldığı

toplumlarda, medya kişisel arzuların sosyal alanı olarak işlemekte ve bağlı olunan değerlerin sürdürülme ve savunma işlevlerini yansıtmaktadır. Demokrasi, bireysel arzuların yansıtılması yerine kolektif arzuların eylemselliği aracılığıyla yerleşmekte ve iktidara etki edebilmektedir. Medya, bütünsel parçalanmışlıkları yaratarak iktidarın medyada konumlanmasını, güç odaklarının belirlenmesini ve kişisel arzuların ulus-milliyet ve vatan kavramlarıyla özdeşleşme araçlarını kullanımını kolaylaştırmaktadır. Psiko-politik arzuların açığa çıkarılması, medya ve demokrasi kanallarının psikolojik durumlarının yaratılmasına yaramaktadır. Sınırsız özgürlük hissini, psiko-politik olarak tasarımı etkinliği oldukça işlevsel olan medya kanalları, pratik-reel hayatta özgürlük algısının negatifliği üzerinden işlemektedir. Özgürlük algısı ve psikolojisi dahilinde, pratik-reel sosyo-ekonomik değerlere dahil olan birey, çoğunluğa uyma davranışı ile homojen grup ve oluşumlar içinde belirlenen sınırlar dışına çıkmasının zor olduğu söylenebilir. Bazı ülkelerde karşılaşıldığı üzere ifade ve düşünce özgürlüğünün sosyal medya yansımaları dolayısıyla, ceza sistemleri devreye sokulmaktadır. Etkili bir demokrasi, rasyonel hukuk sisteminin ve alternatif demokratik kanalların varlığı yanında kişisel değerlerden arındırılmış bir demokrasiyi ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2016). *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, Çev. N. Ülner & M. Tüzel & E. Gen, İstanbul: İletişim.
- Babe, R. E. (2015) *Wilbur Schramm and Noam Chomsky Meet Harold Innis: Media, Power, And Democracy*, London, Uk: Lexington Books.
- Beattie P. (2019) *Social Evolution, Political Psychology, and Media In Democracy*: London, Uk: Palgrave Macmillan.
- Bessant J. (2014) *Democracy Bytes: New Media, New Politics, And Generational Change*, London, Uk: Palgrave Macmillan.
- Beyme, K. V (2018). *From Post- Democracy to Neo-Democracy*, New York, USA: Springer International.
- Budarick, J. (2019) *Ethnic Media And Democracy From Liberalism To Agonism*. London, Uk: Palgrave Macmillan.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev., A. Şenel, İstanbul: Ayrıntı.
- Curran, J. (2011). *Media and Democracy*, London&New York, England&Usa: Routledge.
- Dahlgren, P. (2000) *Television And The Public Sphere: Citizenship, Democracy And The Media*. London, Uk: Sage Publications.
- Dennis J. (2019) *Beyond Slactivism: Political Participation on Social Media*. London, Uk: Palgrave Macmillan.
- Dobson, A. (2014). *Listening For Democracy: Recognition, Representation, Reconciliation*, Oxford, England: Oxford University Press.
- Elster, J. (2010). *Sosyal Davranışı Açıklamak*, Çev. O. Sevimli & M. Ö. Karaduman, Ankara: Phoenix.
- Elster, J. (2018). *Ekşi Üzümler: Rasyonelitenin Alt Üst Edilmesi Üzerine Çalışmalar*, Çev.B. Cezar, İstanbul: Metis
- Entman R. M. (1989) *Democracy Without Citizen: Media and The Decay of American Politics*. New York, Usa: Oxford University Press.
- Güden, O. (2019). "Küresel Kuruluşların Kriz Yönetimi ve İletişimi Süreçlerine Yönelik Bir Değerlendirme: Facebook & Cambridge Analytica Veri Skandalının Retoriksel Arena Kuramı Bağlamında İncelenmesi", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*(31), 209-231.
- Han, B. C (2018). *Şeffaflık Toplumu*, Çev., H. Barışcan, İstanbul: Metis.
- Hanggli, R. (2019) *The Origin Of Dialogue in The News Media*, London, Uk: Palgrave Macmillan
- Jenkins, H., Thorburn D. (2003) *Democracy And New Media*, Massachusetts, Usa: The MIT Press.
- Jha, K., C. Tedika K. O. (2018). "Does Social Media Promote Democracy? Some Empirical Evidence". *Journall of Policy Modeling* V42(2), 271-290.
- Loader, D., B. Marcea D. (2011). "Social Media and Democracy: Innovations In Participatory Politics", *Information, Communication& Society* V14 (6), 757-769.
- Lutz B., Du Toit, P. (2014) *Defining Democracy in A Digital Age: Political Support on Social Media*, London, Uk: Palgrave Macmillan.
- Mackinnon R. (2012) *China's Networked Authoritarianism*, Diamond L., Plattner M. F. (Ed.) *Liberation Technology: Social Media and The Struggle For Democracy* (78-95). Baltimore, Usa: The Johns Hopkins University Press.
- Malinowski, B. (2016). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, Çev. D. Uludağ, Ankara: Doğu-Batı.
- Morozov E. (2012) *Whither Internet Control?*, Diamond L., Plattner M. F. (Ed.) *Liberation Technology: Social Media and The Struggle For Democracy* (47-63).

- Baltimore, Usa: The Johns Hopkins University Press.
- Müller, L. (2014) Comparing Mass Media In Established Democracies: Patters of Media Performance, London, UK: Palgrave Macmillan.
- Reane, J. (2013) Democracy and Media Decadance. Cambridge, Uk: Cambridge University Press.
- Smith T. G. (2017) Politicizing Digital Space: Theory The Internet and Renewing Democracy. Westminster, Uk: Westminster University Press.
- Ma L. (2018) The Post-Adaptiin Behaviors Of Government Social Media İn China, Sobacı M. Z., Hatipoğlu İ. (Ed.) Sub-National Democracy and Politics Through Social Media (29- 47), Switzerland: Springer.
- Splichal, S. (1999). Public Opinion: Devolopments and Controversies İn the Twentieth Century, Maryland, Usa: Rowman&Littfield Publishers Inc.
- Street, J. (2001). Mass Media, Politics and Democracy, New York, USA: Palgrave.
- Sunstein C. R. (2017) Republic Divided Democracy in The Age Of Social Media. Princeton, Usa: Princeton University Press.
- Tilly, C. (2011). Demokrasi, Çev., E. Arıcan., Ankara: Phoenix.
- Trepte, S. (2020). "The Social Media Privacy Model: Privacy and Communication in the Light of Social Media Affordances", Communication Theory, 2-45.
- Willis J. (2007) The Media Effect: How The News Influence Politics and Government. Connecticut, Usa: Praeger Publishing.

URAP Dünya Sıralamasında Yer Alan Türkiye Üniversitelerinin Kurumsal Web Sitelerinin Erişilebilirlik Açısından İncelenmesi*

The Examining of Official Websites' Accessibility of Turkish Universities in the URAP World Ranking

Sezgin ATAÇ¹, Gürkan BEYAZGÜL², Çağdaş CENGİZ³

Öz

Üniversitelerin kurumsal web siteleri; bilgi, beceri, tecrübe ve sanatın teknolojiyle buluştuğu giriş-çıkış kapılarıdır. Bu kapılardan herkes, her yerde, her zaman, her cihazdan sağlıklı, güvenli, güvenilir, kesintisiz ve ücretsiz bir şekilde girebilmeli, bilgiye ulaşabilmelidir. Bu çalışmada, 2018-2020 yılları arasında University Ranking by Academic Performance (URAP) Dünya Sıralamasında en üst sıralarda yerini koruyabilen Türkiye'deki ilk yedi üniversitenin Türkçe ve İngilizce dil içerikli web sitelerinin web performansı ve erişilebilirliği üç aylık zaman dilimi üzerinden ve bütünsel açıdan incelenmiştir. Web sitelerinin değerlendirilmesi sürecinde otomatik değerlendirme araçları kullanılmıştır. Sonuç olarak söz konusu üniversitelerin İngilizce dil içerikli ana sayfalarının performansının, Türkçe dil içerikli ana sayfalara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu çalışmada, bahse konu üniversitelerin İngilizce ana sayfalarının web erişilebilirliği açısından Türkçe ana sayfalara göre daha az hataya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: AChecker, Google Page Insights, URAP, WCAG, Web Erişilebilirliği

Abstract

The official websites of universities are the entrance/exit doors where knowledge, skills, experience and art meet with technology. Through this doors, everyone should be able to enter and access the information in a healthy, safe, reliable, uninterrupted and free way from any device, anywhere, anytime. In this study, the web performance and accessibility of the Turkish and English language websites of the top seven universities in Turkey, which were able to maintain their top positions in the University Ranking by Academic Performance (URAP) World Rankings between 2018 and 2020, were analyzed within a three-month period and through a holistic perspective. Automatic assessment tools were used in the evaluation process of websites. As a result, it has been found that the performance of the English language home pages of these universities is higher than the Turkish language home pages. In addition, in this study, it was determined that English home pages of the related universities have fewer errors in terms of web accessibility than Turkish home pages.

Keywords: AChecker, Google Page Insights, URAP, WCAG, Web Accessibility

1. GİRİŞ

World Wide Web (Web) 1989 yılında icat edildi (W3C,

2008). Bugün web gittikçe büyüyen bir dünya olup, hayatımızda kapladığı alan gün geçtikçe artmaktadır (Evolutionoftheweb, 2020; Şat, 2009). Web'i tam

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. / Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Sezgin ATAÇ

ORCID ID: 0000-0003-4331-9700

Yüksek Lisans, Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Bergama Meslek Yüksekokulu, İzmir, Türkiye, sezgin@deu.edu.tr
Msc., Lecturer, Dokuz Eylul University, Bergama Vocational School, İzmir, Turkey, sezgin@deu.edu.tr

² Gürkan BEYAZGÜL

ORCID ID: 0000-0002-8491-9131

Yüksek Lisans, Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, grknbyzgl@gmail.com
Msc., Lecturer, Dokuz Eylul University, İzmir, Turkey, grknbyzgl@gmail.com

³ Çağdaş CENGİZ (Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

ORCID ID: 0000-0002-7606-5842

Dr. Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, cagdascengiz1@hotmail.com
Dr. Lecturer, Dokuz Eylul University, İzmir, Turkey, cagdascengiz1@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received : 02.09.2020

Kabul Tarihi/Accepted : 22.10.2020

Çevrimiçi Yayın/Published : 22.10.2020

Makale Atıf Önerisi /Citation (APA):

Ataç, S., Beyazgül, G., Cengiz, Ç. (2020). URAP Dünya Sıralamasında Yer Alan Türkiye Üniversitelerinin Kurumsal Web Sitelerinin Erişilebilirlik Açısından İncelenmesi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 121-132.

potansiyeline taşımak için 1994 yılında World Wide Web Konsorsiyumu / Dünya Çapında Ağ Birliği (World Wide Web Consortium-W3C) kuruldu (W3C, 2008). W3C, Web için uluslararası standartlar (örneğin, HTML, CSS gibi) geliştirmektedir (W3C WAI, 2020). W3C Web Erişilebilirlik Girişimi/İnisiyatifi (Web Accessibility Initiative-WAI) ise web erişilebilirliğini anlamaya ve uygulamanıza yardımcı olacak standartlar, yönergeler ve stratejiler geliştirmektedir. Ayrıca bu konuda yardımcı destekleyici kaynaklar ve materyaller de sunmaktadır (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019; W3C WAI, 2019a; W3C WAI, 2020; Şat, 2009). W3C tarafından 1999 yılında WAI uygulaması kapsamında Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu (Web Content Accessibility Guidelines [WCAG] 1.0) geliştirilmiştir (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). Daha sonra zamanla WCAG 2.0 ve WCAG 2.1 Kılavuzları da yayımlanmıştır (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). WCAG, görme, işitme, fiziksel konuşma, algılama, dil, öğrenme ve nörolojik engelliler ile yaşlı bireylerin Web içeriğine erişilebilirlikleri ile ilgilidir (Ertürk, Şimşek, Songür ve Şengül, 2014).

Tim Berners-Lee'ye göre Web'in gücü evrenselliğindedir. Ancak esas önemli olan herkes tarafından (engelli olsun ya da olmasın) erişilebilir, engelsiz bir Web'dir (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019; NATO, 2020; Narin, 2018; Gupta ve Sharma, 2014). Bununla birlikte Web siteleri engellilerin istek, ihtiyaç ve beklentilerine göre hazırlanmalıdır (Ertaş, Kaygalak-Çelebi ve Kırklar-Can, 2020). Web erişilebilirliği, web sitelerinin, araçların ve teknolojilerin herkes tarafından kullanılabileceği şekilde tasarlanması ve geliştirilmesidir (W3C WAI, 2019b; Ertürk, Şimşek, Songür ve Şengül, 2014; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). Farklı yeteneklere sahip bireylere eşit erişim ve fırsat eşitliği sağlamak için Web'in erişilebilir olması şarttır (W3C WAI, 2019b; Kurt, 2011; Kurt, 2017). Web de dâhil olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde (BM CRPD)⁴ temel bir insan hakkıdır (W3C WAI, 2019b). Erişilebilirlik (accessibility), kullanılabilirlik (usability) ve kaynaşmayı/içermeyi (inclusion) birlikte ele almak herkes için daha erişilebilir, kullanılabilir ve kapsayıcı bir Web'e etkin bir yol açabilir (W3C WAI, 2016).

Üniversite web sitelerinin erişilebilir olması son derece önemli olup, engelli öğrencilerin erişimlerine uygun biçimde tasarlanmalıdır (Kurt, 2017; Kaygısız vd., 2011). Oysa üniversitelerin web erişilebilirliği konusunda yapılmış uluslararası (Acosta-Vargas vd., 2018; Oliveira ve Eler, 2017; Hassouna ve Sahari, 2014) ve ulusal (Aydın, 2020; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019; Aksoy ve Şengel, 2018; Kaygısız vd., 2011; Kurt, 2011; Kurt, 2017; İzmirli, Dönmez,

Yurdakul, 2012; Naralan, Erden ve Nursaçan, 2017; Delen ve Abdüsselam, 2015; Çelik, 2020) çalışmalar incelendiğinde; genel itibarıyla web sitelerin erişilebilirlik ilkeleri doğrultusunda tasarlanmadıkları; erişilebilirlik açısından önemli hatalar içerdikleri; site tasarımında erişilebilirlikten çok görselliğin ön planda tutulduğu; erişilebilirliğe yeterince özen gösterilmediği ve erişilebilirlik standartları konusunda yetersiz oldukları görülmektedir. Çalışmalarda sadece Türkçe web sitelerinin web performans veya erişilebilirliğinin incelendiği tespit edilmiştir. Bilgi çağında herkes tarafından erişilebilir engelsiz bir Web için; üniversitelerin Türkçe ve İngilizce ana sayfa performansının ve erişilebilirliğinin düzenli bir biçimde incelenmesi gerekir.

Üniversite sıralama sistemleri (örneğin, THE, QS, ARWU, Webometrics ve URAP gibi) dünyadaki en başarılı üniversiteleri sıralamaktadır (Erarslan, 2015). Günümüzde uluslararası sıralama sistemleri, birçok kesim (öğretim üyesi, üniversite idarecisi, politikacı, öğrenciler ve aileleri) tarafından kullanılan önemli bir değerlendirme aracıdır (Tamtekin-Aydın, 2017). Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Enformatik Enstitüsü bünyesinde 2009 yılında kurulan University Ranking by Academic Performance (URAP) Araştırma Laboratuvarı; 2010 yılından itibaren her yıl Türkiye ve Dünya genelinde üniversite sıralamaları yapmaktadır (URAP, 2019a). URAP sıralamasının temelinde; bilimsel üretkenlik ve akademik ürünlerin kalitesine dair ölçütler yer almaktadır (URAP, 2019b). Üniversitelerin akademik başarıları, uluslararası saygınlıklarını önemli ölçüde etkilemektedir (URAP, 2020a). Bu çalışmada, URAP Dünya Sıralamasında yer alan Türkiye üniversitelerinin Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının performansı ve erişilebilirliği konusunda farkındalık kazanmalarına katkı sunulmaya çalışılmıştır. Dünya çapında kaliteli engelsiz üniversite olmak için ilk adımın kurumsal web sitelerinden başladığı düşüncesi, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

İncelenen web sitelerin seçiminde kriter olarak 2018-2020 yılları arasında URAP Dünya Sıralamasında (URAP World Ranking) üst sıralarda yer bulan Türkiye'deki 7 üniversite belirlenmiştir. Bu web sitelerinin Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının erişilebilirliği araştırılmıştır (Tablo 1, Tablo 2). Araştırma kapsamında öncelikle URAP ve web erişilebilirliği hakkında temel bilgiler sunulmuştur. Daha sonra incelenen üniversite web sitelerinin engelsizlik durumu (engelli öğrenci sayısı, engelliler için yapılan faaliyetler ve kazanılan ödüller) incelenmiştir. Çalışmanın son aşamasında ise web sitelerinin erişilebilirliği için Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının performans düzeyleri incelenmiştir. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi; "URAP Dünya Sıralamasında yer alan Türkiye'deki üniversitelere ait

⁴ Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).

kurumsal web sitelerinin erişilebilirlik açısından durumu nasıldır?” olarak belirlenmiştir. Araştırmanın temel probleminin çözümünde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. 2018-2020 yılları arasında URAP Dünya Sıralamasında en yüksek puanı alan Türkiye’deki yedi üniversiteye ait web sitelerinin engelsizlik (engellilerin erişimini kolaylaştırma) durumu nasıldır?
2. 2018-2020 yılları arasında URAP Dünya Sıralamasında en yüksek puanı alan Türkiye’deki yedi üniversiteye ait web sitelerinin Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının performans durumları nedir?
3. 2018-2020 yılları arasında URAP Dünya Sıralamasında en yüksek puanı alan Türkiye’deki

yedi üniversiteye ait web sitelerinin Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının erişilebilirlik durumları nedir?

1.1 University Ranking by Academic Performance (URAP)

URAP Araştırma Laboratuvarı; Türk ve dünya üniversitelerini akademik performanslarına göre sıralamak amacıyla kurulmuş olup kar amacı gütmeyen bir kurumdur. URAP sıralamalarının asli amacı, üniversitelerin Türkiye’deki ve dünyadaki yerlerini görebilmelerini sağlamak ve gelişme kaydetmeleri gereken alanları belirlemelerine destek olmaktır. URAP 2019 Dünya Sıralamasında, dünyanın ilk 2500 üniversitesi arasında 82 Türk üniversitesi yer almıştır. Böylece Türkiye, ilk 2500 arasında en fazla üniversitesi olan 6. ülke olmuştur. 2019-2020 URAP Dünya Sıralamasında makale ve atıf sayısı, toplam bilimsel çıktı sayısı, toplam yayın etkisi, toplam atıf etkisi ve uluslararasılaşma parametreleri kullanılmaktadır (URAP, 2019b).

Tablo 1. 2018-2020 Yılları Arasındaki URAP Dünya Sıralamasında (URAP World Ranking) En Üst Sıralarda Yerini Koruyabilen Üniversiteler

	URAP Dünya Sıralaması (URAP World Ranking)			
	2018-2019		2019-2020	
Üniversite (University)	No	Toplam (Total)	No	Toplam (Total)
Hacettepe	527	299,34	534	320,3
İstanbul	579	287,31	582	308,92
İstanbul Teknik (Istanbul Technical)	619	278,46	698	287,62
Orta Doğu Teknik (Middle East Technical)	620	277,95	706	286,28
Ankara	687	264,5	787	270,83
Ege	746	252,76	842	262,68
Gazi	776	248,22	884	254,82

Tablo 2. 2018-2020 Yılları Arasındaki URAP Türkiye Genel Sıralaması

	URAP Türkiye Genel Sıralaması			
	2018-2019		2019-2020	
Üniversite	Sıra No	Toplam	Sıra No	Toplam
Hacettepe	1	805,37	1	802,91
Orta Doğu Teknik	2	766,52	2	782,75
İstanbul Teknik	4	714,10	3	763,68
İstanbul	3	728,33	4	717,17
Ankara	5	699,89	6	708,45
Ege	9	671,57	8	678,20
Gazi	8	673,89	11	658,45

Tablo 1 ve Tablo 2’de 2018-2020 yılları arasındaki URAP Dünya Sıralaması (URAP World Ranking) ve Türkiye Genel Sıralaması görülmektedir (URAP, 2018a; URAP, 2019c; URAP, 2018b; URAP, 2019c). Tablo 1’deki sıralama URAP 2019-2020 toplam puana göre yapılmıştır.

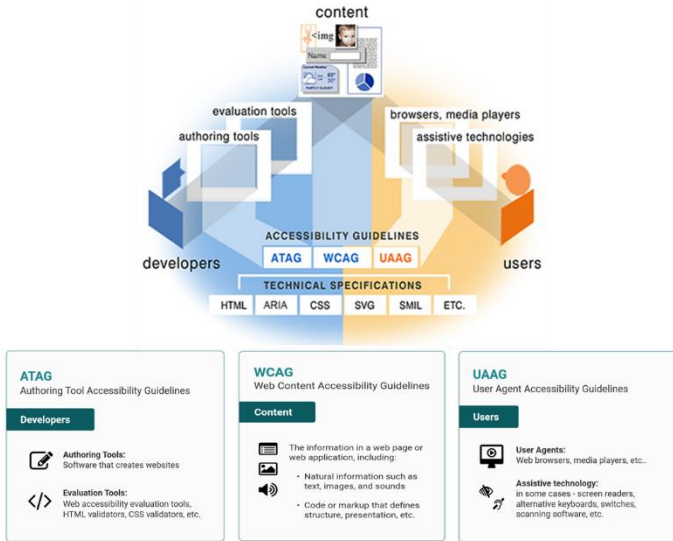
Tablo 2’de URAP 2018-2020 yılları arasında Türkiye Genel Sıralaması görülmektedir. Tablo 2’deki sıralama URAP 2019-2020 toplam puana göre yapılmıştır.

Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan üniversitelerin hepsi devlet üniversitesi olup çoğu (Ankara, Hacettepe, Gazi, İstanbul, Orta Doğu Teknik, İstanbul Teknik) araştırma üniversitesidir.

Ayrıca bu üniversiteler, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) “2018 Yılı Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi” düzeylerine göre üst sıralarda yer almışlardır (Yolsal ve Yorulmaz, 2019; TÜBİTAK, 2018).

1.2 Web Erişilebilirliğinin Temel Bileşenleri

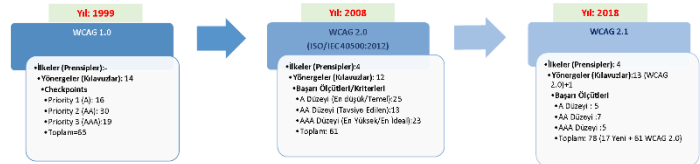
Web'in engelli bireyler tarafından erişilebilir olması için web geliştirme ve etkileşimin birkaç farklı bileşeninin birlikte çalışması önemlidir (Şekil 1). Web geliştiricileri (web developers) genellikle web içeriği (web content) oluşturmak için yazma ve değerlendirme araçlarını (authoring and evaluation tools) kullanır. Kullanıcılar (users), içeriğe ulaşmak ve içerikle etkileşim kurmak için web tarayıcılarını (web browsers), medya oynatıcıları (media players), yardımcı teknolojileri (assistive technologies) veya diğer kullanıcı araçlarını (user agents) kullanırlar. Bileşenler arasında karşılıklı önemli bağımlılıklar bulunmakta olup ağır erişilebilir olması için bileşenlerin birlikte çalışması gerekir (W3C WAI, 2018a). Şekil 1'de görüldüğü üzere web erişilebilirliği sitenin büyüklüğü ve karmaşıklığı, içerik ve türü, web tarayıcısı, yazılım araçları ve diğer kullanıcı ara yüz erişilebilirliği gibi birçok faktöre bağlıdır (Anaç, Candemir ve Yenilmez, 2010; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019).

Şekil 1. W3C Erişilebilirlik Standartlarına Genel Bakış (W3C WAI, 2018a; He, 2020).

W3C WAI, farklı bileşenler için web erişilebilirlik standartları (ATAG, WCAG, UAAG) geliştirir. Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzları (Web Content Accessibility Guidelines-WCAG), Kullanıcı Aracı Erişilebilirlik Kılavuzları (User Agent Accessibility Guidelines-UAAG) ve Yazma Araçları Erişilebilirlik Kılavuzları (Authoring Tool Accessibility Guidelines-ATAG) web'in temel teknik özelliklerine dayanmakta ve tüm W3C teknik özellikleriyle (HTML, CSS, SVG, SMIL, vb.) koordineli olarak geliştirilmektedir (W3C WAI, 2018a).

WCAG, tüm web içeriği ve uygulamaları genelinde erişilebilirliği artırır (HP, 2018). WAI uygulaması kapsamında, Şekil 2'de görüldüğü üzere W3C tarafından 1999 yılında WCAG 1.0; 2008 yılında WCAG 2.0 ve son olarak 2018 yılında ise WCAG 2.1 kılavuzu yayımlanmıştır (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). WCAG 2.1, WCAG 2.0 üzerine kurulu olup geriye dönük olarak uyumludur. Kısaca WCAG 2.1 ile uyumlu içerik WCAG 2.0 ile de uyumludur. W3C, içerik veya erişilebilirlik politikaları geliştirirken veya güncellerken WCAG'ın en son sürümünü kullanmanızı önermektedir (W3C WAI, 2018b).

Şekil 2. Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzları (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019; W3C WAI, 2018b; Ciwstudy, 2008)

WCAG 2.0 kılavuzu, 2012 yılı itibariyle Uluslararası Standardlar Organizasyonu (International Organization for Standardization [ISO]) tarafından bir ISO standardı (ISO/IEC 40500:2012) olarak onaylanmıştır (W3C WAI, 2018b; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). WCAG 1.0'ın üzerine kurulmuş olan WCAG 2.0 kılavuzunda dört temel ilke; bu dört ilkeye bağlı 12 adet kural (yönerge) ve bu kuralların altında da ise A, AA ve AAA olmak üzere üç kademe uygunluk seviyesine/düzeyine sahip olan başarı ölçütleri/kriterleri bulunmaktadır (Anaç, Candemir ve Yenilmez, 2010; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019; Ertürk, Şimşek, Songür ve Şengül, 2014; Aksoy ve Şengel, 2018; Çelik, 2014). Başarı ölçütleri engelli derecelerine göre düşük (A), orta (AA) ve yüksek (AAA) olmak üzere üç uyumluluk düzeyine ayrılmıştır (Ertürk, Şimşek, Songür ve Şengül, 2014). WCAG 2.0 A düzeyi, seviyesi en düşük olandır ve yerine getirilmesi gereken en temel 25 başarı kriterinden oluşmaktadır. W3C bünyesindeki WAI tarafından hazırlanan WCAG 2.0'ın asgari başarı kriterleri (A Düzeyindeki 25 başarı kriteri) benimsenmeli ve yerine yetirilmelidir (T. C. Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK BİLGEM YTE, 2009; Kalaç ve Kılınç, 2019). Bu çalışmada, web sitelerinin erişilebilirliği, AChecker çevrimiçi otomatik test aracı yardımıyla WCAG 2.0 ve A asgari (düşük) düzeyine göre incelenmiştir. Aksoy ve Şengel (2018) web sitelerinin AAA düzeyini sağlayabilmesi için öncelikle A ve AA düzeyinde bulunan başarı kriterlerini sağlamış olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

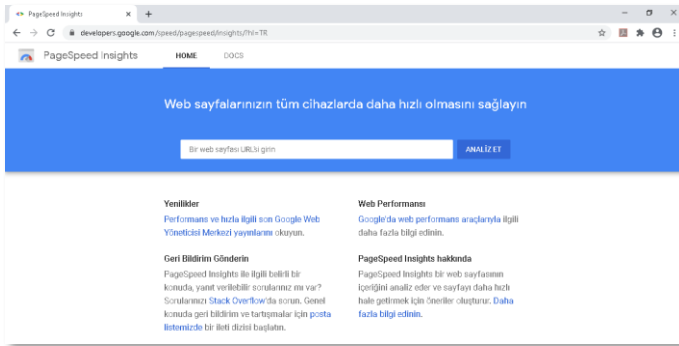
2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2013) doküman analizi, araştırılması hedeflenen olguya ilişkin bilgi içeren

yazılı materyallerin (dergi, kitap, gazete, e-çerikli belgeler) analizini kapsar (Öksüz Gül ve Alpaydın, 2017; Üzümcü, 2016). Çalışmada Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (YÖK, 2020a) verileri ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 2018 Yılı Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları (YÖK, 2020b) incelenmiştir. Ayrıca URAP Dünya Sıralaması (World Ranking) ve Türkiye Genel Sıralaması için URAP (<http://tr.urapcenter.org>) web sitesindeki (2018-2019 ve 2019-2020 URAP Dünya Sıralama Tabloları ile Türkiye Genel Sıralama Tabloları) verilerden de yararlanılmıştır (URAP, 2018a; URAP, 2018b; URAP, 2019c; URAP, 2019d). Verilerin seçilmesi, sıralanması ve filtreme işlemleri için Microsoft Office Excel 2013 kullanılmıştır.

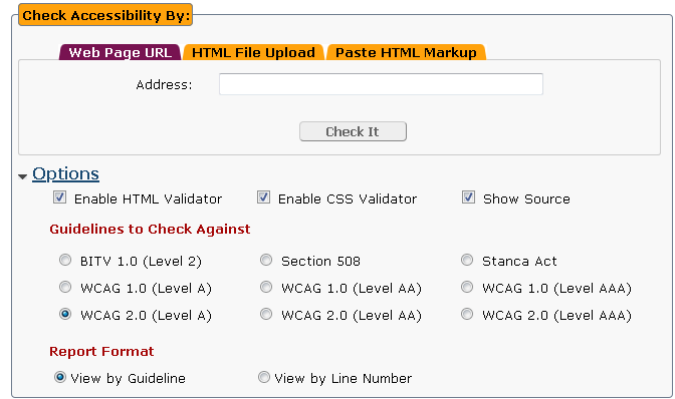
Çalışma kapsamındaki üniversitelerin ana sayfalarının web performans ve web erişilebilirlik verilerini elde etmek için ise otomatik değerlendirme araçları kullanılmıştır. Üniversitelerin ana sayfalarının performans verileri için Google PageSpeed Insights (GPI) (<https://developers.google.com/speed/pagespeed/insights/?hl=TR>) çevrimiçi aracı kullanılmıştır. AChecker (<https://achecker.ca/checker/index.php>) aracı ise üniversitelerin web ana sayfalarının erişilebilirlik verilerini toplamak için kullanılmıştır. Aksoy ve Şengel (2018) erişilebilirlik değerlendirmesi araştırmalarının durum çalışması niteliğinde sayılabileceğini belirtmişlerdir. Kısaca sonuçlar yalnızca incelenen web siteleri için geçerlidir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının genelleme yapılamayacağını ifade etmişlerdir.

Şekil 3. Google PageSpeed Insights (GPI, 2020)

Google PageSpeed Insights API'si (PSI) hem mobil hem de masaüstü cihazlarda bir sayfanın performansı hakkında rapor oluşturur. Söz konusu sayfanın nasıl daha iyi hale getirilebileceği konusunda öneriler verir (Şekil 3). PSI raporunun üst kısmında sayfanın performansını özetleyen bir puan sağlar. Bu puan 90 veya üzeri (90-100) bir puan hızlı, 50 ile 90 arasındaki (50-89) bir puan ise ortalama olarak kabul edilir. Eğer puan 50'nin altında (0-49) ise yavaş olarak kabul edilir (GPI, 2018; Web.Dev, 2020). GPI, ağ performansından bağımsız şekilde web sayfası performansını dikkate almaktadır (Naralan, Erden ve Nursaçan, 2017).

AChecker aracı, üzerindeki test formuna girilen web sayfasının erişilebilirlik sorunlarını WCAG 2.0 kurallarına göre listeler ve bu sorunların çözümü konusunda öneriler verir (Çelik, 2014). AChecker aracı, BITV 1.0 (Düzye 2), Section 508, Stanca Act, WCAG 1.0 (A, AA ve AAA Düzeyler) ve WCAG 2.0 (A, AA and AAA Düzeyler) erişilebilirlik standartlarını desteklemektedir (AChecker, 2020). AChecker aracı ile yapılan analiz sonucunda üç tip hata (bilinen, olası ve potansiyel) listelenmektedir. Test sonucundaki tüm hataların detaylı bir şekilde PDF dokümanı olarak indirilebilmesine imkân sağlamaktadır. İnternet sitesi hazırlarken her üç hata türünde de hatasızlık ideal olandır (Çelik, 2020). Çalışmada AChecker aracı ayarlarında uygun seçenekler (WCAG 2.0, Level A) işaretlenmiş ve üniversitelerin web ana sayfalarındaki toplam hatalar (bilinen, olası/muhtemel, potansiyel), HTML ve CSS Onaylama kayıt altına alınmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. AChecker (AChecker, 2020).

2.2 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, 2018-2020 yılları boyunca URAP Dünya Sıralamasında (World Ranking) yer alan Türk üniversitelerinin web sitelerinin ana sayfaları oluşturmuştur (URAP, 2020b). 2018-2020 yılları boyunca URAP Dünya Sıralamasında en üst sıralarda yerini koruyabilen ilk yedi Türk üniversitesinin Türkçe ve İngilizce web sitelerinin ana sayfaları araştırmanın örnekleme dâhil edilmiştir (Tablo 1, Tablo 3). Öncelikle URAP (<http://tr.urapcenter.org>) web sitesindeki "URAP Dünya Sıralaması" menüsü seçilmiştir. Daha sonra 2018-2019 ve 2019-2020 URAP Dünya Sıralama (World Ranking) etkileşimli tablolarında ve/veya indirilen Excel (export to Excel) dosyalarında filtreleme işlemine ülke (country) Türkiye (Turkey) seçilmiştir. Elde edilen listede 2018-2020 yılları boyunca yerlerini koruyabilen üniversitelerin ana sayfaları örneklem için seçilmiştir. Çalışmada incelenen Türk üniversitelerinin Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının erişim adresleri (URL) Tablo 3'te yer almaktadır. Üniversitelerin ana sayfaları dinamik yapıya sahip oldukları için web sitelerinin performans ve erişilebilirlik verileri sistemli bir şekilde 17.11.2019, 15.12.2019 ve

12.01.2020 tarihlerinde toplanmıştır.

Tablo 3. Örneklemde Yer Alan Üniversitelerin Türkçe ve İngilizce Web Sitelerinin Ana Sayfa Adresleri (URL)

Üniversite	Türkçe Ana Web Sayfası Adresi (URL)	İngilizce Ana Web Sayfası Adresi (URL)
Hacettepe	https://www.hacettepe.edu.tr/	https://www.hacettepe.edu.tr/english/
İstanbul	https://www.istanbul.edu.tr/tr/_	https://www.istanbul.edu.tr/en/
İstanbul Teknik	http://www.itu.edu.tr/	http://global.itu.edu.tr/
Orta Doğu Teknik	https://www.metu.edu.tr/tr	http://www.metu.edu.tr/
Ankara	https://www.ankara.edu.tr/	https://en.ankara.edu.tr/
Ege	https://ege.edu.tr/tr-0/anasayfa.html	https://ege.edu.tr/eng-0/Homepage.html
Gazi	http://gazi.edu.tr/	http://gazi.edu.tr/?language=en_US

3. BULGULAR

Bu bölüm, araştırmada belirlenen problemin çözümüne ve alt problemlere ilişkin bulgulara yönelik alt başlıklara ayrılmıştır.

3.1 2018-2019 URAP Dünya Sıralamasında En Yüksek Puan Alan Yedi Türk Üniversitesinin Engelsizlik Durumuna Ait Bulgular

2018-2019 öğretim yılında Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi'ndeki (YBYS) toplam öğrenci sayısı yaklaşık 8 milyon (7.740.502) olup bu öğrencilerin 47.751'i ise (%0,6)

engellidir (YÖK, 2019). Toplam erkek engelli öğrenci sayısı (32.944) kadın engelli öğrenci sayısının (14.807) iki katından fazladır (Gür, Çelik ve Yurdakul, 2019). 2019 yılında devlet ve vakıf üniversitelerindeki toplam akademisyen sayısı 166.225'dir (YÖK, 2019). YBYS'de engelli öğrenci sayısı mevcut iken engelli akademisyen sayısı konusunda her hangi bir veri bulunmamaktadır (YÖK, 2020a). Ancak Türkiye'de 2013 yılında 200 engelli akademisyenin görev yaptığı bilinmektedir (Taşgın, 2015; Taşgın ve Satır, 2016). Tablo 4'te 2018-2019 URAP Dünya Sıralamasındaki ilk yedi Türk üniversitesinin engelsizlik durumu incelenebilir (YÖK, 2020a, YÖK, 2020b).

Tablo 4. URAP Dünya Sıralamasındaki İlk Yedi Türk Üniversitesinin Engelsizlik Durumu

S.No	Üniversitesi	Toplam Öğrenci Sayısı (2018-2019 Yılı)	Toplam Engelli Öğrenci Sayısı (2018-2019 Yılı)	Dezavantajlı Gruplara Yönelik Sosyal Entegrasyon ve Kapsayıcılığa İlişkin Yapılan Faaliyet Sayısı (2018 Yılı)	Üniversitenin Aldığı Engelsiz Üniversite Ödülü, Engelsiz Bayrak Ödülü, Engelsiz Program Nisanı ve Engelli Dostu Ödülü Sayısı (2018 Yılı)
1	Hacettepe	52007	78	192	0
2	İstanbul	305630	1670	31	0
3	İstanbul	39256	20	9	0
4	Teknik Orta Doğu Teknik	29402	4	5	0
5	Ankara	63659	274	5	0
6	Ege	59162	82	52	0
7	Gazi	43605	34	1	0
	Toplam	592721	2162	295	0

Tablo 4 incelendiğinde; 2018-2019 öğretim yılında URAP Dünya Sıralamasında ilk yedide yer alan üniversitelerde toplam 592721 öğrenci öğrenim görmekte olup bunların 2162'si engelli öğrencidir. En fazla engelli öğrenci (1670) İstanbul Üniversitesi'nde; en az engelli öğrenci (4) ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğrenim görmektedir. Hacettepe Üniversitesi; 2018 yılı "Dezavantajlı Gruplara

Yönelik Sosyal Entegrasyon ve Kapsayıcılığa İlişkin Yapılan Faaliyet Sayısı"⁵ en çok olan (192) üniversitedir. Gazi Üniversitesi ise en az (1) olan üniversitedir. Üniversitelerin 2018 yılında "Engelsiz Üniversite Ödülü, Engelsiz Bayrak Ödülü, Engelsiz Program Nişanı ve Engelli Dostu Ödülü" bulunmamaktadır.

⁵ 2018 yılında dezavantajlı gruplara yönelik sosyal entegrasyon ve sosyal kapsayıcılığa ilişkin düzenlenen proje, panel,

konferans, kongre, sanatsal faaliyet, ödül töreni vb. faaliyet sayısı. Veriler tümleşik olarak girilmiştir.

3.2 2018-2020 Yılları Arasında URAP Dünya Sıralamasında En Yüksek Puanı Alan Türkiye'deki Yedi Üniversitenin Web Ana Sayfalarının Performans Durumlarına Ait Bulgular

Tablo 5 ve Tablo 6'da görüldüğü üzere URAP 2018-2020 yılları arasında Dünya Sıralamasındaki üst sıralamada yer alan ilk yedi Türk üniversitelerinin farklı tarihlerdeki Türkçe ve İngilizce Web ana sayfalarının performans durumları Google PageSpeed Insights (GPI) aracı ile incelenmiştir. İyi bir kullanıcı deneyimi sağlamak için, siteler iyi bir puana

(90-100) sahip olmaya çalışmalıdır (Web.Dev, 2020).

Tablo 5 incelendiğinde; Gazi Üniversitesi Türkçe ana sayfasının web performansı belirlenen tarih aralığında en hızlı olan ana sayfadır. Ankara Üniversitesi Türkçe ana sayfası ise en yavaş olandır. Hacettepe, Ege, Orta Doğu Teknik Üniversitelerinin Türkçe web ana sayfaları GPI web performans durumları (GPI Puan Ortalamaları) ortalama hızda olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan İstanbul Teknik, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin Türkçe web ana sayfalarının performansları ise yavaş düzeydedir (Tablo 5).

Tablo 5. 2018-2020 Yılları Arasında URAP Dünya Sıralamasındaki İlk Yedi Türk Üniversitesinin Türkçe Web Ana Sayfa Performans Durumları

Üniversite	17.11.2019	15.12.2019	12.01.2020	Min.	Max.	Ortalama	Açıklama
	GPI Puanı	GPI Puanı	GPI Puanı				
Gazi	91	93	92	91	93	92,0	Hızlı
Hacettepe	84	82	95	82	95	87,0	Ortalama
Ege	69	62	62	62	69	64,3	Ortalama
Orta Doğu Teknik	26	58	77	26	77	53,7	Ortalama
İstanbul Teknik	43	39	42	39	43	41,3	Yavaş
İstanbul	49	27	38	27	49	38,0	Yavaş
Ankara	31	28	35	28	35	31,3	Yavaş

Tablo 6. 2018-2020 Yılları Arasında URAP Dünya Sıralamasındaki İlk Yedi Türk Üniversitesinin İngilizce Web Ana Sayfa Performans Durumları

Üniversite	17.11.2019	15.12.2019	12.01.2020	Min.	Max.	Ortalama	Açıklama
	GPI Puanı	GPI Puanı	GPI Puanı				
Hacettepe	95	97	98	95	98	96,7	Hızlı
Gazi	94	93	92	92	94	93,0	Hızlı
Orta Doğu Teknik	70	76	58	58	76	68,0	Ortalama
İstanbul Teknik	61	61	62	61	62	61,3	Ortalama
Ege	56	66	59	56	66	60,3	Ortalama
İstanbul	75	48	41	41	75	54,7	Ortalama
Ankara	53	37	43	37	53	44,3	Yavaş

Tablo 6 incelendiğinde; Hacettepe Üniversitesi İngilizce ana sayfasının web performans durumu belirlenen tarih aralığında en hızlı olan ana sayfadır. Ankara Üniversitesi'nin İngilizce ana sayfası ise en yavaş olandır. Örneklemdeki üniversitenin İngilizce web ana sayfalarının GPI web performans durumları (GPI Puan ortalamaları) belirlenen tarih aralığında büyük çoğunluğu genel olarak ortalama hız puana (50 ile 89 puan arasında) sahip olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6).

3.3 2018-2020 Yılları Arasında URAP Dünya Sıralamasında En Yüksek Puanı Alan Türkiye'deki Yedi Üniversitenin Web Ana Sayfalarının Erişilebilirlik Durumları

Tablo 7 ve Tablo 8 incelendiğinde; URAP 2018-2020 yılları arasında Dünya Sıralamasındaki üst sıralamada yer alan ilk

yedi Türk üniversitelerinin Türkçe ve İngilizce web ana sayfalarının erişilebilirlik durumu AChecker aracı ile incelenmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde; İstanbul Üniversitesi'nin Türkçe web ana sayfası AChecker WCAG 2.0 (Seviye A) göre en az hataya (23) sahiptir. İstanbul Teknik Üniversitesinin Türkçe ana sayfası ise en çok hataya (3445) sahip olandır. Tüm üniversitelerin Türkçe web sitelerindeki toplam hata sayısı 12396'dır (Tablo 7).

Tablo 8 incelendiğinde; İstanbul Üniversitesi'nin İngilizce web ana sayfası AChecker WCAG 2.0 (Seviye A) göre en az hataya (23) sahiptir. Hacettepe Üniversitesi'nin İngilizce web sitesi ise en çok hataya (1684) sahiptir. Tüm üniversitelerin İngilizce web sitelerinin toplam hata sayısı 6957'dir (Tablo 8).

Tablo. 7. URAP 2019-2020 Dünya Sıralamasındaki Üst Sıralamada Yer Alan Yedi Türk Üniversitesinin Türkçe Web Ana Sayfa Erişilebilirlik Durumu

	17.11.2019	15.12.2019	12.01.2020			
Üniversite	AChecker Toplam Hata	AChecker Toplam Hata	AChecker Toplam Hata	Min.	Max.	Toplam
İstanbul	0	0	23	23	0	23
Ankara	53	140	151	151	53	344
Gazi	408	427	429	429	408	1264
Orta Doğu Teknik	502	532	532	532	502	1566
Hacettepe	558	1032	999	1032	558	2589
Ege	832	1259	1074	1259	832	3165
İstanbul Teknik	1034	1196	1215	1215	1034	3445
Toplam	3387	4586	4423			12396

Tablo. 8. URAP 2019-2020 Dünya Sıralamasındaki Üst Sıralamada Yer Alan Yedi Türk Üniversitesinin İngilizce Web Ana Sayfa Erişilebilirlik Durumu

	17.11.2019	15.12.2019	12.01.2020			
Üniversite	Achecker Toplam Hata	Achecker Toplam Hata	Achecker Toplam Hata	Min.	Max.	Toplam
İstanbul	0	0	23	23	0	23
Ankara	48	87	94	94	48	229
İstanbul Teknik	169	246	246	246	169	661
Gazi	408	427	429	429	408	1264
Ege	417	562	557	562	417	1536
Orta Doğu Teknik	500	530	530	530	500	1560
Hacettepe	414	635	635	635	414	1684
Toplam	1956	2487	2514			6957

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

İnsan meraklı, yaratıcı, sosyal ve biyo-teknolojik bir canlıdır. İnsanlığın bilgisini, becerisini, sanatını, teknolojisini geçmişten geleceğe taşıyan üniversiteler ise toplumun göz bebekleri ve gurur kaynaklarıdır. Araştırmacılara (Ertaş, Kaygalak-Çelebi ve Kırklar-Can, 2020) göre web siteleri engellilerin istek, ihtiyaç ve beklentilerine göre hazırlanmalıdır. Web erişilebilirliği, herkesin (engelli kullanıcılar başta olmak üzere) web sitelerini ve araçlarını eşit bir şekilde algılayabileceği, anlayabileceği, gezinebileceği ve bunlarla etkileşim kurabileceği anlamına gelir (W3C WAI, 2016; Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). Bireysel veya kurumsal temelde günlük hayatın birçok alanında bilgi ve hizmet sunumunda kullanılan web sitelerinin erişilebilir şekilde tasarlanmaları, hem sitenin farklı özelliklere sahip kullanıcı grupları tarafından daha

etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesine imkân sağlarken hem de sitenin potansiyel kullanıcı sayısını artırarak sitenin kullanım oranının ve popüleritesinin artmasına da katkı sağlayacaktır (Şerefoğlu ve Henkoğlu, 2019). Web sitesi yaşam döngüsünün her aşamasında kullanılabilirlik, erişilebilirlik, kaynaşma ve güvenlik ile birlikte ele alındığında herkes, her yerde, her zaman, her cihazdan sağlıklı bir şekilde üniversite web sitesine bağlanabilir.

Çalışmanın örnekleme yer alan üniversitelerin her biri Devlet Üniversitesi olup 2018-2019 öğretim yılında çok sayıda engelli öğrencisi bulunmaktadır (Tablo 4). 2018 yılında 147 üniversitede, dezavantajlı gruplara yönelik sosyal entegrasyon ve kapsayıcılığa yönelik toplamda 2.798 faaliyet (kongre, konferans, panel, sanatsal faaliyet, proje, ödül töreni vd.) düzenlemiş ancak 295'i URAP 2018-2019

Dünya Sıralamasındaki üniversitelere aittir. Ayrıca 2018 yılında 18 üniversite “Engelsiz Üniversite Ödülü, Engelsiz Bayrak Ödülü, Engelsiz Program Nişanı veya Engelli Dostu Ödülü” kapsamında 63 ödül veya nişan almıştır. Birden fazla ödül veya nişan alan üniversite sayısı ise 8’dir (YÖK, 2020c). Oysa çalışma kapsamındaki üniversitelerde, 2018-2019 öğretim yılında toplam 2162 engelli öğrencisi bulunmasına rağmen üniversitelerin 2018 yılında “Engelsiz Üniversite Ödülü, Engelsiz Bayrak Ödülü, Engelsiz Program Nişanı ve Engelli Dostu Ödülü” bulunmamaktadır (Tablo 4).

Tablo 5 ile Tablo 6 incelendiğinde, çalışma kapsamındaki üniversitelerin web sitelerinin İngilizce ana sayfa GPI puan ortalamalarının Türkçe ana sayfasına GPI puan ortalamalarına göre yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmada web performans aracı olarak sadece GPI kullanılmıştır. Oysa GTMetrix (<https://gtmetrix.com/>) ve Pingdom (<https://tools.pingdom.com/>) gibi başka araçlar da web performans için ve gelecekteki benzeri çalışmalarda kullanılabilir.

Tablo 7 ile Tablo 8’de görüldüğü üzere; üniversitelerin İngilizce ana sayfalarının erişilebilirlik durumu Türkçe ana sayfaları erişilebilirliğine göre daha az hataya sahiptir. Türkçe ana sayfalarının AChecker toplam hata sayısı İngilizce sayfasının yaklaşık olarak iki katı kadardır. Daha önce yapılan çalışmalarda üniversitelerin web sitelerinin erişilebilirliği AChecker aracı ile incelenmiş ve web sitelerinin bir çok hataya sahip oldukları ortaya çıkmıştır (Kaygısız vd., 2011; Aksoy ve Şengel, 2018; Çelik, 2014, Kurt, 2017, Çelik, 2020). Öte yandan Çelik (2020) hata sayısı daha fazla olan üniversitenin erişilebilirlik ilkelerine daha az uyduğu gibi bir sonuca ulaşmanın çok doğru olmayacağını ifade etmiştir. Zira içerik miktarı arttıkça hata miktarı da paralel olarak artma eğilimindedir. Dolayısıyla incelemede dikkat edilmesi gereken unsurun, hata sayısından ziyade hata çeşitliliği olması gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmada AChecker programının sonucundaki toplam hatalar kayıt altına alınmıştır. Oysa daha ayrıntılı bir şekilde hata türleri de incelenebilirdi.

Kaygısız vd. (2011) yaptıkları çalışmada; İstanbul Üniversitesi web sayfası AChecker aracıyla yapılan test sonucunda toplam 431 hataya sahipken; Gazi Üniversitesi web sayfası 408 hataya sahiptir. Oysa bu çalışmada 2018 yılı itibarıyla en çok engelli öğrenciye sahip olan İstanbul Üniversitesi Türkçe ve İngilizce ana sayfa web erişilebilirliği açısından en az (toplam 23) hataya sahiptir. Engelli öğrenci sayısı ve yapılan faaliyetlerin farkındalık oluşturduğu düşünülebilir (Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6). Bu umut verici gelişme diğer üniversitelere örnek teşkil etmesi beklenmektedir. Zira üniversiteler toplumu iyileştirmenin başlangıç noktasıdır (Hassouna ve Sahari, 2014).

Araştırmacılar (Naralan, Erden ve Nursaçan, 2017) devlet veya vakıf üniversitelerinin web sayfalarında standardizasyon kuruluşlarının sağladığı, erişilebilirlik, bağlantılabilirlik veya kullanılabilirlik standartlarının karşılandığını gösteren herhangi bir ikon veya simge bulunmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, bazı üniversitelerinin web sayfaları söz konusu standartları sağlamaktadır. Bu çalışmada İstanbul Üniversitesi Türkçe ve İngilizce ana sayfaları AChecker ile test edildiğinde çok az hataya sahip olduğu tespit edilmiştir. Test sonucunda AChecker simgesinin (AChecker WCAG 2-A mührü) web sitesine nasıl konulabileceği konusunda bilgi verilmektedir. Oysa İstanbul Üniversitesi ana sayfalarında söz konusu simgeye rastlanmamıştır.

Bu çalışmada web erişilebilirliği için sadece AChecker aracı ile WCAG 2.0 (A Düzey) kılavuzuna göre değerlendirme yapılmıştır. Oysa AChecker aracı dışında WC3 tarafından önerilen başka web erişilebilirlik otomatik değerlendirme araçları (<http://www.w3.org/WAI/ER/tools/complete>) bulunmaktadır (Aksoy ve Şengel, 2018). Örneğin Aksoy ve Şengel (2018) tarafından yapılan bir çalışmada AChecker ile WAVE otomatik değerlendirme araçları kullanılmış ve değerlendirme iki farklı (WCAG 2.0 ve Bölüm 508) erişilebilirlik kılavuzlarına göre yapılmıştır. Erişilebilirlik değerlendirmesi için kullanılan otomatik programlar tek başına bir sitenin erişilebilirliğini değerlendirmeye yeterli değildir (Ada, 2020). En etkili değerlendirme işleminin hem otomatik hem de el ile (manuel) uzman kişiler tarafından yapılan çalışmalardan elde edileceği düşünülmektedir (Aksoy ve Şengel, 2018; Ada, 2020). Sonuç olarak örneklem dâhilindeki üniversitelerin İngilizce ana sayfaları Türkçe ana sayfalarına göre hem performans olarak daha iyi hem de erişilebilirlik açısından daha az hataya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Gelecekte URAP Dünya Sıralamasında yer alan tüm Türk üniversitelerinin web sitelerinin Türkçe ve İngilizce ana sayfalarının performans ve erişilebilirlik durumları, farklı araçlar ile farklı zamanlarda ayrıntılı bir şekilde araştırılabilir. Üniversitelerde engelsiz eğitim için başta kurumsal web siteleri olmak üzere gerekli olanaklar (örneğin, öğretim teknolojileri araçları, basılı ve elektronik yayınların sayısı gibi) artırılabilir. Üniversitelerin bilgi işlem birimlerinde erişilebilir web site ve uygulamalarında deneyimli personel sayısı artırılabilir.

KAYNAKÇA

- AChecker (2020). Web Accessibility Checker. <https://achecker.ca/checker/index.php> (Erişim Tarihi: 01.09.2020).
- Acosta-Vargas, P., Acosta, T. ve Lujan-Mora, S. (2018). Challenges to assess accessibility in higher education

- websites: A comparative study of latin America universities (dataset). <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/74109> (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- Ada, Y. (2020). Web Erişilebilirliğine Giriş. <http://www.cs.man.ac.uk/~yesilady/docs/accessibility.html#evaluate> (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- Aksoy, E. ve Şengel, E. (2018). "Eğitim İnternete Göç Ederken Özel Gereksinimli Bireyleri Geride mi Bıraktık? Uludağ Üniversitesi Erişilebilirlik Değerlendirmesi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2), 561-588.
- Anaç, A., Candemir., C ve Yenilmez, M. (2010). *Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu 2.0*. TC. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Özürlülük Araştırmaları ve İstatistik Dairesi Başkanlığı.
- Aydın, Ö. (2020). "Bir yükseköğretim kurumu web sitesinin ziyaretçi verisi analizi". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 10 (2), 299-309. <https://doi.org/10.5961/jhes.2020.391>
- Ciwstudy. (2008). WCAG 2.0, Simplified. <https://www.slideshare.net/ciwstudy/wcag-20-simplified-presentation> (Erişim Tarihi: 01.09.2020).
- Çelik, T. (2014). "Web sitelerinin erişilebilirlik değerlendirmesi: Ege Üniversitesi örneği". *International Journal of Social Science*, 28, 429-443.
- Çelik, T. (2020). "İzmir'deki Devlet Üniversitelerinin Web Sitelerinin Erişilebilirlik Açısından Değerlendirilmesi". *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 80, Summer, pp. 469-480.
- Delen, E. ve Abdüsselam, M. S. (2015). "Eğitim Fakültesi Web Sitelerinin İşlevselliklerinin İncelenmesi: Sorunlar ve Öneriler". *Sakarya Üniversitesi Journal of Education*, 5(2), 158-173.
- Erarslan, İ. (2015). "Üniversitelerin Uluslararası Görünürlüğü: Akademik Performans ve Üniversite Marka Değeri İlişkisi". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 37-47.
- Ertaş, M., Kaygalak-Çelebi, S. ve Kırilar-Can, B. (2020). "Şehir Turizmde Belediyelerin Rolü: Büyükşehirlerin Web Sitelerinin İncelenmesi". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1076-1091.
- Ertürk K. L., Şimşek A. A., Songür D. G. ve Şengül G. (2014). "Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Bilgi Dünyası*, 15(2): 375-395.
- Evolutionoftheweb (2020). Web'in Evrimi. <http://www.evolutionoftheweb.com/?hl=tr> (Erişim Tarihi: 27.01.2020).
- Google Developers, PageSpeed Insights (GPI). (2018). https://developers.google.com/speed/docs/insights/v5/about?utm_campaign=PSI&utm_medium=incoming-link&utm_source=PSI&hl=tr-TR (Erişim Tarihi: 04.02.2020).
- Google PageSpeed Insights (GPI). (2020). <https://developers.google.com/speed/pagespeed/insights/?hl=TR> (Erişim Tarihi: 04.02.2020).
- Gupta, T. ve Sharma, A. "Relevance of Search Engines for Modern Generations". *Trilok Gupta et al Int. Journal of Engineering Research and Applications*. 4(2) (Version 2), Şubat 2014, ss. 01-06.
- Gür, B. S., Çelik, Z. ve Yurdakul, S. (2019). "Yükseköğretime bakış 2019: İzleme ve değerlendirme raporu". *Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara.
- Hassouna, M. S. ve Sahari, N. B. (2014). "Palestinians Universities' Website Accessibility: An Initial View". *In International Conference on Postgraduate Research*.
- He, Y. (2020). Web Accessibility Standards: an overview for designers. Uxdesign. <https://uxdesign.cc/web-accessibility-standards-an-overview-for-designers-1a4d39f2fe5e> (Erişim Tarihi: 30.07.2020).
- HP (2018). Kullanıcı Kılavuzu. <http://h10032.www1.hp.com/ctg/Manual/c06068484> (Erişim Tarihi: 19.08.2020).
- İzmirli, Ö., Dönmez, O. ve Yurdakul, I. (2012). "Türkiye Devlet Üniversitesi Web Sitelerinin Gezinim Kolaylaştırıcıları Açısından Değerlendirilmesi". *Education Sciences*, 7(2), 548-555.
- Kalaç, Ö. Ü. M. Ö. ve Kılınç, M. "Türkiye'de Engelsiz Bilişim Çalışmaları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Engelsiz Bilişim*, 2019:1.
- Kaygısız, E. G., Keskin, İ. ve Oğuz, N. (2011). "Görme ve işitme engellilerin üniversite internet sayfalarına erişilebilirliği (Yedi Üniversite İnternet Sayfası Üzerinde Bir Değerlendirme)". *XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri Kitabı* (ss. 585-597). Malatya, Türkiye.
- Kurt, S. (2011). "The accessibility of university web sites: the case of Turkish universities". *Universal Access in the Information Society*, 10(1): 101-110.

- Kurt, S. (2017). "Accessibility of Turkish university Web sites". *Univ Access Inf Soc* 16, 505-515.
- Naralan, A, Erden, O ve Nursaçan, İ. (2017). "Türkiye'deki Üniversite Web Sayfalarının Performans ve Yükleme Süreleri Açısından İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (3), 1123-1137.
- Narin, B. (2018). Evrensel Tasarım İlkelerinin Mayınlı Alanı: Dijital Haritalar ve Gazetecilik. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 163-177.
- NATO. (2020). JALLC website Accessibility. <http://www.jallc.nato.int/organization/accessibility.asp> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- Oliveira, A., ve Eler, M. (2017). "Strategies and challenges on the accessibility and interoperability of e-government web portals: A case study on Brazilian federal universities". In *2017 IEEE 41st Annual Computer Software and Applications Conference (COMPSAC 2017)*, pp. 737-742). Turin, Italy.
- Öksüz Gül, F., ve Alpaydın, Y. (2017). "Türkiye'deki Araştırma ve Uygulama Merkezleri Üzerine Bir İnceleme". *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(3).
- Şat, N. (2009). "E-Devlet Kapısında Engelli Bir Vatandaş", 3. *Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı*, 2009. 33-39.
- Şerefoğlu H. ve Henkoğlu T. (2019). "Türkiye'deki Üniversite Web Sitelerinin Görme ve İşitme Engelli Kullanıcılar Açısından Erişilebilirliklerinin Değerlendirilmesi". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 9(1), 111-122.
- Tamtekin-Aydın, O. (2017). "A review on the major global university ranking systems and the Turkish universities' overall position in rankings". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(2), 305-330.
- Taşgın, E. (2015). Eğitimde Görme Engelliler Derneği (EGED) tarafından yapılan Üniversitelerde Engellilere Yönelik Erişilebilirlik Hususunda Mevcut Durum Analizi: 2014-2015. 1. Baskı, Ankara, Eylül 2015.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı ve TÜBİTAK BİLGEM YTE. (2009). Kamu İnternet Siteleri Rehberi - Bölüm 4: Erişilebilirlik. Ankara: TÜBİTAK BİLGEM YTE. <https://kamis.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/Bolum4.pdf> (Erişim Tarihi: 09.01.2020)
- TÜBİTAK (2018). 2018 Yılı Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Sonuçları. https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/289/g_yue_ilk50.pdf (Erişim Tarihi: 30.07.2020).
- URAP (2018a). Rankings, 2018-2019 Rankings, World Ranking. <https://urapcenter.org/Rankings/2018-2019/world-2018> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- URAP (2018b). 2018-2019 - TABLO 7: Tüm Üniversitelerin Genel Puan Tablosu. http://tr.urapcenter.org/2018/2018_t9.php (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- URAP (2019a). 2018 Yılında Üniversitelerimizin 11 Dünya Genel Sıralamasındaki Durumu 27 Şubat 2019. <http://tr.urapcenter.org/2018/2018-YILINDA-%C3%9CN%C4%BOVERS%C4%BOTELER%C4%BOM%C4%BOZ%C4%BON-11-D%C3%9CNYA-GENEL-SIRALAMASINDAK%C4%B0-DURUMU-26%20%C5%9EUBAT-2019.pdf> (Erişim tarihi: 29.07.2020).
- URAP. (2019b). URAP 2019-2020 URAP Dünya Sıralaması Basın Bildirisi 11 Aralık 2019. 22 Aralık 2019 tarihinde <http://tr.urapcenter.org/2019/2019-2020-URAP-Dunya-Siralamasi-Raporu.pdf> adresinden erişilmiştir.
- URAP (2019c). Rankings, 2019-2020 Rankings, World Ranking. https://urapcenter.org/Rankings/2019-2020/World_Ranking_2019-2020 (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- URAP (2020a). 2019 Yılında Üniversitelerimizin 11 Dünya Genel Sıralamasındaki Durumu. <http://tr.urapcenter.org/2019/2019%20YILINDA%20%C3%9CN%C4%BOVERS%C4%BOTELER%C4%BOM%C4%BOZ%C4%BON%2011%20D%C3%9CNYA%20GENEL%20SIRALAMASINDAK%C4%B0%20DURUMU%2010%20A%C4%9EUSTOS%202020.pdf> (Erişim tarihi: 26.08.2020).
- URAP (2020b). URL: <https://www.urapcenter.org/> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).
- Üzümcü, Ö. (2016). "Nitel Araştırma Yöntemine Sahip Tezlerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), s. 327-340.
- Web.Dev. (2020). Lighthouse performance scoring. <https://web.dev/performance-scoring/> (Erişim Tarihi: 30.08.2020).
- W3C. (2008). Web Accessibility for Older Users: A Literature Review. URL:<https://www.w3.org/TR/wai-age-literature/> (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

- W3C WAI. (2016). Accessibility, Usability, and Inclusion. <https://www.w3.org/WAI/fundamentals/accessibility-usability-inclusion/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- W3C WAI. (2018a). Essential Components of Web Accessibility. <https://www.w3.org/WAI/fundamentals/components/> (Erişim Tarihi: 30.07.2020).
- W3C WAI. (2018b). WCAG 2 FAQ. <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/faq/> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- W3C WAI. (2019a). W3C Accessibility Standards Overview. <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/> (Erişim Tarihi: 14.03.2020).
- W3C WAI. (2019b). Introduction to Web Accessibility. <https://www.w3.org/WAI/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- W3C WAI. (2020). Making the Web Accessible. <https://www.w3.org/WAI/> (Erişim Tarihi: 18.03.2020).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayınları, Ankara.
- Yolsal, H. ve Yorulmaz, Ö. (2019). "Gini Katsayısı ile Türkiye'deki Üniversitelerin Araştırma Çıktıları Arasındaki Farkın Değerlendirilmesi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 59-82.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2019). YÖK Başkanı Saraç Engelli Öğrencilerle Buluştu. "Engelliler Destek Programı" Hayata Geçiriliyor. 3 Aralık 2019. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2019/yok-baskani-sarac-engelli-ogrencilerle-bulustu.aspx> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2020a). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 02.01.2020).
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2020b). 2018 Yılı Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Universiteler/izleme-ve-degerlendirme-kriterleri.aspx> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2020c). Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu-2019. <https://www.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/giresun-edu-tr/universite-izleme-ve-degerlendirme-genel-raporu-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).

İZMİR

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İZMİR JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

